На [illegible]

автора

Д-ръ ГЕОРГИ ЧИЧОВСКИ

СРѢДНОРОДОПСКИ ПРОБЛЕМИ

Печатница В. К. Дърваровъ--Асеновградъ

1935

Защо бедствува населението въ срѣдна Родопа?

Нѣмамъ задача да изследвамъ и посочвамъ ония голѣми и общи причини, които доведоха днешната тежка и незапомнена финансова и стопанска криза, подъ мѫчителния кошмаръ на която изнемогва не само нашата малка и победена страна, но и — повече или по-малко — почти всички държави въ свѣта.

Моята цель е скромна: да проследя и изнеса предъ нашата общественость ония **специфични** причини, които дойдоха да препречатъ пѫтя на единъ нормаленъ стопански животъ въ срѣдна Родопа, доведоха по-голѣмата часть отъ населението до една перманентна безработица и го хвърлиха въ една растяща беднота, която, за този край, добива формата на **голѣмо обществено бедствие**.

Наредъ съ това ще се опитамъ да дамъ и картината на стопанския животъ и възможноститѣ за единъ стопански подемъ на този откѫснатъ планински край.

Думата ми е за ония планинци, които сѫ пръснати изъ високитѣ чукари, проръзи и котловини на Смоленска, Девинска, Златоградска, часть отъ Егри-деренската и бившата Рупчоска околии.

По едно нещастно стечение на събитията следъ войната, България загуби Бѣломорието. Грѫцката граница се врѣза дълбоко върху плещитѣ на Родопа и доби една съвършенно неестествена линия. И населението на цѣлия този обширенъ родопски лабиринтъ, останало отсамъ границата, неочаквано и болезнено се откѫсна отъ своя естественъ стопански теренъ.

А, столѣтия подъ редъ тия трезви, предприемчиви и трудолюбиви родопчани, въ своя поминъкъ, бѣха тѣсно и неразривно свързани съ приморието. Тамъ тѣ упражняваха своитѣ занаяти, намираха приложение на своя трудъ, тамъ зимуваха и тѣхнитѣ стада. Ксанти, Гюмюрджина, Кавала, Сересъ, Драма, дори и Солунъ, одринско, островитѣ и крайбрѣжнитѣ градове на Мала Азия се пълнѣха отъ родопчани абаджии, шивачи, зидари, ка-

лайджии, рибари, дребни и едри търговци, тютюневи работници и пр.

Раннна есень тѣ, на голѣми групи напущаха своитѣ любими планински огнища, отиваха на гурбетъ, на гизльо, при напѣва на своитѣ близки:

„Ти ми се сбирашъ торнувашъ,
Амъ мене кому оставяшъ?"

А, въ късна пролѣть се връщаха въ своитѣ родни планини, радостно посрещани отъ близки и родни, носящи съ себе си при печеленото отъ своя трудъ и своята предприемчивость.

Тамъ, край топлото море, зимуваха многобройнитѣ стада на родопчани. Имаше села съ по 30—40 хиляди овце. Стотици хиляди овце, тържествено посрещнати, идваха на пролѣть за да огласятъ съ своитѣ звънци тлъститѣ пасища на Родопа и да донесатъ радость и благоденствие за цѣлия този край.

Ако ви се падне случай да отидете въ селата: Устово, Райково, Левочево, Чокманово, Даръ-дере, Долно и Горно Дерекьой, вие ще се изненадате отъ голѣмитѣ и скъпи двуетажни и триетажни жилища. Това сѫ вещественни доказателства на онова рѣдко благосъстояние, на което сѫ се радвали родопчани въ недавнашното минало.

Нѣма кѫтъ въ нашата родна земя, гдето населението, следъ войната, да е преживѣло такава трагедия, каквато преживѣха срѣднородопчани, особено тия въ Смолянско, Девинско и Златоградско.

Границата се издигна предъ тѣхъ като китайска стена. Гръцкото правителство, при отношенията, които се бѣха създали тогава, брутално изгони отъ територията си всичко българско.

Така фатално се дойде до една стопанска безпѫтица. По неволя скръстиха рѫце тия иначе трудолюбиви и предприемчиви хора. Та кѫде можеше да пласира своя трудъ тоя многохиляденъ и обезнадежденъ свѣтъ?

Нещастието стана още по голѣмо поради факта, че цѣлиятъ този край е откѫснатъ отъ производителнитѣ и пазарни центрове на тракийката равнина — той отстои на 100—180 километра, при едни примитивни и изоставени съобщителни артерии.

Чужди агенти се опитаха да използуватъ затрудненото стопанско положение на родопчани — голѣма часть отъ които сѫ българо мохамеданитѣ — и обещавайки имъ съблазнителни поминъчни перспективи, поискаха да ги изселятъ. Държавата въ лицето на своитѣ рѫководители, съ основание и бързо реагира

Ала бѣше ли това достатъчно?

Погледитѣ и упованията на това откѫснато и загубило вѣра въ възможностьта да намѣри своята прехрана, население, бѣха ос новательно обърнати къмъ държавата Тя само можеше да имъ помогне. Лицата, стоящи начело на уп равлението имаха повелителниятъ дългъ да се вгледатъ и разбератъ изключителното положение, въ което събитията поставиха тия планинци и да взематъ навреме бързи и ефикасни мѣрки за облекчение на тѣхната тежка участь

А, тъкмо това не се направи. Прибѣгна се към палиативи Ежегодно почти държавата чрезъ Б. З. банка, отпущаше ръжь и царевица за изхранване на бедствующитѣ родопчани Това, безспорно, се налагаше Така се, въ значителна степень, облекчаваше положението и се внасяше повече или по малко спокойствие. Ала все пакъ това средство си остава единъ палиативъ. Днесъ, правителството, е на по-правъ пѫть. То изтегли трудовацитѣ отъ шосето Кричимъ-Девинъ, за да създаде платена работа на мѣстното население. Не подаяние, а работа трѣбва да се създаде на тия планинци.

Една оригинална изложба

На 22 августъ т. г. стана освещаването на паметника въ Срѣдногорецъ. Великолепенъ по замисълъ и техника, той ще напомня на днешнитѣ и идещитѣ поколения за героичната смърть на падналитѣ презъ 1912 г. войници, въ войната за освобождението на Родопа отъ вековното тур ско робство. Многохиляденъ свѣтъ се бѣ стекълъ. Дошли бѣха и представители на военни и граждански власти, начело съ военния м-ръ г. генералъ Златевъ.

За да отидете въ Срѣдногорецъ, трѣбва непременно да минете презъ с. Устово. Това е по-скоро едно планинско градче съ много будни жители. На устовци никога не е липсвало изобретателность И тъкмо по това време, на главната улица въ Устово, на открито, бѣ устроена една малка, ала съ дълбокъ замисълъ изложба. Три малки павилиона. Въ първия бѣха изложени мин-

нитѣ и минерални богатства на този хубавъ планински край. Голѣми буци каменни вѫглища, които по своята лъскавина и качество не отстѫпватъ на нашитѣ пернишки вѫглища; кѫсове отъ сребърни, оловни, медни руди. Голѣми плочи слюда, азбестъ, охра и други минерални бои.

Въ втория павилионъ — производство. Тукъ видѣхме рѣдки по своята изработка бакърджийски издѣлия, горска индустрия, одеала, прочутитѣ, съ хубави багри, Устовски и Райковски китеници.

Ала особенъ интересъ буди третиятъ павилионъ — „Какъ живѣе и съ какво се храни родопчанинътъ". Овесъ, просо, булгуръ, царевично брашно, качамакъ. Предъ очитѣ Ви е „хлѣбътъ", насѫщниятъ хлѣбъ, за който всѣкидневно се молятъ и християни и мохамедани. Черна маса, която само по формата си прилича на хлѣбъ и, която, тукъ, у насъ, ние не бихме дали и на добитъка . . . . Съ болка на сърдце отминаваме. Крещящо доказателство за беднота, за сетна сиромашия. Изложбата носи надписъ:

„Богата е Родопа,
но бедни сѫ Родопчанитѣ"!

Една правдива и затрогваща картина. Една тѫжна действителность, при която е поставенъ да живѣе и работи планинеца въ тия рѣдки по своята красота и по своитѣ богатства планини.

Това, за съжаление, сѫ парадокситѣ на нашия стопански животъ: да имашъ на лице всички обективни природни и климатически условия за единъ охоленъ животъ и все пакъ да тънешъ въ мизерия. Само, че тукъ, въ срѣдна Родопа, този парадоксъ е доведенъ до своя краенъ предѣлъ.

Нашитѣ държавници, въ миналото изтощиха твърде много енергия и вложиха не малко грижи, за да ни „управляватъ". Наводниха страната съ закони, създадоха се единъ следъ другъ институти, канцеларии — бюрократически гнѣзда, откриваха се служби за партизани и близки. Всичко — съ огледъ, предимно, за администриране, за управление. Така се хвърлиха десятки и стотици милиони лева за издържане окрѫжни и други институти, чиновницитѣ на които, нѣмайки работа, подронваха само престижа на властьта.

И придържайки се слѣпо и неуклонно у принципа на старата либерална школа за ненамѣсата на държавата въ стопанския животъ, оставяха на частната инициатива да прави, въ тази область, каквото знае и каквото може. А частниятъ капиталъ у насъ, до колкото го има, отбѣгва да се прилѣе въ производството и използуване подземнитѣ и надземни природни богатства. Той предпочита спекулата и лихвата.

Така останаха неизползувани голѣми национални богатства: мини, гори, бани и др. Единъ примѣръ: Въ Родопа и Рила имаме иглолистни гори. Четиридесеть години подъ редъ тия гори бѣха слабо използувани. Стотици хиляди куб. метра строителенъ материалъ гнияха, а и днесъ гниятъ въ тия гори, а горянитѣ гладуватъ и протягатъ рѫце за подаяние. За нуждитѣ на страната ежегодно се внасяше отъ Ромъния строителенъ материалъ — греди, дъски и амбалажъ, за десятки и стотици милиони лева а едва въ последно време, когато се явиха валутнитѣ затруднения, се досѣтихме за тия народни богатства, направиха се пѫтища, почна се експлоатацията имъ въ по-широкъ мащабъ, задоволи се напълно нашиятъ вѫтрешенъ пазаръ, а следъ направата на шосето къмъ Девинъ ще имаме материали и за износъ.

Нѣма нужда човѣкъ да бѫде специалистъ или държавникъ, за да разбере, че нашия търговски балансъ не би билъ сега тъй дефицитенъ и днесъ валутниятъ въпросъ не би билъ тъй тежъкъ, ако на времето още се бѣха прокарали желѣзопѫтни линии до богатитѣ минни и горски обекти и бѣха широко и рационално използувани.

Поминъкътъ на срѣднородопчани въ цифри.

Когато е дума за стопанския обликъ на срѣдна Родопа, необходимо е да имаме по възможность ясна представа за поминъчнитѣ източници на този край. Сурови и тежки сѫ, наистина, условията на живота, ала, все пакъ, трѣбва да се живѣе. Родопчанинътъ не е престаналъ да се бори съ неплодородната и камениста почва на своитѣ планини и да добива отъ нея каквото и колкото може.

Ще се опитамъ, на кратко, съ даннитѣ, които раз-

полагамъ, да дамъ картината на неговия поминъкъ.

ЗЕМЛЕДѢЛИЕ

Не може да става и дума въ Родопа за земледѣлие въ смисъль и размѣри, каквото го виждаме въ полето. Единъ безкраенъ лабиринтъ отъ планински вериги и върхове Обработва се почвата въ долинитѣ, лѫкитѣ, котловинитѣ. Впрочемъ, не рѣдко ще видитениви и по стръмнитѣ скатове на планинскитѣ вериги. Почвата е пѣсъчлива и камениста. Много често, следъ нѣколко годишна оранѣ, поройнитѣ дъждове отнасятъ орницата въ дольтъ или рѣката и отъ нивата остава само сипей или камениста урва. Лесно се обработва земята, но и добивътъ отъ нея е много слабъ.

Преди години, когато Бѣломорието бѣ достѫпно и почти всѣко семейство имаще овце, тия планински ниви се наторяваха презъ година — две и тогава даваха сравнително, добра реколта. Сега отъ година на година почвата се изтощава и макаръ да я оставятъ по 5—6 години на угарь, доходностьта ѝ е много малка.

Въ бившиятъ Смолянски окрѫгъ, въ който влазяха: Смолянската, Златоградската и Девинската околии е имало, по даннитѣ за 1926 год., обща земна площь 2,763,000 дкр. Отъ нея е била обработена 133,710 дкр. или срѣдно процентно само 4.48%. Или по отдѣлно по околии, процентно обработената площь е:

Златоградската	5·68%
Смолянската	5·94%
Девинската	3·73%

За да се види какви видове зърнени храни виреятъ въ този край и на каква площь сѫ засѣти, ще си позволимъ да дадемъ следната статистична табличка за 1928 г.

Пшеница	10,410	дек.
Рѫжъ	27,250	„
Ечмикъ	4,230	„
Царевица	35,690	„
Овесъ	8,090	„
Разни	1,090	„
Всичко	86,760	дкр.

Преодолява, както се вижда, царевицата и рѫжьта. Пшеница се добива само въ по-низкитѣ котловини и то лѣтната пшеница, така наречената лимецъ. Въ мѣста надъ 1000 метра надъ морска височина нѣма и царевица, а само рѫжь, овесъ и картофи.

Не безинтересно е да се знае и какво количество храни се добиватъ годишно отъ тия засѣти съ зърнени храни земи. Даннитѣ сѫ пакъ за 1928 година.

Пшеница	799,100	кгр.
Рѫжь	2.449,600	„
Ечмикъ	272,400	„
Овесъ	393,100	„
Царевица	1,787,000	„
Разни	57,800	„
Всичко	5,743,000	кгр. *)

За годинитѣ отъ 1920 до 1928 т. е. за деветь години производство е варирало крѫгло между 4,200,000 и 8,000,000 кгр. Споредъ това, била ли е годината повече или по-малко плодородна. Или срѣдно взето годишното производство на зърнени храни въ тритѣ околии на бившия Смолянски окрѫгъ възлиза на крѫгло **6 милиона килограма**.

Този годишенъ добивъ на зърнени храни отъ 1928 год насамъ не е претърпѣлъ сѫществено измѣнение.

Тритѣ околии — Смолянска, Златоградска и Девинска иматъ крѫгло 80,000 жители. Бившата Рупчоска околия има крѫгло 20,000 жители. Тя има еднороденъ теренъ, почва и климатически условия съ останалитѣ три околии.

И ако къмъ производството на зърнени храни въ бившия Смолянски окрѫгъ прибавимъ и това на бившата Рупчоска околия, което въ никой случай не е повече отъ 1,500,000 кгр. годишно, ще получимъ за цѣлата Срѣднородопска область единъ годишенъ добивъ на зърнени храни крѫгло отъ 7,500,000 кгр.

Картофитѣ сѫ единъ артикулъ, който заема голѣмо мѣсто въ прехраната на родопчанина. На 1920 год. сѫ получени 1,250,172 кгр. картофи. Тѣхното производство на 1926 год., за когато имаме цифри, достига 2,056,027 кгр.

Въ този край често ще чуете да казватъ:

„Борзаме да уваршемъ, да приберемъ хармана, та да идемъ да си купимъ жито отъ Хилбьо (Пловдивъ)“.

Тия думи, казвани, обикновено, на подбивъ — продуктъ на народния хуморъ, сѫ кристализирана действителность.

Въ цѣлата Срѣднородопска область, както видѣхме се произвеждатъ крѫгло 7,500,000 кгр. зърнени храни. Съ тѣхъ трѣбва да се изхрани едно население крѫгло (съ бившата Рупчоска околия), отъ 100,000 души. Отъ сѫщата храна ще преживѣятъ домашниятъ добитъкъ, кучетата и птицитѣ. Като се има предвидъ, че на глава ще сѫ необходими за изхранване по 300 кгр. годишно (за хора на които хлѣба едва ли не е единствената храна и това е малко) излазя,

*) Даннитѣ имамъ отъ г. Д-ръ Т. Близнаковъ, секретарь на Т. И.

че за прехраната на това население сж необходими 30,000,000 кгр. зърнени храни, а се произвежда само 7,500,000 кгр. А това значи — производството ще имъ стигне само за три месеци, а за останалитѣ осемь месеци на годината ще търсятъ храни отъ вънъ, отъ полето.

Тракийската равнина е била винаги — сега и въ далечното минало — житница на Родопа. По-рано необходимата храна се превозваше на катъри, а често и на гръбъ, а сега — въ по-голѣмата си часть — по шосето Асеновградъ—Чепеларе—Устово. За превозването на тази храна годишно сж необходими 45,000 коли.

Видѣхме, че въ този планински лабиринтъ обработената земя е само 4·84%. Не може и дума да става за едно засилване или модернизиране на земледѣлческото производство. Напротивъ голѣма часть отъ сега обработваната площь ще трѣбва да се изостави.

Това особено е необходимо въ мѣста съ височина надъ 1000 метра. Тамъ вирѣятъ богато иглолистнитѣ гори, които сж съ голѣма рентабилность. Климатическитѣ условия способствуватъ лесно да се самозалесяватъ и най-стръмнитѣ и каменисти почви. Добре разбранитѣ интереси на населението, съ огледъ на бждащето налагатъ да се тури край на това безплодно човъркане на земята, като държавата приложи постановленията на закона за горитѣ. Горската площь ще трѣбва да се опредѣли часъ напредъ, като се оставятъ за обработване само ония земи, които по своето положение и характеръ на почвата могатъ доходно да се използуватъ.

ТЮТЮНЪ.

Изпаднали въ тежка стопанска безпжтица, следъ изгубването на Бѣломорието, срѣднородопчани потърсиха спасение въ обработването на тютюня.

Бѣха години, когато тютюнътъ имаше пазаръ и висока цена. Тази култура бѣ почти непозната въ този край. Времената и нуждитѣ я наложиха. Впрочемъ, гурбедчиитѣ я познаваха, било като работници въ тютюневитѣ складове въ Ксанти, било като временни жители въ тютюнджийскитѣ села по южнитѣ склонове на Родопа.

За щастие, указа се, че почвата въ долината на Арда е много благоприятна за тази култура.

Експертътъ на Б. З. Б., г. С. Неновъ, въ книгата

си „Българскитѣ тютюневи произходи“ — казва: „Найскжпоценнитѣ тютюни у насъ се произвеждатъ въ басейна на рѣка Арда. По склоноветѣ, терасситѣ и долинитѣ, образувани отъ планинскитѣ масиви сж се свличали отъ вѣкове отъ върховетѣ ценни варовити наноси върху които се култивира **финниятъ джебелски тютюнъ**“.

И, наистина, тукъ въ долинитѣ на Арда, Бѣла и Черна рѣка се произвежда най-ароматния тютюнъ, който въ нищо не отстжпва по качество отъ ксантийскитѣ и драмски тютюни. Презъ 1922—1928 г. той доби една цена отъ 60—110 лв. кгр. Едно семейство, което можеше да произведе 100—200 кгр. тютюнъ се чувствуваше вече осигурено въ своята прехрана.

Ала дойдоха отново тежки дни. Престана на външния пазаръ да се търси финния джебелски тютюнъ. Цената му почна да спада и въ последнитѣ години килограма се продава едва 10—12 лв. и обработването му се почти изостави.

За да имаме вѣрна представа за вървежа на тютюневото производство въ бишия Смолянски окржгъ, ще дамъ следната статистическа таблица, по околии:

Години	Смолян. окол.		Златогр. окол.		Девин. околия	
	Засѣта площь декари	Добито въ кгр.	Засѣта площь декари	Добито въ кгр.	Засѣта площъ декари	Добито въ кгр.
1920	383	19,651	2223	212,920	—	—
1921	462	23,271	3290	354,480	—	—
1922	1755	99,202	4639	406,293	6	372
1923	4703	897,931	5327	479,110	296	18,856
1924	8358	810,854	4414	473,406	612	63,574
1925	6634	608,946	3788	500,386	501	32,356
1926	8529	751,926	4589	504,[illegible]16	34	2,249
1927	4854	502,022	5930	555,601	98	5,428
1928	3590	169,359	5769	379,882	34	1,346
1929	5196	530,397	7286	804,645	132	10,410
1930	3715	265,645	5728	661,145	73	4,422
1931	2799	203,750	6200	661,707	103	3,724
1932	759	40,188	4133	468,419	12	458

Като изключимъ Златоградската околия, гдето производството на тютюня, при голѣми колебания, все още се държи, въ останалитѣ две околии, то е сведено до незначителни количества.

Изоставя се една земледѣлска култура, която има всичкитѣ обективни условия да вирѣе и да подпомогне ефикасно поминъка на тия планинци.

Нашитѣ държавници иматъ повелителния дългъ

да намѣрятъ пазари за тия финни джебелски тютюни. Свѣтътъ на западъ и въ Америка не е престаналъ да пуши тия ароматни тютюни и да ги плаща скѫпо. Гърция и Турция и днесъ намиратъ на добра цена пласментъ на своитѣ ценни тютюни. 25% отъ тютюнитѣ си Гърция и днесъ изпраща въ Америка, когато за насъ този пазаръ отдавна не сѫществува. Умѣстно г. Д. Христовъ въ статиитѣ си въ в-къ „Слово", подчертава необходимостьта отъ намиране пазари за този тютюнъ. Съ това не само ще се подобри нашия търговски балансъ, но и ще се подпомогне и подсигури поминъка на населението, гдето има условия да се сѣе тази ценна тютюнева култура.

Ще трѣбва да се положатъ грижи за повдигане и засилване тютюневото производство въ срѣдна Родопа. При тази малка обработваема площь, съ каквато разполагатъ срѣдноpодопчани, спасението е въ засѣването само на скѫпи земледѣлски култури, каквато е тютюня „Джебелъ басма". И ако се успѣе да се доведе производството му до размѣритѣ каквито е ималъ презъ 1925—1928 год., това ще бѫде една голѣма придобивка.

Ала и това не би било достатъчно. Необходимо е — време е най-после това да се разбере — всичкиятъ произведенъ тютюнъ въ срѣдна Родопа, да се манипулира на самото мѣсто. Въ по-голѣмитѣ селища на тази область трѣбва да се откриятъ **тютюневи складове** Така срѣднородопчанинътъ ще има да получи не само стойностьта на засѣтия и произведенъ отъ него тютюнъ, но и надницата по неговата манипулация.

Благотворното влияние за прехраната на това осиромашало планинско население отъ този родъ мѣроприятия, ни сочи похвалната дейность на Райковската районна тютюнева кооперация „Български джебелъ". За обработването на събранитѣ отъ кооперацията тютюни сѫ ангажирани почти за презъ цѣлата година 300—400 работнички и работници. А това ще рече прехраната на 300 - 400 семейства. Ако всичкиятъ произведенъ тютюнъ въ този край се манипулира на самото мѣсто, биха намѣрили приложение на труда си хиляди семейства и съ това би се освободила държавата отъ грижата за тѣхната прехрана.

Пакъ и съ огледъ на тази цель, добре е да се проучи въпроса и за откриването на една или две **фабрики за цигари** отъ този финъ и ароматенъ тютюнъ. Сега, когато държава има монопола въ ржцетѣ си, това по-лесно би се реализирало.

Изобщо, тютюнопроизводството е било и ще си остане единъ отъ най-надежднитѣ източници за поминъка на населението по течението на рѣка Арда и нейнитѣ притоци и ще трѣбва въ тази посока да се направи всичко възможно за едно ново засилване на тази доходна земледѣлска култура.

СКОТОВЪДСТВО.

Когато по върховетѣ на Родопа нѣмаше никакви гранични постове, главниятъ поминъкъ на ония селища, които сѫ скѫтани изъ по-високитѣ хребети и котловини, бѣ скотовъдството или по право овцевъдството.

И сега се помнятъ имена на голѣми кехаи, които на времето сѫ имали сами по 5—10 хиляди овце. Тогава и най-бедното семейство е притежавало 50—100 овце. И обяснимо. Развъждането на дребния добитъкъ тогава е било лесно и ефтино. Още съ настѫпването на есеньта всички стада сѫ закарвали въ Бѣломорието на зимна паша. Тамъ е топло, не пада снѣгъ. Овцетѣ сѫ на открито и цѣлата зима иматъ зелена трева. Тревата съдържа въ себе си необходимата соль, та не става нужда овцетѣ и да се кърмятъ.

Дойде ли пролѣть и планината се облѣче въ своята зелена премѣна, овчаритѣ напущатъ полето и подкарватъ многобройнитѣ си стада къмъ своитѣ родни огнища. Настѫпватъ празднични дни. Овчаритѣ доясатъ благоденствие и радость. На Костадиновдень се откриватъ мандритѣ. Това е най-голѣмиятъ праздникъ. Селата опустяватъ. Всичко е въ планинитѣ, на мандра, на **предой**. Мандритѣ сѫ сключени отъ дебели обли елови дървета и покрити съ голѣми ивици кори отъ сѫщитѣ дървета. Тоя день се предояватъ овцетѣ, за да се види кой какво количество млѣко ще получи презъ лѣтото отъ мандрата.

Овцетѣ сѫ издоени. Засърцватъ 4—5 тежки бутала. Стари, опитни мандражии бутатъ първото издоено млѣко въ голѣми каци. Здрави, празднично премѣнени и чеврътсти домакини нареждатъ дълги трапези съ вкусни гостби:

курбанъ отъ овнешко и оризъ, печено агне, млинове и всички пиятъ отъ току-що избутания вкусенъ и ароматенъ матанъ,

Планинитѣ екватъ отъ звънци, гайди, пѣсни. А има въ Родопа толкова много хубави и по мелодия, и по съдържание пѣсни! Пѣятъ мѫжетѣ, пригласятъ женитѣ:

„Хранила майка, гльодала
До деветь сина овчаре,
Че ги е майка сабрала
На високана планина . . “

Хубави спомени отъ недалечно и безвъзвратно отлетѣло минало. *)

Съ установяването на граничната линия и откѫсването на Бѣломорието, започва, фатално, единъ бързъ упадъкъ на овцевъдството.

За да се види размѣра на този упадъкъ ще си послужа съ данни само за едно отъ селата. Докато преди освобождението въ Чепеларе е имало надъ 30 хиляди овце, на 1912 год. тѣхния брой спада на 2500. Следъ балканската война, когато Бѣломорието падна въ наши рѫце, броя на овцетѣ бързо порастна. На 1919 г. достигна цифрата кръгло 10,000 глави, за да спадне сега, следъ като гърцитѣ взеха топлото море, на 3,000. Това е приблизително и въ другитѣ срѣднородопски селища.

Овцевъдството ще остане, занапредъ, само като единъ помощенъ поминъченъ източникъ. Миналото не ще се завърне: самото поле край Бѣло море е вече разработено до последната педа земя. Нѣма вече едновремешнитѣ обширни пасища, по които е имало коне въ диво състояние.

Нѣщо повече. Слага се въпросътъ: трѣбва ли да се допустне развъждането на овце и кози въ ония селища на срѣдна Родопа, гдето по своята надморска височина и климатъ, има благоприятни условия да вирѣятъ иглолистни гори?

Специалиститѣ лесовъди отдавна сѫ отговорили отрицателно. Едно въ широкъ мащабъ и рационално горско стопанство е немислимо и несъвмѣстимо съ овцевъдството. Последното, въ планината, при дългата и сурова зима, каквато има тамъ, е крайно нерентабилно. Овчаритѣ, обаче, никога не сѫ седнали да си направятъ своятъ балансъ, за да се увѣрятъ въ това. Тѣ продължаватъ да отглеждатъ този добитъкъ само по една закоравѣла традиция, а дойде ли да се плаща беглика на овцетѣ и заплатата на овчаря, отиватъ да дѣлатъ въ гората съ надница греди и да возятъ трупи, за да се наплатятъ..

*) Отлична монография за овцевъдството въ Родопа е написалъ моятъ даровитъ съгражданинъ [illegible]

Една **здрава стопанска политика**, съ огледъ на бѫдащето и доказаната голѣма доходность на иглолистнитѣ гори, налага, постепенно, да се ликвидира съ овцевъдството въ района на горскитѣ стопанства съ елови и борови гори.

Въ замѣна на това пъкъ ще трѣбва да се обърне по-сериозно внимание върху развъждането на **породистъ едъръ добитъкъ.**

Погледнете селската чарда сутринь, когато говедарьтъ я изкарва на паша. Вие ще се изненадате отъ изражданието на този добитъкъ. Та това не сѫ крави и волове, а по-скоро кози: по голѣмина тѣ малко се отличаватъ отъ тѣхъ. Да се подобри расата на добитъка това никакъ не е мѫчно. Но, разбира се, ако се остави тази работата на частната инициатива и да се чака да „порастне съзнанието“ у стопанитѣ на този добитъкъ, ще има да минатъ много десятки години. А при една строга и последователна политика въ тази область въ десеть години, ние ще имаме съвършенно друга раса.

Намѣсата на публичната власть тукъ се налага. Всѣка община би могла и трѣбва да има по нѣколко породисти бика. Всички мѣстни бичета трѣбва да се кастриратъ. Отъ анкетата направена въ последно време отъ М-вото на Народното стопанство, е установено, че срѣдната млѣчность на **искърската** крава е 12 литра дневно. Въ родопскитѣ села една крава не дава повече отъ 1—3 кгр. млѣко. Усилията направени отъ Чепеларската община въ последитѣ 15—20 години и то при не особена последователность, дадоха отлични резултати. Не рѣдко ще срещнете въ Чепеларе крави, които даватъ дневно 8—10—12 кгр. млѣко. Тукъ опита е направенъ съ монтафунската порода. Въ последно време си пробива пѫть като по-издръжливъ, породистиятъ искърски добитъкъ.

Въ тази посока властьта трѣбва да действува бързо и енергично. Ветеринаритѣ трѣвва да изпълнятъ своя дългъ. Тѣхната задача не е да завеждатъ канцеларии и да се губятъ въ преписки, а да промишляватъ и работятъ за едно бързо подобрение расата на едрия добитъкъ въ този край, което е една крещяща необходимость.

ОВОЩАРСТВО. ЛОЗАРСТВО.

Въ по-низкитѣ долини и котловини на срѣдна Родопа, които сѫ запазени отъ вѣтрове, има благо-

приятни условия за развитие на овощарството. За сега въ Смолянско липсватъ овощни градини. Правятъ се опити въ тази посока, които даватъ много добри резултати Особено въ отглеждането на ябълки. По една таблица, която дава окр. управитель на бившия Смолянски окрѫгъ за 1926 год. въ окрѫга е имало следнитѣ овощни дървета: череши — 11,320, ябълки — 7,007: сливи 7614; круши — 4,776; орѣхи — 5.914, или всичко 35,631 овощни дървета.

Въ долинитѣ на Арда, Черна рѣка и Вѫча има закѫтани и запазени отъ вѣтрове мѣста, които биха могли да се обърнатъ въ отлични овощни градини.

Презъ последнитѣ нѣколко години въ долния Рупчосъ, въ селата: Хвойна Павелско и Малево овощарството си пробива пѫть. Има вече множество овощни градини, най-вече ябълкови и сливови, които даватъ отличенъ плодъ и съ своята доходность подпомагатъ поминъка на притежателитѣ имъ.

Пакъ въ сѫщата тази, Хвойненската котловина, се направиха опити и съ десертни лозя. Резултатитѣ сѫ насърдчителни. Гроздето узрѣва по-кѫсно, къмъ втората половина на октомври и може да се продава на добри цени, тъй като въ това време реколтата отъ низкитѣ мѣста е прибрана.

ПЧЕЛАРСТВО.

РИБАРСТВО.

Въ бившиятъ Смолянски окрѫгъ въ 1920 г. е имало 1672 кошера старъ типъ и само 18 разборни. На 1928 год. е имало стари кошери 6112, а разборни — 531. Числото имъ, безспорно, сега е значително увеличено.

Има благоприятни условия за развитието на пчеларството въ по-широкъ мащабъ. По единъ лекъ начинъ мнозина биха значително подпомогнали прехраната си, ако се заематъ съ отглеждането на пчели. Не всѣки може да купи захарь, но почти всички семейства биха могли да иматъ по нѣколко кошера пчели и съ добития медь да замѣнятъ захарьта.

Въ тази посока е необходима една упорита и системна агитация.

Отъ 2—3 години насамъ въ Чепеларе се правятъ опити за развъждането на **пъстърва.** Има вече 4—5 рибника. Донесена е американска пъстърва отъ самоковскитѣ рибници. За това специално е ходилъ предприемчивиятъ чепеларецъ Салихъ Аговски, който въ „Кара-балканъ“ има

нѣколко рибника. Въ тѣхъ е отгледалъ пъстърва по 1—2 килограма едната. Неговиятъ примѣръ е последванъ отъ други 4—5 души чепеларци. Идната година въ Пловдивъ ще се яви чепеларската пъстърва. Има всичкитѣ изгледи за успѣхъ. Въ Девинъ се прави сѫщо опитъ. Далъ е отлични резултати.

Въ планинскитѣ рѣки тази вкусна риба биде изтрѣбена по единъ варварски начинъ. Нека се надѣваме, че отглеждането ѝ по изкуственъ пѫть ще даде добра реколта и ще стане единъ новъ източникъ на поминъкъ за предприемчивото планинско население.

Срѣдна Родопа—български Руръ.

РУДНИ БОГАТСТВА.

Рудната область започва отъ височинитѣ надъ гр. Асеновградъ, минава на югъ и юго-изтокъ по течението на чепеларската рѣка и Чилъ-тепе, пресича бившата турско-българска граница по направление Устово—Паласъ—Маданъ, като се разклонява къмъ Петково, Печинско и Златоградъ.

Отъ северъ къмъ югъ най-напредъ имаме голѣмиятъ държавенъ периметъръ Лѫкавица (при махалата Среброто), до него сѫ залежитѣ на мината „Ц. Асенъ“, известна подъ името мината на П. Генадиевъ. На трето мѣсто иде малкото рудно находище „Бѣлица“. Следъ него, северо-източно — минитѣ около Щипчаново—Петково—Давудево и на югъ, по направление къмъ гръцко-българската граница, лежи най-добре проучения и обширенъ миненъ басейнъ Паласъ—Маданъ—Боево.

На кратко и бѣгло ще дамъ, по отдѣлно бележки за положението и съдържанието на рудитѣ въ тия минни залежи.

I Държавната мина „Лѫкавица“.

Намира се северо-източно отъ Чепеларе, до махалитѣ Среброто и Лѫкавица, сега Боровска община. До 1885 год. сѫ били собственость на едно богато семейство въ Пловдивъ. Основно е проучена още въ 1883 год. отъ френския миненъ инженеръ Де Рошитенъ. Въ рапорта си той намира, че за експлоацията ѝ е необходимъ единъ капиталъ отъ 15,000 златни турски лири.

Открити сѫ до днесъ 13 рудни находища, отъ

които четири сѫ добре проучени.

1. Кенанъ дере. Открити сѫ 4 галерии по протежение на 600 м. Има жили съ дебелина отъ 5 до 50 см. Похарчерчени сѫ за откриване галериитѣ 150 хиляди лева.

2. Балканъ махала. Съ 6 кварцови жили при дебелина отъ 5 см. до 2 метра. Прокопани сѫ 2 галерии. Първата е близо 200 метра. На мѣста жилата въ тази галерия достига на дебелина 3 метра. Двѣтѣ галерии сѫ съединени съ 22 метровъ коминъ. Проучена е въ 1925 г. Извадени сѫ 600 тона руда.

3. Лѫкавишка воденица. Дебелината на жилата е 0·60 до 2·20 м. съ галенитъ и сфалеритъ. Презъ 1928/29 г. е извадено отъ тази галерия 200 тона руда.

4. Джурковска рѣка. Проучена е презъ 1925 година. Работено е 3—4 месеци. Тя е по скоро сребросносна, отколкото оловна. Извадена е 80 тона руда. Срѣдно съдържание: 50% олово и 600 гр. сребро на тонъ.

Въ всички тия рудни залежи има стари галерии. Разработвани и използвани сѫ още отъ II-то столѣтие следъ Христа. Използувани сѫ и въ турско време.

Общо взето съдържатъ:
олово 40%
цинкъ 33%
сребро 00·18%

Въ мѣстностьта „Коилово" има сребъренъ тетраедритъ, съ съдържание:
мѣдь 16%
цинкъ 2%
олово 5·7%
сребро 0·05%

Държавата на нѣколко пѫти е почвала и преустановявала проучванията на тия богати рудни залежи. Въ последно време тия мини сѫ придадени къмъ Пернишкитѣ мини. Управлението на последнитѣ е отпочнало едно ново основно проучване съ цель да се започне вече и експлоатацията имъ. Съ огледъ на това то е отпуснало една значителна сума и е изпратило вече необходимитѣ материали и технически персоналъ, за да започнатъ работа. Сега работата се слага при по-благоприятни условия, защото има вече прокаранъ пѫть, който съ малки поправки ще свърже тия рудни залежи съ шосето Асеновградъ — Чепеларе при юговскитѣ ханчета. Пернишкитѣ мини разполагатъ, отъ друга страна, съ подготвенъ технически персоналъ, което е гаранция за успѣшния изходъ на предприетата работа.

II Мината „Царь Асень"

На 10 клм. северно отъ Чепеларе. близо до шосето Асеновградъ-Чепеларе. Периметърътъ е запазенъ отъ П. Генадиевъ. Отъ преди войната още тя бѣ въ експлоатация. Извади се и се изпрати въ Германия голѣмо количество руда. Има скѫпи машини за промиване на рудата. За милиони лева има сгради и съоржжения. Последователно е разработвана отъ белгийска и австрийска компании. Не успѣха, защото превоза на рудата съ коли по шосето за Асеновградъ костува много скѫпо.

Има сѫщо стари галерии. Разработвана е и въ турско време. Рудата съдържа: сребро, олово, мѣдь и цинкъ. Нѣмамъ на рѫка процентното количество. на тия метали.

III. Рудното находище „Бѣлица".

Лежи между мината „Лѫкавица" и „Царь Асень", източно. То не е проучено.

IV Минитѣ около Щипчаново — Петково — Давудево

Сега е въ експлоатация. Проучена е и се разработва отъ францусската компания Dives. Съдържа олово и цинкъ. Компанията харчи много средства за направа на пѫтища. Търси изходъ до желѣзопѫтна гара.

За това, обаче трѣбватъ голѣми капитали, та не ще бѫде изненада, ако и тѣзи мини последватъ сѫдбата на мината „Царь Асень".

V. Групата мини на инженеръ Савовъ.

Лежатъ юго-източно отъ Устово при с Паласъ, смолянско Запазениятъ периметъръ общо възлиза на около 2000 хектара. Въ сѫщность това сѫ отдѣлни добре проучени мини.

1 Мина „Съгласие" Близо до голѣмъ Паласъ смолянско, съ пространство около 300 хектара Дебелината на руднитѣ жили варира отъ 1 50 до 2 метра.

Съдържание:
олово 29%
мѣдь 2·6%
цинкъ 7 5%
сребро 0 025%

2. Мина „Сполука". Лежи между махалитѣ на с. Маданъ (руда), съ площь около 325 хектара.

Съдържание:
олово 34 6%
цинкъ 4·5%
мѣдь 0 8%
сребро 0 0362%

Анализата на рудата въ кварцовитѣ жили дава сребро 0·005% и следи отъ злато.

3. Мина „София“. Край селото Балъкъ-дере. Пространство около 300 хектара.

Съдържание:

цинкъ 19·6%
олово 19·1%
мѣдь 1·3%
сребро 0·023%

4. Мина „Шаренка“. Между селата Маданъ и Паласъ. Лежи върху една площь отъ около 450 хектара. Тази мина има стари галерии. Използувана е още отъ най-старо време. И днесъ се помни отъ околното население, че тя е разработвана отъ чехи, които сѫ продължили работата до севастополската вайна (1854 год.) и следъ това работата била преустановена. Чехитѣ донесли и научили населението да сѣе картофи.

Съдържание: Едната часть — „Шаренска маара“:

олово 32·5%
мѣдь 1·6%
цинкъ 7·5%
сребро 0·014%

Другата — „Караманджанската маара“:

цинкъ 32%
олово 29·5%
мѣдь 1·6%
сребро 0·014%

5 Мина „Страшимиръ“. До село Боево. Пространство около 544 хектара. Тукъ има два голѣми, останали отъ римско време рудници — *„Маарата“* и *„Рупата“*. При входа първиятъ рудникъ има 6 м. височина и 9 м. ширина. Помни се отъ мѣстното население, че мината е разработвана отъ нѣкой си *Кемилъ паша* съ францусски инжинери. Била е въ експлоатация до 1854 год. Имало е и пазачъ на инвентара до руско-турската война, следъ която последниятъ разпродалъ ининвентара и забѣгналъ.

„Рупата“ сѫщо е разработвана отъ римско време. При входа галерията е обширна, има 15 м. височина и 20 м. ширина. Въ западната часть на предверието има разхвърлени голѣми рудни блокове отъ чистъ сфалеритъ, единъ отъ които тежи около 20 тона.

Съдържание:

олово 24%
цинкъ 27%
мѣдь 1·08%
сребро 1·014% *)

Пласирани сѫ за съоржжения и постройки 30 – 40 милиона лв. Има грамадна фабрика за обработване рудата. Много галерии сѫ открити. Богати чуждестранни компании сѫ предлагали на г. инж. Савова да закупятъ тия мини при изгодни условия и да почнатъ експлоатацията въ голѣмъ мащабъ, но до споразумение не се е дошло. Днесъ всичкия този инвентаръ и сгради сѫ въ едно плачевно състояние. Сградитѣ и фабриката се рушатъ Това милионно богатство може да го спаси само една желѣзопѫтна линия.

*) Сп. „Родопа“ — Ст. Челебиевъ

VI Голѣмитѣ мини на д-во „Пиринъ“.

Лежатъ около с. Маданъ, Боево и Печинско. Това сѫ сѫщо добре проучени и богати мини съ съставъ какъвто иматъ минитѣ на инженеръ Савовъ. Въ последно време се намиратъ въ рѫцетѣ на богатото д-во „Гранитоидъ“. Хвърлени сѫ милиони за разработка и съорѫжения. Предвидени сѫ 80,000,000 лв. за направа на въздушна линия или за тѣснолилейка за превозване рудата на гара Мастанли.

Металното сѫдържание на суровата руда.

Срѣдно 15—20% олово въ видъ на галенитъ.
„ 10 –15% цинкъ въ видъ на сфалеритъ.
„ 0·5— 1% мѣдь въ видъ на меденъ пиритъ
„ 300—400 гр. сребро на 1 тонъ сурова руда.
„ 1/2 грамъ злато въ 1 тонъ сурова руда.
„ 15% желѣзо въ видъ на пиритъ
„ 25% сѣра въ сфалерита.

Сфалеритътъ би могълъ да бѫде използуванъ за производството на важния химикалъ сѣрна киселина.

Това множество на ценни рудни залежи, каквито никѫде въ България не ще намѣрите, дава основание на мнозина да именуватъ срѣдна Родопа **български Руръ.**

Ние, българитѣ, страдаме отъ единъ голѣмъ недѫгъ — да не познаваме нашата родна земя, нашата география и нашата история. Затова и небива да се изненадваме дето тия национални богатства и до днесъ не сѫ спрѣли върху си погледа на нашитѣ обществе违ници и държавници. Други обекти, отъ твърде съмнителна полза, сѫ биби центъра на тѣхното внимание и грижи.

Тия голѣми рудни залежи сѫ по едно протежение отъ северъ къмъ югъ на около 120 — 130 километра, по горното течение на чепеларската рѣка и горното течение на Арда и притоцитѣ ѝ. Единствената съобщителна артерия, по която рудата може да се пренася, е шосето Асеновградъ — Чепеларе — Устово.

И тъкмо защото сѫ толкова далечъ и тъй много откъснати тѣхната стойность - стойностьта на тия рудни залежи — днесъ е равна почти на нула. Въ никой случай, при днеш-

ния превозъ не могатъ рентабилно да бждатъ използувани. Защото за да се превози единъ тонъ олово отъ Паласъ или Маданъ до пристанището Бургасъ, ще трѣбва да се заплати 1000 лева, ако бжде, обаче, сжщиятъ тонъ олово превозенъ съ желѣзница, ще се плати за превоза само 200—250 лв.

Изчислено е, че една желѣзопжтна линия, която ще мине по цѣлото протежение на тия рудни залежи, които лесно ще се свържатъ съ нея, ще увеличи автоматически стойностьта на тия мини надъ милиардъ лева, когато днесъ тази стойность е равна почти на нула. А суровата руда, която сжщо, поради скжпия превозъ, не струва нищо, ще добие една цена отъ 200 - 300 лв. тонътъ.

При една рационална и въ широкъ мащабъ експлоатация на тия мини, първо, ще имаме тази полза, че ще се задоволи вжтрешниятъ пазаръ отъ олово, цинкъ, мѣдь и др., а на второ мѣсто ще може отъ тия метали да се изнесе и на външнитѣ пазари. И колкото голѣмо да е днесъ производството на тия метали въ другитѣ страни, все пакъ тамъ нашия металъ ще намѣри пласментъ, защото той ще бжде по ефтинъ. Знае се, че до като въ чужбина, поради високитѣ валути и редица други причини, срѣдната работническа надница въ минното производство е надъ 120 лева, у насъ и по специално въ срѣднородопската область, гдето живѣе едно здраво, но съ ограничени нужди население, работната ржка е много ефтина и срѣдната надница не ще надмине 40 лева.

Нашитѣ стопански деятели съ болка отбелезватъ измѣстването на земледѣлскитѣ ни произведения отъ външния пазаръ. Интересенъ споръ се появи, напоследъкъ, въ нашата преса между бившия М-ръ на земледѣлието г. Д. Христовъ и г. Списаревски. До като г. Христовъ вижда изхода отъ кризата въ интензивностьта на нашето земледѣлие, г. Списаревски, не безъ основание, възразява, че тукъ не могатъ да се възлагатъ големи надежди, защото едно свърхпроизводство, при липса на чужди пазари, ще влоши още повече положението на нашия земледѣлецъ и ще засили кризата.

Истината е, че нашиятъ търговски балансъ не може вече да разчита само на износа на земледѣлскитѣ ни произведения. Дошло е време да се разбере, че спасението е въ една всестранна стопанска дейность, при която ще има да използуваме не само почвата на нашата земя, а и всички ония подземни и надземни блага, които тя изобилно крие въ своитѣ недра.

Дайте да направимъ възможенъ и износа на тия рудни богатства. Съ това не само ще засилимъ активнитѣ пера въ нашия търговски балансъ, но ще създадемъ и работа, и благосъстояние въ единъ край, който тъне въ забрава и мизерия.

За да се убедите безвъзвратно колко гибелна е била за националната ни економика, стопанската политика на нашитѣ управници отъ старата школа, трѣбва да посетите непременно мината „Царь Асенъ" и минитѣ на инженеръ Савовъ въ Паласъ.

Хора съ рѣдка лична инициатива. Работата е започната съ вѣра и голѣмъ ентусиазъмъ. Пласирани сж десятски милиони лева за великолепни постройки и инсталации, открити сж и разработени множество галерии, прокарани сж пжтища, дековилки, извадена е голѣмо количество руда. И следъ злополучниятъ опитъ да се изнесе отъ този затънтенъ и откж снатъ край това богатство, идватъ загубитѣ, разочарованието, отчаянието. Захвърля се всичко, изоставя се. Работата спира. Постройкитѣ се рушатъ. Една тжжна картина на пълно разорение.

И държавата, resp. нейнитѣ органи наблюдаватъ всичко това съвсемъ безучастно, съ едно тжпо безгрижие: тя счита своята роля за завършена, щомъ веднажъ е отстжпила на частното лице или дружество съответния периметъръ. А между това малко повече грижи, малко повече заинтересованость и интервенция отъ страна на държавата и картината би била съвършенно друга. Намѣсата на държавата съ своя авторитетъ, и своята власть лесно би обединила усилията на отдѣлнитѣ лица и дружества, които иматъ тия рудни залежи. Тя би могла да ги насърдчи, па най-после и да колаборира съ свои средства, за да имаме днесъ вмѣсто разорени минни предприятия, цъвтѣщи центрове на национална метална индустрия, която ще дойде да влѣе нови жизнени сокове въ анемичния организъмъ на нашето народно стопанство.

Нека го кажемъ ясно и открито — безъ *намѣсата на държавата*, нашиятъ слабъ националенъ капиталь не ще успѣе да превъзмогне мжчнотиитѣ и, следователно, самъ не ще може да оползотвори тия голѣми рудни богатства.

И ако това въ миналото, при господството на отживѣлиятъ принципъ — lessez faire — lessez passer бѣ невъзможно, сега, при едно ***авторитарно*** управление, когато намѣсата на държавата въ стопанския животъ се издига като единъ ржководенъ принципъ и една необходимость и когато, неизбѣжно, отиваме и по-нататъкъ — къмъ дирижираното стопанство, държавата трѣбва да влѣзе въ ролята си на дирижентъ и организаторъ за едно широко и рационално използуване на тия ценни подземни рудни залежи, които, нека не се забравя, сж едно голѣмо национално богатство.

КАМЕННИ ВЖГЛИЩА.

За сега въ срѣдна Родопа сж открити на две мѣста залежи на камънни вжглища, експлоатацията на които би могла да се започне съ изгледи на успѣхъ.

Близо до гр. Смолянъ е запазенъ периметъръ и сж открити камънни вжглища. Собственикътъ на този периметъръ, единъ софийски гражданинъ, е открилъ галерии и редовно изважда вжглища, които продава на частни лица и учреждения въ Смолянъ, Райково, Устово, та дори и въ Чепеларе, макаръ, че превоза имъ струва твърде скжпо.

При с. Паласъ, смолянско, е другиятъ периметъръ на камънни вжглища отъ значение. По качество сж добри. Откриването на тия залежи отъ гориво е едно щастливо обстоятелство, защото тъкмо тамъ наблизо сж и голѣмитѣ рудни залежи. А знае се, че металната индустрия може да преуспѣе по-лесно при съседство съ камънни вжглища, които сж необходими за пещитѣ, въ които се разтапя рудата.

КАРИЕРИ.

Срѣдна Родопа крие въ себе си и множество кариери. Между Асеновградъ и Чепеларе, край самото шосе има на нѣколко мѣста отличенъ *мраморъ*, който и сега се вади и обработва. Източно отъ Чепеларе, не далечъ отъ селото, се откри една голѣма мраморна кариера отъ кждето е взетъ камъкъ за стълбитѣ и до постройката

първия етажъ на голѣмата сграда за общ. домъ.

Около с. Хвойна, както и на много други мѣста, има доброкачественъ *бигоръ*, който и сега се изнася, макаръ и въ ограниченъ размѣръ.

Запазени сж периметри на много мѣста въ срѣдна Родопа за земни бои. Открити сж шесть кариериери съ жълта, червена и бѣла *охра* въ мѣстностьта „Саржкжсъ", Акъ-бунарска община. Не по-малко богати сж и кариеритѣ съ охра открити въ с. Кремене, смолянско. Отъ тия кариери отдавна се вади охра и се изнася за нуждитѣ на нашия вжтрешенъ пазаръ.

Въ околноститѣ на селата Союджукъ и Пънджакъ сж периметритѣ за *слюда*. Получени сж голѣми плочи и се използува въ ограниченъ размѣръ.

Азбестъ е откритъ въ с. Марзенъ, Узундерска община. Собственикътъ на тази кариера отъ нѣколко години вади и изнася азбестъ на пазаря, макаръ, че поради скжпия превозъ, износа му е твърде много затрудненъ. Въ сжщата околность е откритъ и *сребристъ графитъ*.

И все пакъ това сж случайни находки. Едно основно проучване обширниятъ теренъ на срѣдна Родопа ще ни открие още много рудни и минерални богатства, които при една желѣзопжтна линия ще добиятъ своята стойность и ще могатъ широко и рационално да бждатъ използувани.

Гори и горски кооперации

ГОРИ

Когато става дума за гори въ срѣдна Родопа, които биха могли доходно да се използуватъ, това сж преди всичко, иглолистнитѣ гори отъ боръ и ела (смърчъ).

Такива гори се срѣщатъ само по високитѣ била и скатове на Родопа. Въ низкитѣ мѣста, при надморска височина 500—600 метра, вирѣятъ предимно широколистнитѣ насаждения.

За да имаме по-ясна представа за пространството и принадлежностьта на горитѣ въ срѣдна Родопа,

ще дамъ следнята таблица, по официални сведения.

Лесничейства	държ. гори декари	общ. гори декари	частни гори декари	Всичко декари
Чепеларско	25176	58881	258139	342196
Смолянско	49770	42804	213763	306337
Девинско	329241	61953	46828	438022
Всичко	404187	165638	518730	1086555*

Отъ горната таблица се вижда, че по пространство най-много сж частнитѣ гори, следъ които идатъ тия на държавата и общинитѣ. Че най-много частни гори има въ района на Чепеларското лесничейство, и най малко въ Девинското. Въ последното лесничейство преобладаватъ държавнитѣ гори. Трѣбва да отбележа, че въ района на Смолянското лесничейство отъ всичко 306,337 декара, чисто иглолистни сж 164,652 декара, а останалитѣ 141,685 декара сж смѣсъ отъ иглолистни и широколистни гори.

Ще си позволя на това мѣсто да дамъ още една таблица, отъ която ще се види, отъ горитѣ на тия три лесничейства, по отдѣлно, какво количество материали могатъ да се отсичатъ годишно или казано съ езика на лесничеитѣ—какви сж годишнитѣ етати отъ тия гори.

Редовни годишни етати

Лесничейства	Държ гори куб. м.	Общ. гори куб. м.	Частни гори куб. м.	Всичко куб. м.
Чепеларско	3600	7395	40613	51608
Смолянско	3400	5020	16005	24425
Девинско	45000	20000	5000	70000
Всичко	52000	32415	61618	146033

Най-голѣма кубатура имаме отъ частнитѣ гори, следъ това идатъ държавнитѣ и общинскитѣ. Горитѣ въ Девинското лесничейство т. е. по течението на рѣка Вжча ни даватъ общо 70 хиляди куб. м. годишенъ етатъ, до като етата въ тия на Чепеларското лесничейство, т. е. по течението на Чепеларската рѣка възлиза годишно на 51.608 куб. м., а въ тия на Смолянското лесничейство — по горното течение на Арда, достига годишно 24,425 куб. м. Това е само за иглолистнитѣ гори.

*) Въ показаната площь влазятъ и не залесенитѣ пространства, включени въ стопанскитѣ планове.

Не всичко онова, което е предвидено по стопанскитѣ планове да се отсѣче годишно, т. е. не всички редовни годишни етати се отсичатъ.

Долнитѣ две таблици ни даватъ количеството на предвиденото да се отсѣче, по отдѣлно, въ района на тритѣ лесничейства и онова, което се отсича.

Предвидено за отсичане, въ куб. м.

Гори	Чепеларско лесничество за една година —1933 934 г.	Смолянско лесничейство за 4 години 1930 31—933 34	Девинско лесничейство за 5 години 1929 30—933 34
Държавни	3900	13600	100000
Общински	8100	17076	29000
Частни	41300	48350	4250
Всичко	53300	79026	133250

Отсѣчено, въ куб. м.

Гори	Чепеларско лесничейство за една год. —1933 34	Смолянско лесничейство за 4 год. 1930 31—933 34	Девинско лесничейство за 5 години 1929 30—933 34
Държавни	3600	10880	83700
Общински	7395	13213	19100
Частни	40613	38299	4600
Всичко	50608	62383	107400

Отъ тия две таблици се вижда, че докато въ Чепеларското лесничейство се използува почти цѣлата дървена маса, предвидена по стопанскитѣ планове за отсичане, отъ района на Смолянското, отъ предвиденитѣ за отсичане годишно 25,000 куб м., се отсичатъ само 15,000 куб м, а въ района на Девинското лесничейство — отъ 70,000 куб. м. се отсичатъ годишно срѣдно само 21,000 куб. м. Това различие се дължи на пжтнитѣ съобщения. До като въ района на Чепеларското лесничейство почти всички гори иматъ повече или помалко удобни пжтища, въ тия отъ районитѣ на Смолянското и Девинското лесничейства много отъ горитѣ нѣматъ удобни гор-

ски пжтища и затова оставатъ неизползувани.

Горитѣ въ този край се дѣлятъ и именуватъ по *планини*. Въ далечното минало тия планини сж притежавани отъ турски паши и бейове, които сж получавали ползуването на пашата и водопоя отъ тѣхъ за различни заслуги къмъ султана и държавата.

Постепенно тия планини обаче, съ течение на времето, се изкупуватъ отъ мѣстното население, гдето е пасло своитѣ многобройни стада. Дѣловетѣ сж били пресмѣтани или въ *грошове* — споредъ това кой колко гроша е далъ при купуването на планината или въ *овце* — споредъ това колко овце сж могли да пасатъ въ планината и за колко овце е платилъ куповача, или пъкъ въ *чопове*, споредъ това колко чопа (дѣла) е имала цѣлата закупена планина. Притежанието е общо, неразделно. Подѣля се само работната площь, а често, по-късно, съ вжже, се подѣля и гората, така, че всѣки става собственикъ на реални части отъ планината.

По силата на турския законъ за земитѣ, тия гори сж били собственость на турската държава. Тѣ сж отъ категорията на *яйлацитѣ*. И нашиятъ законъ за горитѣ, по-късно, постави яйлацитѣ въ категорията на държавнитѣ гори, само че за установяването на тѣхния характеръ се предвидѣ и специална процедура.

Яйлацитѣ съ обширни лѣтни пасища. Съ течение на годинитѣ, въ тия земи на срѣдна Родопа, изникватъ голѣми и малки селища, колиби, мандри. Горитѣ се опожаряватъ, за да се откриятъ паши, ниви, ливади, градини. Изобщо горитѣ се прошарватъ съ селища и културни земи. Става основна промѣна въ характера на тия планини. Стопанскиятъ животъ въ своето развитие идва въ пъленъ разрѣзъ съ сжществующитѣ юридически форми.

Така, още отъ първитѣ дни следъ освобождението ни, притежателитѣ на тия планини, считайки себе си за пълни собственици, декларираха, както нивитѣ, ливадитѣ, пашитѣ и градинитѣ, така и горитѣ. Плащаха имъ данъка, извършваха редовни покупко-продажби, снабдяваха се чрезъ сжда съ крепостни и нотариални актове. Самата държава, resp. нейнитѣ институти и органи, ги считаха като собственици.

И, неочаквано единъ день

презъ 1908 г., последва отъ М-ството на правосждието едно окржжно до сждебнитѣ мѣста и лица въ Станимашката околия, съ което се обявяватъ всички земи въ бившата Рупчоска околия за държавни, като яйлаци. Това, естествено, хвърли планинското население въ този край въ невъобразима паника. Предъ него стоеше алтернативата: изселване или отмѣната на закона.

Откри се епична борба, която продължи безъ прекъсване до 1911 година. Събрания, митинги, петиции, депутации, фотографии на планинитѣ и селищата, статии, брошури — всичко бѣ турено въ ходъ.

Не веднажъ идваха комисии отъ София, натоварени да проучатъ въпроса на самото мѣство. Идва и самъ покойниятъ г нъ Ляпчевъ, тогава м-ръ на земледѣлието.

Най после борбата се увѣнча съ успѣхъ. Дойде се до едно компромисно решение. Прокара се и се публикува на 19 мартъ 1911 год. „*Закона за продажбата на нѣкои държавни гори въ Станимашката околия*" (Д В. бр 61). Съ този законъ държавата *продаде* по 50 стотинки и 1 левъ декара горитѣ на досегашнитѣ имъ притежатели като задържа за себе си — за държавни стопанства — по голѣмитѣ горски комплекси, отдалечени отъ населенитѣ мѣста.

По този начинъ, юридически се оформи едно фактическо положение.

Въ този законъ се постановиха и известни ограничения въ начина на използуването на горитѣ. „Експлоатацията на горитѣ става по стопански начинъ отъ работници наети отъ горовладѣлцитѣ, подъ ржководството на респективния лесничей. Етатътъ се продава на публично наддаване за смѣтка притежателитѣ на горитѣ или се разпредѣля между сжщитѣ съразмѣрно съ тѣхното горопритежание". (чл 2 п. 3 ал. 2).

Тия постановления на закона, обаче, останаха неприложени. Всѣки започна да сѣче гората си или своя дѣлъ отъ нея, като често отсичаше не само своето, но и чуждото. Особено следъ голѣмата война, когато завърналитѣ се планинци, обеднѣли до последния предѣлъ, потърсиха начинъ да нахранятъ огладнѣлитѣ си семейства и когато дървения строителенъ материалъ доби една сравнително висока

цена, се започна едно безмилостно осичане на горитѣ въ Чепеларско. Нищо не бѣше въ положение да спре този опасенъ устремъ. Органитѣ на горската власть, намиращи се изключително подъ влиянието на партизанитѣ—въ най-лоша смисъль на тази дума — бѣха не само безсилни да противостоятъ на това зло, но, често, сами тѣ го поощряваха. Контрабандата взе страшни размѣри. Настжпи единъ хаосъ въ сѣченето на горитѣ, края на който не се виждаше.

Всичко честно мислящe, по онова време, въ този край, което не бѣ лишено отъ чувство на обществе на отговорность, загрижено за сждбата и бждащето на своя роденъ кжтъ, реагира. Така не можеше и небиваше да продължава. Собственикътъ на гората се указа лошъ стопанинъ. А горитѣ сж, между това, не само лично, но и обществено благо. Въпросътъ за горитѣ въ Чепеларско излѣзе отново на сцената. Да останатъ ли тия гори въ ржцетѣ на яйлакопритежателитѣ, ко иго по закона бѣха станали вече собственици, или ще трѣбва да се отмѣни закона и да останатъ въ ржцетѣ на държавата или общинитѣ? Кой по-добре ще ги стопанисва? Ако останатъ въ собственость на дотогавашнитѣ имъ притежатели, какъ да се уреди разумното използуване на горитѣ?

Ето въпроситѣ, които се повдигнаха и сложиха на публично обсжждане, както отъ мѣстнитѣ деятели, така и отъ официалнитѣ лица и мѣста – презъ годинитѣ: 1921, 1922 и 1923. Отново си дадоха сражение привърженитѣ на двѣтѣ тези, както и преди 1911 год. Всичко по будно застана решително за прокарване принципа за задължителното кооперативно използуване на горитѣ. Това ограничение се налагаше императивно.

Въ резултатъ на тия нови борби и въ интереса на едно рационално използуване на горитѣ се наложи *„Закона за измѣнение и допълнение закона за продаване на нѣкои държавни гори въ Станимашката околия отъ 19 мартъ 1911 год.“*

Най- сжщественото измѣнение въ този законъ (Д. В. бр. 247 отъ 5. II. 1923 г.) си остава постановлението за задължителното коопериране, при стопанисването на гората, на горопритежателитѣ, върху което ще се спра по-

долу. Увеличи се съ закона продажната цена на горитѣ, като се постанови плащането да става въ злато. Задържатъ се нѣкои гори за държавно стопанство, а други, задържани по рано съ закона отъ 1911 год, се връщатъ на яйлаксайбиитѣ. Кооперациитѣ трѣбва да се образуватъ въ срокъ отъ две години.

Въпросътъ за горитѣ въ Смолянско и Девинско, следъ включването на тия земи въ границитѣ на Царството, сжщо трѣбваше да добие едно справедливо и отговарящо на създадената стоп. конюктюра въ тия две околии разрешение. Още съ освобождението на тѣзи земи, държавата, по силата на сжществующия законъ за горитѣ, ояви тия гори, като яйлацо, за държавна собственость и нареди специална комисия по закона за горитѣ, да опише границитѣ имъ и определи размѣра, който трѣбва да се плати на яйлаксайбиитѣ за отчужденитѣ имъ паши и водопой.

Разбира се, че съ това положението на срѣднородопчани, особено въ Смолянско, се твърде много влоши. Горитѣ и въ този край отдавна бѣха фактически загубили своя яйлашки характеръ. Налагаше се режима възприетъ и установенъ за Чепеларско, да се разшири и за Смолянско. И следъ дълги колебания, се прокара закона отъ 1 юни 1927 год. (Д. В. бр. 47). съ който, закона за Станимашката околия се рашири и за Смолянско, като въ него лимитативно се изброяватъ ония гори, които държавата задържа за свое горско стопанство, а всички останали се продаватъ на досегашнитѣ имъ притежатели. И тукъ кооперативното стопанисване на горитѣ е задължително.

Редакцията на този законъ, особено постановленията му въ § 11 е неудачна, за да не употрѣбимъ по-силна дума. Както е редактиранъ текста на този параграфъ, излазя, че съ закона не се „измѣнява“, „допълва“ и *„разширява“* закона за Станимашката околия отъ 1923 год., а се изцѣло отмѣнява.

Съ законъ отъ 25 априлъ 1931 год. (Д В бр. 18) се направиха нови измѣнения и допълнения въ закона отъ 1911, 1923 и 1927 год. Сжщественото въ него е постановлението въ § 4, съ който се **отмѣнява кооперативното стопанисване на горитѣ въ Смолянско** Продаватъ се още

нѣкои комплекси отъ гори на общини и отдѣлни айлакопритежатели и се продължава срока за изплащането на горитѣ до 1 януари 1933 год.

Иглолистнитѣ гори въ срѣдна Родопа представляватъ отъ себе си едно голѣмо национално богатство. Географскитѣ и климатически условия благоприятствуватъ извънредно много за естественото залесяване на бора и елата. Една разумно провеждана горска политика ще подпомогне да се удвои и утрои залесената горска площь. И това може да стане безъ да се отива въ крайность и педантизъмъ. Главниятъ поминъкъ на срѣднородопчани, за въ бждаще, ще бждатъ добре уреденитѣ и модернизирани горски стопанства.

ГОРОВЛАДѢЛСКИ КООПЕРАЦИИ.

Тѣ сж задължителни. Създадени сж по силата на „закона за измѣнение и допълнение закона за продаване на нѣкои държавни гори въ Станимашката околия отъ 19. III. 1911 год." (Д. В. брой 247 отъ 5 II. 1923 год.

Параграфъ 3 на този законъ има следнята редакция: *„Стопанисването на горитѣ става групово или по единични планини, възъ основа стопанскитѣ планове или стопанскитѣ програми,*

само на кооперативни начала.

Размѣра на дѣловетѣ въ кооперацията се опредѣля отъ комисия въ съставъ: лесничея, съответния кметъ и петь граждани, избрани отъ заинтересованитѣ, въ зависимость отъ стойностьта на имотитѣ (гори, ниви, ливади и пр.), които се включаватъ въ обекта на горското стопанство".

Първата горовладѣлска кооперация — бѣ образувана въ 1906 година. Притежателитѣ на планината *„Пампорово"*, въ Чепеларе, следъ дълги обсжждания, приеха устава на първата горовладѣлска кооперация, подъ наименованието *„Съгласие"*. Уставътъ биде съставенъ и написанъ отъ пишущия тия редове, тогава учитель въ Чепеларе и още сжщата година утвърденъ отъ Пловдивския окр. сждъ (фирмено дѣло № 203/1906 г.) Кооперацията не можа да прояви животъ, защото бюрократизирани чиновници на Б. З банка умишлено спънаха нейния животъ, като й отказаха исканиятъ кредитъ. По-късно тази кооперация измѣни устава си, съобразно типовия таквъ, изработенъ отъ Зем. банка, като се преименува на кооперация „Пампорово".

Идеята за кооперативното стопанисване на горитѣ въ Чепеларско не тъй лесно си проби пжть. Още въ 1908 година, въ брошурата „Ялашкиятъ въпросъ", написана въ защита на тезата за невъзможностьта държавата да задържи като свои горитѣ въ Чепеларско, пледирахъ за прокарването съ законъ кооперативното стопанисване на горитѣ. Това, както посочихъ по-горе, не се възприе при гласуването на закона отъ 1911 год.

Тази идея, обаче, зрѣеше и печелеше все повече и повече привърженици. Анархията, която настжпи следъ голѣмата война въ сѣченето на горитѣ въ нашия край, дойде да убеди мнозина, че спасението на горитѣ, като лично и обществено благо, е въ коопирането на горовладѣлцитѣ. Въ брошурати, написана по-късно, презъ 1923 г. — „Горитѣ въ Чепеларско", развихъ съ една по-широка аргументация тезата за необходимостьта отъ кооперативното стопанисване на частнитѣ гори. Времето сега бѣ по-благоприятно. Начело на управлението стоеше земедѣлскиятъ съюзъ. Въ парламента имаше вече твърде много добри сторонници на кооперацията. На лице бѣха всички обективни и субективни условия за прокарването въ закона. който по това време се гласуваше, задължението — горовладѣлцитѣ въ Чепеларско да стопанисватъ горитѣ си *само на кооперативни начала*. Задължително коопериране. Нѣщо, наподобяващо днешнитѣ руски колхози. Всѣка планина образува отдѣлна кооперация. Нѣма отдѣлна реална собственостъ. Границитѣ се унищожаватъ. Всѣки става собственикъ на идеална нераздѣлна часть отъ гората, съ имуществени дѣлове. Количеството на последнитѣ сж въ зависимость отъ притежавания общъ дѣль отъ гората, които се опредѣлятъ отъ предвидена въ закона комисия.

Извърши се едно голѣмо дѣло, благотворнитѣ резултати отъ което се почувствуваха още отъ първата година, следъ прокарването на закона. Контрабандата спрѣ. Тури се редъ въ сѣченето. *Горитѣ бидоха спасени.*

Разбира се, кооперативното стопанисване на горитѣ, обърка много смѣтки. Всички тия, които по-

рано живѣеха отъ контрабанда и всички други, които използуваха сѫществующата анархия, за да осичатъ на безценица отдѣлнитѣ гори на стопани, изпаднали въ нужда, не се примириха лесно. Използуваха се не веднажъ влиятелни партизани и депутати, за да се унищожатъ кооперациитѣ и се върнатъ къмъ предишното блаженно за тѣхъ време. На 1926 год. г. *Я Молловъ*, тогава м-ръ на Земледѣлието и държавнитѣ имоти, поканенъ именно отъ тия „доброжелатели" на горитѣ, дойде въ Чепеларе да чуе непосредствено желанието на горовладѣлцитѣ — за и противъ коопериранието.

И въ едно голѣмо публично събрание, свикано по неговъ починъ въ читалищния салонъ, той, следъ като изслуша мнението на притежателитѣ на горитѣ, се убеди, окончателно, въ нуждата отъ кооперациитѣ за запазването и рационалното стопанисване на горитѣ въ този край. Паметни ще останатъ по този случай думитѣ на старията и почитанъ отъ всички чепеларци, *Атанасъ Сираковъ*, който тогава бѣ и търговецъ на дървенъ строителенъ материалъ:

„Намъ не ни трѣбватъ кооперации, ами горитѣ плачатъ за кооперации".

Колко много истина крие въ себе си тази хубава фигура.

Личното и отдѣлно използуване на горитѣ се преустанови. Управителнитѣ съвети, които като колективитетъ, поеха рѫководството на стопанисванието, нѣмаха и нѣматъ никакъвъ интересъ да контрабандиратъ. Отсича се вече само това, което трѣбва се отсѣче и което лесничеятъ посочи.

Но кооперациитѣ извършиха и едно друго полезно за горитѣ дѣло: измѣриха се всички гори въ Чепеларско, съставиха се подробни планове и карти, въ които се нанесе и последнята педя земя Тия планове се утвърдиха съ царски указъ. На лице е, следователно, едно отъ най-необходимитѣ условия, за редовното и рационално експлоатиране на горскитѣ стопанства Наистина, много скѫпо струваха тия планове на горовладѣлцитѣ, ала тѣ сѫ необходими. Кооперациитѣ изплатиха и покупната цена на държавата и снабдиха притежателитѣ на горитѣ съ нотариални актове.

Премахването на контрабандата, което се яви като последица на установеното кооперативно използуване на горитѣ, даде и другъ единъ резултатъ, който немога тукъ да не подчертая: тури се край на

деморализацията и корупцията,

които бѣха взели застрашителни размѣри. Нѣма вече ония всенощни пиянски оргии по кръчми и кафенета, съ лесно спечелини пари. Пресѣкоха се и хищнитѣ апетити на вилнеющата, въ тази область, партизанщина.

Имайки всичката възможность да наблюдавамъ живота на тия планинци, азъ се натъквамъ и на друга една интересна промѣна въ манталитета и разбиранията на горовладѣлцитѣ. Ако преди 20—30 години бихте имъ казали, че тѣ трѣбва да сѣятъ ели и борове т. е. да залесяватъ изкуствено осѣченитѣ пространства или голини, можете да бѫдете абсолютно сигурни, че ще ви вземать за лудъ. Ще го смѣтнатъ за едно ненуждно, дори и грѣшно вмѣшателство въ работитѣ на Господа, който единственъ има грижата за тия нѣща.

Идете, обаче, сега, отъ като се учредиха кооперациитѣ, изработиха се стопанскитѣ планове и се отпочна една планомѣрна и разумна сѣчь, за да видите въ кръчми и кафенета, голѣмиятъ интересъ, който будятъ между всички, разговоритѣ за изкуственото залесяване. Единъ съ увлечение доказва предимствата на залесяване съ фиданки, предъ това съ борово или елово сѣме. Другъ се оплаква, че сѣмето не поникнало, защото при сушенето било нѣщо прегорѣло. Трети сочи отличнитѣ резултати, които е добилъ, като е залесилъ кооперативното голо сѣчище вмѣсто съ фиданки отъ разсадника, съ такива, взети отъ близкото до сѣчището естествено гѫсто насаждение. Спорятъ, убеждаватъ се единъ други тия планинци и се радватъ на буйналитѣ млади изкуствено залесени гори. Слушате ги и неможете да се не радвате за тази промѣна настѫпила въ тѣхнитѣ разбирания.

Тукъ е и гаранцията

за бѫдащето на нашитѣ гори До като планинеца не започне самъ да засѣва и отглежда горитѣ си, той не ще ги цени, не ще ги обикне и ще продължава да гледа на тѣхъ като на чужди, като на плячка.

Сега въ Чепеларско се засѣватъ повече гори отъ колкото се осичатъ. Днесъ

е вече за всички ясно, каква фатална грѣшка щѣше да се извърши, навремето, ако държавата бѣ задържала тия гори за свое стопанство Отъ тѣхъ днесъ и коренъ не щѣше да остане. Личниятъ и егоистиченъ стремежъ, подъ ржка съ познатото у насъ партизанство, щѣше, неизбѣжно, да донесе ония страшни упостошения, каквито наблюдаваме въ много държавни и общински гори.

Поразителна е разликата между състоянието на частнитѣ кооперативни гори и близкитѣ до тѣхъ държавни гори.

Горовладѣлскитѣ коопенации, наредъ съ посоченитѣ по-горе добри страни, безспорно, иматъ и нетостатъци, които длъжа дукъ да посоча. Най-напредъ, законодателя въ закона отъ 1923 год се задоволява само съ постановлението — горитѣ ще се стопанисватъ само на кооперативни начала. Явно е, че закона, относно подробноститѣ. препраща къмъ закона за кооперативнитѣ сдружения. Последниятъ е меродавенъ при съставянето устава на тия кооперации. Забравя се, обаче, че ние тукъ имаме sui generis кооперации. До като въ всѣко кооперативно сдружение *размѣра на дѣловетѣ е ограниченъ* — това е основно начало легнало и въ доктрината, а въ законодателството — въ горовладѣлскитѣ кооперации членоветѣ иматъ и могатъ да иматъ неограничено число дѣлове. Тѣхнитѣ дѣлове се намиратъ въ зависимость отъ размѣра на тѣхната собственость, която пъкъ е неограничена.

И понеже закона създаде кооперациитѣ при едно вече сжществующе фактическо положение, досѣжно размѣра на собственостьта, въ нѣкои кооперации възникватъ остри спорове при участието на членоветѣ въ управлението имъ. По закона за кооп. сдружения, членоветѣ иматъ равни гласове — по единъ гласъ. И ако това въ другитѣ кооперации, гдето и дѣловетѣ сж ограничени, е безъ особено значение, тукъ, при горовладѣлскитѣ кооперации, при които често единъ има 1—2 дѣла, а другъ 1000—1500 дѣла, конфликта е неизбѣженъ. Особено пъкъ когато този демократиченъ принципъ падне въ ржцетѣ на хора съ лични и партизански домогвания.

Естествено е, тия, които иматъ голѣмата часть отъ гората, би я стопанисали и по добре, и по-разумно отъ

тия, които иматъ незначителни части отъ сжщата гора.

Ще се избѣгнатъ много недоразумения, ако се постанови, специално за тия кооперации, *всеки, при управлението, да има гласове, съразмѣрно съ дѣловетѣ.*

Другъ недостатъкъ на тия кооперации е тѣхното голѣмо *раздробяване*. Въ всѣко село би трѣбвало да има само една горовладѣлска кооперация. Въ Чепеларе всѣка планина образува отдѣлна кооперация и сега тамъ имаме 18 такива кооперации А това ще рече 18 управителни съвети, 18 горски падари, 18 смѣтководства и пр.

Нищо по лесно отъ това, специална комисия да оцени дѣловетѣ на тия отдѣлни кооперации, като има предъ видъ качеството, достжпностьта и пр на всѣка гора и да установи една обща база, по която ще стане изчислението и разпредѣлението на тия дѣлове. Така ще се съкратятъ много излишни разходи. Това рано или кжсно ще стане.

Ако, за сега, се срѣщатъ спънки и се намѣри, че условията не сж назрѣли, ще трѣбва поне да се направи било единъ общъ съюзъ или федерация на кооперациитѣ, както се събере ржководството имъ, съ представителство на всѣка кооперация, било като се слѣятъ, на първо време, близкитѣ по граници кооперации, а тѣ по отдѣлно следъ това да се съюзятъ. И ако до сега не се е стигнало до тамъ, то е защото се влага твърде много егоистиченъ, субективенъ елементъ. А имаше, нека и това отбележа, и една друга голѣма опасность: агресивната и неизбираща средства въ своитѣ домогвания партизанщина. Страшно пакостни биха били опустошенията въ това голѣмо стопанско предприятие, ако попаднеше въ ржцетѣ на безогледни и корумпирани партизани Съобразени дѣловетѣ съ размѣра въ правото на собственость, както изтъкнахъ по горе, тази опасность, въ голѣма степень, ще бжде отстранена и задачата за сливането на тия кооперации по-лесно и по-скоро разрешена.

Въ района на Чепеларското общинско лесничейство имаме 18 горовладѣлски производителни кооперации и 7 съпритежателски ревири т. е. планини съ по малко отъ 7 притежатели, които, по закона, немогатъ да образуватъ коо-

перация. Тия планини иматъ следното

пространство и годишни етати.

Наименование на горовл. кооперациии и съпритеж. ревири	Залесена площь	Ливади	Ниви	Поляни	Голини	Пжтища	Сипеи и скали	Пожарища	Всичко	Годишенъ етатъ
	д	е	к	а	р	и				куб. м.
Студената вода	1149	49	338	81	118	11			1799	367
Пампорово	1934	477	16	7	65				2502	772
*Лопоха	782			1					784	330
*Халичевско	67	13				2			84	20
*Бобово	429		441	6	141	6			1024	50
Мурджовско	2788	127	567	15	559				4058	649
Ада-борунъ	1654	104	289	1	62		68	2	2182	444
Хаджиица	3147	304	1294	7	2422	16		27	7160	731
Зорница	4139	729	916	16	1803		24		7629	982
Прогледъ-Рож.	2103	156	265	44	395	37	6	5	3015	455
Усойката	551	12	10	1	19				596	270
Николка	3948	230	832	27	586				5621	1311
Вакжфа	1618	20	558	58	42				2298	862
Топоклийско	1045	13	133	49	25				1267	333
Караманецъ	2606	9	349	190	5				3210	1167
Новата - план.	2731	366	313	3	952		1		4007	488
Кара-балканъ	3043	89	1139	310	158				4742	703
Чофаджиица	3485	103	480	1	265				4337	1146
Инджекъровск.	1904	51	178	2					2134	899
Окманица	1594	242	516	18	136	1			2528	435
Кара-челеб.	1687	23	295	4	74				2086	590
Сбирково	1044	61	69	61	47				1280	221
*Тюлютепе										258
*Карагьозовото										185
*Присойката										132
Всичко	44459	3078	8948	829	7874	73	99	34	99460	16815

Забележка. Горитѣ, предъ наименованията на които има знакътъ * сж съпритежателски ревири.

Ако кооперациитѣ, както посочихъ по-горе, се слѣятъ въ една единна организация, ще имаме едно здраво и мощно горско стопанство, годно да осжществи своитѣ задачи. До сега тия кооперации считатъ своята работа свършена щомъ отсѣкатъ материала и го изнесатъ вънъ отъ гората. Тамъ го

продаватъ, необработенъ— на трупи — на търговеца. Кооперацията не бива и не може да ограничи и за въ бждаще до тукъ своята роля. Тя трѣбва сама да обработи грубата маса, да я превози и продаде направо на консуматора. Непосредствената връзка между производителя и консуматора—ето цельта, която има да осжществява въ бждаще горовладѣлската производителна кооперация. Това реализирано, последнята ще вземе въ ржцетѣ си и цѣлата обработка на материалитѣ, следователно, ще се наложи да има свои гатери и свои складове въ селото и на гаритѣ Не ще и дума— кооперацията ще разшири, неизбѣжно, своята стопанска дейность и по-нататъкъ. Обработката и продажбата на дървения строителенъ материалъ е тѣсно и неразривно свързана и съ други стопански мѣроприятия, които кооперацията, въ бждеще, ще обгърне. Това е, на първо мѣсто, доставката на зърнени храни за нуждитѣ на своитѣ членове, които храни ще даде отъ полето Земледѣлската кооперация, въ замѣна на полученитѣ строителни материали. Тя ще набави и необходимиятъ колониялъ и други стоки за своитѣ членове, съ което ще поефтини между това и превоза на продадената отъ нея горска обработена маса.

Въ тази посока трѣбва да се работи. Това е крайната цѣль, къмъ която трѣбва да насочатъ своитѣ усилия всички честно мислящи кооператори. Ето една голѣма и сложна задача, за разрешението на която днешното наше поколение не намѣри въ себе си необходимата подготовка. Утре тя, сигурно, ще бжде разрешена и посочената цель реализирана. Моята надежда е въ младитѣ, които идатъ. Училищата, въ последно време, ни дадоха твърде голѣмъ кадъръ млади и интелигентни мѣстни сили, каквито по-рано нѣмахме. Времето ще имъ помогне да добиятъ и необходимата опитность, за да могатъ, съ своя младежки идеализъмъ да се отдадатъ въ служба за практическото осжществяване на тази колкото мжчна и сложна, толкова пъкъ и полезна, и отъ голѣмо социално значение за този край, кооперативна организация.

Освенъ намиращитѣ се въ района на Чепеларското *общинско* лесничейство, имаме още, въ тритѣ *ревирни* лесничейства и след-

нитѣ горовладѣлски производителни кооперации въ селата: Стойкитѣ, Орѣхово, Малево, Манастиръ, Богутево, Забърдо — всичко 14 кооперации. Въ района на Девинското лесничейство — само въ с. Широка лжка, а въ района на Смолянското лесничейство въ селата: Смолянъ (2), Левочево, Устово, Соколовци (2), Славейно (3) и Тикале — всичко 10 кооперации, отъ които, следъ прокарването на измѣненията въ закона отъ 1931 год., е останала само тази въ с. Славейно — „Мурджовъ пожаръ“, а останалитѣ сж въ ликвидация.

Общо горовладѣлскитѣ производителни кооперации въ Смолянското лесничество иматъ етатъ 3635 куб. м. годишно.

Трѣбва да се съжелява дето тия кооперации една по една угаснаха. Впрочемъ, противъ сепаратизма и егоизма на отдѣлния горопритежатель само съ силата на закона може да се действува. Тукъ, въ „новитѣ земи“ има и поспесифични условия, които препречиха оформяването и развитието на тия кооперации, но все пакъ съ измѣнението на закона отъ 1931 г., съ който горопритежателитѣ въ Смолянско се освободиха отъ задължението да стопанисватъ горитѣ си на кооперативни начала, се направи една грѣшка, която, вѣрвамъ, скоро ще се съзнае и поправи.

ТРУДОВИ ГОРСКИ КООПЕРАЦИИ.

Тѣзи кооперации се създадоха съ закона за горитѣ отъ 1922 г. Това е единъ отъ начинитѣ за стопанисването на държавнитѣ и общинскитѣ гори. На горянина, който живѣе край самата гора трѣбваше да му се даде възможность да прехрани себе си и семейството си, използувайки това голѣмо природно богатство — гората.

Въ районитѣ на Чепеларското, Смолянското и Девинското лесничейства, по отдѣлно се оформиха следнитѣ трудови горски кооперации.

Трудови горски кооперации

Село	Наименование	Колко члена	Годиш. етатъ въ куб. м.	Забележка
	I. Чепеларско лесничейство			
Чепеларе	Ардашлж	104	500	
Стойкитѣ	Трудолюбие	84	500	
Момчилово	Момина вода	29	150	
Манастиръ	Пролѣть	15	150	
Джурково	Ахматица	34	150	
Дрѣново	Дрѣновска ела	148		Използували сж общински гори
Павелско	Пърхово	118		
Хвойна	Бѣли долъ	55		
Малево	Трудолюбие	62	200	
Владиково	Напредъкъ	26	150	
Забърдо	Кара-баиръ	40	200	
	II. Смолянско лесничейство			
Смолянъ	Острица	164	6987	За годинитѣ 1932 33—933 34
Левочево	Родопа	43	2145	За годинитѣ 1931 32—933 34
Устово	Сила	57	—	Неизползувала нищо
Райково	Мура	36	572	презъ 1932 33 г.
Могилица	Новакъ	154	161	презъ 1933 34 г.
	III. Девинско лесничейство			
Девинъ	Напредъкъ	85	3450	За 932 3—933 4г.
Доспатъ	Доспатъ	98	—	
Мугла	Мугелъ	152	1040	За 932 3—933 4г.
Карабулакъ	Кострикли	120	6199	За 932 3—933 4г.
Селча	Санджакъ	110	3440	За 931 2—933 4г.
Чиликли	Аванли	28	1178	За 1933 934 г.
Кест. Триградъ	Шабаница	118	3926	За 932 3—933 4г.
Широка-лжка	Трудолюбие	52	955	За 933 34 г.
Катраница	Висини	30	656	—„—
Гела	Подкрепа	38	296	—„—
Беденъ	Изворъ	35	230	—„—
Лѣсково	Шонка	65	1358	—„—
Чурелово	Зора	20	1056	—„—
Михалково	Перелиица	42	2927	За 932 3—933 3г.
Осиково	Братство	25	214	За 932 34 г.
Черешево	Родопски лесъ	14	272	—„—
Гьовренъ	Курфалж	18	—	—„—
Брѣзе	Димчовица	27	233	—„—
Стойкитѣ	Трудолюбие	—	—	—„—

Отъ горната таблица се вижда, че въ района на тритѣ лесничейства имаме 35 трудови горски кооперации съ 1846 члена и че за последнитѣ три години тѣ сж отсѣкли отъ държавнитѣ и общински гори около 50,000 куб. м. грубъ строителенъ материалъ. Пада се, следователно, на членъ по 30 куб. м. кржгло.

Нуждата за хлѣбъ извикаха на животъ тия кооперации. Тѣ, обаче, водиха, водятъ и днесъ едно крайно анемично сжществувание. Ония отъ тѣхъ, които успѣваха да се нагодятъ къмъ властимеющата партия получаваха по-голѣми етати. Лъвскиятъ пай обаче, отъ продаденитѣ материали, много често, оставаше въ джоба на партизанина—търговецъ. А създадоха се и трудови кооперации отъ лица, които никога не сж хващали въ ржцетѣ си брадва, които не познаватъ труда на горянина. И тия *псевдо* трудови кооперации бѣха най-щедро дарявани съ етати.

На трудовитѣ горски коопeрациии е потрѣбно едно честно и просвѣтено ржководство. Лесничеятъ и чиновникътъ по кооперациитѣ, какъвто трѣбва да има при всѣки клонъ на Земл. и кооп. банка въ този край, трѣбва да бждатъ въ непрекжснатъ контактъ съ управата на тия кооперации, да ги упжтватъ и контролиратъ. Така отрицателнитѣ страни въ живота на трудовитѣ горски кооперации би се намалили до минимумъ, тѣ биха се закрѣпили като здрави и полезни стопански организации, които ефикасно биха подпомогнали прехраната на това изпаднало въ голѣма немота, планинско население.

Въ последно време си пробива пжть идеята за стопанската експлоатация на държавнитѣ гори. Надѣвамъ се, че това не ще спжне живота на трудовитѣ кооперации. Една по-усилена и въ широкъ мащабъ работа въ горскитѣ стопанства ще погълне труда на маса планинци, които сега стоятъ съ скръстени ржце и гладуватъ. Желателно е, все съ огледъ на тази цель, държавата, при стопанската експлоатация, да ангажира работници *изключително* отъ мѣстното население.

Грижата на държавата, на първо мѣсто, трѣбва да бжде: *удобни коларски пжтища до всички иглолистни гори*. Това е една предпоставса за рентабилното използуване на горитѣ. Нашитѣ планини, въ Родопа и

Рила иматъ достатъчна иглолистна маса, за да задоволятъ вжтрешния ни пазаръ, а, при нужда да изнесемъ и навънъ, предимно въ Гърция.

Много години подъ редъ, поради кжсогледството на нашитѣ държавници, голѣмо количество материали въ горитѣ ни гнияха, липсваха пжтища до тѣхъ, горянитѣ гладуваха, а ние редовно всѣка година внасяхме строителенъ материалъ отъ Ромъния.

Ще дамъ една табличка, за да илюстрирамъ тази мисъль.

ВНОСЪ ОТЪ РОМЪНИЯ:

Година	Дъски за лева	Греди за лева	Всичко лева
1925	165159445	69914633	235074068
1926	102136511	40861199	142987710
1927	61698103	49450060	111148163
1928	85628163	68456915	154085088
1929	181985110	115825675	297810785
1930	29201610	83059054	112360664
1931	4337458	18357296	22694754
1932	1287350	5081690	6369040

Горната таблица е твърде поучителна. Тя ни показва, че отъ 1925 г. включително, т. е. само за единъ периодъ отъ шесть години, ние сме внесли отъ Ромъния дървени строитетелни материали за 1,050,000,000 лева. Виждаме колко щедро сме подпомагали ромънското горско стопанство.

Едва презъ 1931 година нашитѣ управници, следъ като народното ни стопанство се страшно много изтощи и настжпиха, като последица на това, голѣмитѣ валутни затруднения, се сѣтиха да преустановятъ вноса на дървени строителин материали. И отъ това, разбира се, нашиятъ вжтрешенъ пазаръ не пострада. Разшири се само използуването на горското ни стопанство, като се прокараха пжтища и се засѣгнаха часть отъ ония гори, които оставаха неизползувани, съ което пъкъ значително се облекчи живота на нашето планинско население.

На края – две думи за неоправдания песимизъмъ у нѣкои за сждбата на нашитѣ иглолистни гори. Общъ е повикътъ, че горитѣ ни се унищожаватъ. Крещятъ

всички и най много тия, които никога не сж видѣли тѣзи гори. Не бива да се престараме. Въ Родопа има гори, които, поради своята недостжпность, още не сж засѣгнати.

При крайно благоприятнитѣ климатически и почвени условия, високитѣ скатове па Родопа естестествено се залесяватъ. Горската площь е разширена. Въ чепеларско тя е 4-5 пжти увеличена, въ сравнение съ тази отъ преди 20—30 години. Бързото намаляване на скотовъдството и значителното съкратяване на земледѣлието, твърде много подпомогна естественото залесяване. Обширни голини и по-рано обработвани земи сж, естествено залѣсени.

Въ последно време е засилена и контролата върху горитѣ. До като по-рано това бѣха горскитѣ стражари, които маркираха дърветата за отсичане и тукъ се вършеха най-голѣмитѣ злоупотрѣбления отъ, нѣколко години, тази служба е изцѣло въ ржцетѣ на лесничеитѣ, опитни и интелигентни хора, които *освободени отъ партизанския натискъ*, се отдаватъ изключително въ служба за запазването и отглеждането на националното ни горско стопанство. И ако се ограничи, и внимателно използува *гредарството*, което твърде много се злоупотрѣбява и се отсичатъ по възрастни дървета, можемъ да бждемъ спокойни за нашитѣ иглолистни гори. Ще трѣбва, наредъ съ това, да се пропагандира между горянитѣ идеята за изкуственото залесяване. Дори тамъ, кждето населението доброволно не се отдаде на тази толкова лесна и тъй полезна работа, ще трѣбва да се упражни необходимата пресия.

Въпросътъ — може ли и трѣбва ли да се допусне отглеждането на дребенъ добитъкъ въ мѣста, гдето има явно благоприятни условия за иглолистни гори, трѣбва да добие своето разрешение. Не бива да се отлага. Не ще имаме уредени горски стопанства въ този край — при сжществуването на дребното скотовъдство. Пакостно е да се тренира повече този въпросъ. Бждащето на родопския край и добре разбранитѣ интереси на националното ни горско стопанство изискватъ, повелително, една по-смѣла и по-енергична горска политика. Стига сме плащали скжпъ данъкъ на отживѣли времето си и пакостни традиции.

Шосето Асеновградъ—Чепеларе—Устово

Единствената съобщителна артерия по която се движи и има да задоволява своитѣ нужда едно 80 хилядно население на Рупчоско, Смолянско и отчасти — Златоградско, Девинско и Ардино. Това е старата и най-близката връзка между Тракийската равнина и Бѣломорието. И днесъ, по това направление, има остатъци и отъ стари римски пжтища. Дълги кервани отъ камили, коне и мулета всѣкидневно тукъ сж се движили и пренасяли стоки отъ Пловдивъ за Ксанти и обратно. И едва въ 1911 г. тази многовѣковна конска пжтека, биде превърната въ шосе. За Срѣдна Родопа това бѣ една неоценима придобивка. За нашата бедна държава — единъ голѣмъ подвигъ.

И тъкмо защото това е единственото шосе, което свързва Пловдивското поле съ обширната и откжснатата отъ свѣта срѣднородопска область, движението по него е необикновено голѣмо и нуждата да бжде то поддържано въ изправность въ всѣко време — повелително необходима.

А нѣма у насъ, въ България шосе, което да е толкова много разнебитено, както шосето Асеновградъ—Чепеларе—Устово. Всѣки, който е пжтувалъ по него е ималъ случай да изпита върху себе си това. Зиме — каль и дълбоки колорѣзи, които страшно много затрудняватъ движението. Лѣте — дебелъ пласть отъ прахъ, който обвива шосето като тъменъ облакъ и задушава пжтника. Не веднажъ Федя Чорни и г. Jar—1030 въ колонитѣ на в. „Слово", съ своитѣ вещи пера, сполучливо сж описвали невъзможното състояние на това шосе. И не за това, че държавата го е съвсемъ изоставила и не го поддържа. Напротивъ, хвърлени сж много пари за него.

Спомнямъ си миналото лѣто, въ Пампорово голѣмото възмущение на г. Молловъ, бившъ м-ръ на финанситѣ. Той току-що бѣ дошълъ отъ София и бѣ изпиталъ „хубоститѣ" отъ пжтуването по това шосе. — Где сж отишли 24-тѣ милиона лева които, като министъръ, неотдавна, падохъ за поправката на шосето? питаше г. Молловъ. — Недобросъвестни предприемачи, ограбили сж държавата!

Съ мжка сдържаше яда си г. Молловъ. Че има предприемачи у насъ, които недобросъвестно изпълняватъ поетитѣ задължения къмъ държавата, това се знае. Ала знае се и това — докато другитѣ шосета, направени тоже отъ предприемачи, издържатъ по 6 -7 и повече години, нашето шосе още на втората година следъ настилката е неузнаваемо — не остава и следа отъ чакълъ. Нека бждемъ справедливи. Не бива да винимъ само предприемачитѣ. Диагнозата, така, не е правилно поставена. А грѣшка въ диагнозата, знае се, води следъ себе си грѣшка въ срѣдствата и безплодни усилия.

Отъ даннитѣ, които изнесохъ по горе, срѣднородопчани добиватъ отъ своитѣ работни земи зърн. храни толкова, колкото да се изхранятъ за три месеци. За останалитѣ деветь месеци на годината набавятъ храни отъ долината на Марица. По шосето се превозватъ, следователно, годишно само зърнени храни и брашно срѣдно около 24 000,000 кгр., необходими за изхранването на населението и добитъка. А за това сж нужд ни 48,000 коли. За превоза на необходимия пъкъ колониалъ — соль, газъ, сапунъ, оризъ и пр. за градивенъ материалъ — циментъ, желѣзо, керемиди и пр., за зеленчуци, фуражъ, пжтници и пр. — още 35,000 коли. Това отъ Асеновградъ — Чепеларе — Устово. По обратенъ пжть годишно се превозватъ по шосето 70 хиляди куб. м. дървенъ стротеленъ материалъ — дъски, греди и амбалажъ и 15.000 куб. м. дърва за горене и дървени вжглища отъ селата: Косово, Нарѣчень, Югово и Бачково. За това сж необходими 42,000 кола (срѣдно на кола 2 куб. м.) По сжщото направление се превозва тютюнъ, картофи, бигоръ, мраморни блокове, плодове и пжтници съ не по малко отъ 10,000 коли годишно или всичко 52,000 коли. А общо по деветѣ направления годишно се движатъ 135,000 натоварени коли.

Нито едно шосе въ България не е така *претоварено*, както шосето Асеновградъ — Чепеларе — Устово.

Този факъ бѣ изнесенъ съ още по-голѣми подробности и цифрови данни въ парламента отъ единъ бившъ министъръ на съобщенията. Подчертавайки въ речьта си необикновено тежкия трафикъ по това шосе — какъвто трафикъ по никое друго шосе не е отбелѣ-

занъ — и изтъквайки отъ друга страна голѣмото стопанско значение на тази пжтна артерия, той настоя това шосе да бжде изцѣло *павирано*. Това бѣ и си остава единствено разумното и рационално разрешение на този проблемъ. Всичко друго е палиативъ. Опита дойде — макаръ и късно — да убеди всички, че шорасинето тукъ, по това шосе, не помага. Хвърлятъ се пари на вѣтъра. Опита е направенъ. Павирани сж два километра. Остава въ тази посока да се продължи.

Сега, когато правителството е решило да покрие страната съ удобни шосета, като се бетониратъ и павиратъ нѣкои отъ тѣхъ, това шосе, вѣрваме, не ще бжде оставено въ днешното му плачевно състояние. Макаръ, че то не е въ списъка на главнитѣ пжтища, а е квалифицирано въ последната наредба - законъ като *първостепенно*, нуждата и значението на шосето налагатъ *то да бжде първото между тия, които ще се павиратъ*.

Моята задача тукъ е да поясня съ цифри на ржка невъзможностьта повече да се поддържа шосето въ изправность съ досега употрѣбяванитѣ срѣдства. Необикновено тежкиятъ трафикъ изисква нови, известни вече на новата модерна техника, способи. Тукъ тѣ трѣбва да бждатъ неотложно приложени. Крещящи стопански и културни нужди на цѣлиятъ този откжснатъ отъ свѣта планински лабиринтъ чакатъ това. Да се отлага повече не може. Гладниятъ не може да чака. А тукъ въпросътъ е за хлѣбъ, за евтинъ хлѣбъ. Вмѣсто съ 50 стотинки, съ 2 лв. става по скжпъ всѣки килограмъ храна на и безъ това осиромашелия и останалъ безъ срѣдства за преживѣване родопчанинъ. Лошъ пжть — скжпъ превозъ, скжпа храна. А видѣхме: ³/₄ отъ своята прехрана срѣднородопчани трѣбва да превозятъ по това страшно разнебетино шосе.

Разбира се, най радикално би се разрешилъ въпроса, ако държавата ни разполагаше съ средства веднага да почне строежа на срѣднородопската желѣзница и да я довърши тукъ въ 2—3 години. Но . . . нейниятъ строежъ, колкото и неотложно необходимъ, по всичко изглежда, ще се забави. Ако държавата сега още не е въ положение да отдѣли 300 - 400 милиона лева за желѣзница, тя може и има дългътъ да намѣри 50 - 60 милиона за павирането на това шосе, което въ 2-3 години да се за-

върши. Така, на първо мѣсто, ще се улесни извънредно много превоза, ще се подпомогне прехраната на хронически гладуващото население, ще се съживи стопанскиятъ животъ въ този затънтенъ край, ще се засили връзката и ще се създатъ условия за да може най-после да се приобщи това изоставено и забравено планинско племе съ културния животъ на нашата страна.

На край ще трѣбва да отбележа, че новостроящето се шосе Кричимъ — Девинъ не ще отнеме трафика на шосето Асеновградъ — Чепеларе — Устово. Ще се откѫсне само с. Широкалѫка съ 2 – 3 малки селца. Всичко друго ще остане да се движи по досегашното шосе, защото е съ 35 клм. по-кѫсо.

Срѣднородопската желѣзница.

Който е погледналъ картата на Белгия знае, че тамъ много рѣдко се срѣща селище, което да не е свързано съ желѣзница. Ала нашата бедна страна не е Белгия. Бавно и съ голѣми усилия се разширява у насъ желѣзопѫтната мрежа. И тъкмо затова пъкъ, при подреждането строежа на тѣзи линии, трѣбва на първо мѣсто да се иматъ предъ очи *голѣмитѣ стопански и национални интереси*

У насъ, за съжаление, много често, това обективно мѣрило се е изоставяло и решаваща роля въ тази область сѫ играли личнитѣ, партийни и дребни локални интереси. Само така можемъ да си обяснимъ пренебрегването строежа на срѣднородопската желѣзница, която още въ 1924 г., въ закона за разширение на желѣзопѫтната мрежа въ страната, бѣ включена и предвидена да се строи. И докато по много причини — върху които тукъ накѫсо искамъ да се спра — прокарването на тази линия се повелително налагаше, у насъ се отпочна строежа на желѣзници, които, нито належащи стопански, нито каквито и да било други общо национални нужди и интереси налагаха тѣхния строежъ. Не е необходимо да ги посочвамъ. Знаятъ се. Който е ималъ случай да пѫтува по тѣхъ, знае какъ вагонитѣ всѣкидневно отиватъ и се връщатъ почти праздни и какъ по цѣли седмици не виждате нито единъ товаренъ вагонъ. Тѣ сѫ и ще останатъ още за дълги години едно тежко

негативно перо въ баланса на нашето национално желѣзопѫтно стопанство. Тѣ сѫ отъ друга страна и едно необоримо веществено доказателство за липсата у нашитѣ управници на ясенъ и обективенъ държавнически погледъ върху нуждитѣ, живота и бѫдащето на страната.

*

Поставя се въпроса: Какви *спесифични причини* налагатъ императивно, по мнението на мнозина, строежа на тази желѣзница.

1. Родопа като планина има *особенъ географски строежъ* Никоя планина въ България нѣма тази необятна ширина, която на много мѣста надхвърля 200 километра. И никоя друга планина у насъ не е тъй гѫсто населена, както Родопа. Имаме единъ безкраенъ лабиринтъ отъ планински гребени, върхове, дълбоки прорѣзи, голѣми и малки котловини, високи плата и долове, по които се гушатъ стотици селища, съ едно население надъ 100 хиляди души. И докато преди откѫсването на бѣломорието, този многохилядenъ свѣтъ, въ по-голѣмата си часть, намираше своята прехрана главно отъ югъ — отъ приморието и неговитѣ селища, сега, следъ установяването на грѫцката граница, той трѣбва да отиде на 100 — 180 клм. къмъ долината на Марица, за да търси хлѣбъ и всичко друго, необходимо за своето скромно преживѣване. Можете ли посочи другъ кѫтъ въ нашата земя, гдето такова голѣмо множество да е така *изолирано и откѫснато* отъ полето, пазарнитѣ и културни центрове?

2. А видѣхме по-горе, при разглеждане проблемътъ за поминъка на срѣднородопчани, по официални данни, тия планинци добиватъ отъ своята работна земя зърнени храни едва за три месеци презъ годината. Десятки милиони килограми зърнени храни, хранителни припаси изобщо, колониялъ, фуражъ, градивни материали и пѫтници, трѣбва да се превозятъ на едно голѣмо разстояние по разнебитеното и, често, зиме непроходимо шосе. Асеновградъ — Чепеларе — Устово — Паласъ. Ето отъ месецъ насамъ сега, когато пиша тия редове, пѫтя при Роженъ е затворенъ отъ дебела снѣжна покривка. Обикновено 1 — 2, а често въ лошо време и 3 лв. килограма се плаща за превоза на храни, стоки и фуражъ. Това прави *непоносимо скѫпъ живота* на тия, останали безъ поминъкъ и

осиромашѣли планинци.

3. На друго мѣсто се спрѣхъ по-обстойно върху руднитѣ богатства въ срѣдна Родопа, които по своето количество и стойность вие не ще срещнете никѫде другаде въ България и които съ основание даватъ право на мнозина компетентни лица да именуватъ този край — *Български Руръ*.

Като тръгнете по течението на Чепеларската рѣка (Асеница) въ лѣво е *държавната мина „Лѫкавица“ — Среброто*, която сега се разработва и изучава отъ инжинеритѣ и техницитѣ на минитѣ „Перникъ“, къмъ които мини е предадена. До нея сѫ *руднитѣ залежи „Бѣлица“*. Къмъ горното течение на сѫщата рѣка, северно отъ Чепеларе, е *мината „Царь Асень“* — мината на П. Генадиевъ. Въ горното течение на Арда и притоцитѣ й сѫ *минитѣ на д-во „Пиринъ“* — инж. Савовъ, на северо-изтокъ тия при с. Петково *на французката компания* Devis, а на югъ къмъ Паласъ и Печинско — *минитѣ на д-во „Гранитоидъ“*.

Самото свързване съ желѣзопѫтна линия на тия обширни и богати рудни залежи, ще увеличи стойностьта имъ надъ милиардъ лева, когато сега, при липса на пѫтища, нѣматъ почти никаква цена. И обяснимо. Днесъ, за да се изнесе отъ тия оловно-сребърни мини единъ тонъ олово до пристанището Бургазъ, ще се плати 1600 лв., когато, при желѣзница, този превозъ ще бѫде само 200 — 250 лв. Всичкитѣ усилия досега на частната инициатива се провалиха. Много десяткитѣ милиони лева, ангажирани въ инвентаръ, постройки, съоръжения и пѫтища се хвърлятъ на халость. Само една желѣзница ще спаси отъ окончателно разорение тия минни предприятия, ще създаде работа и благоденствие въ този край и създаде условия за *метална индустрия* въ нашата страна, нуждата отъ каквато отдавна се чувствува.

4. Въ горнитѣ течения на Чепеларската рѣка, Арда и нейнитѣ притоци има *обширни иглолистни гори*. Около 100 хиляди куб. м. кръгло дървена маса се отсича годишно. При днешнитѣ пѫтища използуването на тия гори е крайно нерентабилно. Въ по-отдалеченитѣ мѣста, даже и при коларски пѫтища, материала на коренъ има цена не по-висока отъ 50 — 80 лв. куб. м. При тая цена нѣма никаква смисъль сѣченето на горитѣ. При желѣзница

рентата, срѣдно на куб. м., ще се увеличи съ 250-300 лв. или на 100,000 куб. м — съ 25-30 милиона лв., отъ които близу половината ще влѣзатъ като *приходъ въ държавното съкровище*. Само при желѣзница, е възможно едно рационално използуване на това голѣмо национално горско стопанство.

5. Живѣемъ въ времена, когато държавата, въ лицето на своитѣ рѫководители, не може да остане безразлична и глуха къмъ нуждитѣ и страданията на народнитѣ маси. Колосални жертви и усилия виждаме да полагатъ днесъ правителствата въ Америка, Германия, Англия и др. държави, за да създадатъ работа и поминъкъ на безработнитѣ и бедствующи обществени слоеве. У насъ не може да бѫде иньче. Едно многохилядно население, откѫснато отъ свѣта, е поставено да живѣе при условия на *хроническа безработица*. И при най-плодородната година, то живѣе въ недостигъ отъ най необходимото за своята прехрана, а при суша и др. природни стихии, то изпада въ краенъ пауперизъмъ. Държавата е принудена ежегодно да подпомага неговата прехрана, но това средство, нито е ефикасно, нито може за дълго да бѫде употребявано. Желѣзопѫтната линия ще създаде условия за широко използуване на неизчерпаемитѣ подземни и надземни богатства на този край и така ще се създаде *постоянна работа* на хилядитѣ трудолюбиви и здрави планинци, които отъ години стоятъ смутени съ скръстени рѫце и съ погледи обърнати къмъ нашата общественость и къмъ нашата държава.

6. Въ последно време особено силно се подчертава стремежа у всички държави да привлѣкатъ презъ своята територия *трафика* на своитѣ по-близки и по-далечни съседи. Свързването съ мостъ на Дунава Сърбия съ Ромъния и постройката на фериботa между Русе и Гюргево преследватъ тази цель. Ако погледнете на картата ще видите, че най-прѣкия пѫть отъ Дунава за откритото Бѣло море е пѫтя Свищовъ — Троянъ — Карлово — Пловдивъ — Асеновградъ — Чепеларе — Устово — Ксанти — Портолагосъ. Това е една почти права линия. По нея, въ бѫдаще, ще се насочи не само нашиятъ, но и този на Ромъния и Полша трафикъ. А една ж. п. линия се строи съ огледъ не само на днешнитѣ, а и на по далечнитѣ, бѫдащитѣ

стопански и политически интереси и възможности.

7. *Българо-мохамеданитѣ* сѫ били и си оставатъ подавляющето болшинство отъ населението въ срѣднородопския масивъ. Това сѫ, безспорно, чисти българи, запазили и езика, и нравитѣ и обичаитѣ на нашитѣ прадѣди. Ала тѣ сѫ фанатично привързани къмъ своята религия. Това ги прави да се отнасягъ съ известни нескривани симпатии къмъ турцитѣ. Да се самосъзнаятъ национално е една необходимость. То ва е една неотложна и повелителна задача на нашата общественость изобщо. Да оставишъ въ собствената си страна, на този отъ особено значение географски пунктъ, своитѣ сънародници да се чувствуватъ чужденци, е престѫпление. Цѣла система отъ срѣдства трѣбваше до сега да се турятъ въ ходъ за постигането на тази голѣма цель. На друго мѣсто ще ги посоча. Ала тукъ длъжа да подчертая — само една модерна и ефтина съобщителна артерия, каквато е желѣзницата, ще свърже това племе съ нашия общественъ и държавенъ животъ, ще го приюти къмъ него и ще подпомогне найефикасно за неговото бързо народностно осъзнаване. И ако нищо друго, а само тази цель бихме постигнали съ постройката на срѣднородопската ж. п. линия, разходитѣ и жертвитѣ по нея биха били напълно оправдани и заслужени.

На второ мѣсто се слага въпросътъ:

Ще се рентира ли срѣднородопската желѣзница?

Строежътъ на една ж. п. линия може да бѫде продиктуванъ отъ най-различни съображения. И все пакъ тя е и си остава едно стопанско предприятие. И като такова ще следва да се държи смѣтка за неговата рентабилность. Разбира се, не рѣдко се строятъ ж. п. линии, наложени отъ причини, имащи по-общъ националенъ характеръ и тогава доходността на ж. п. линия не играе роля при разрешаването на въпроса за нейниятъ строежъ. Въ основата, обаче, на една разумна желѣзопѫтна политика лежатъ като краежгъленъ камъкъ нуждитѣ на стопанскиятъ животъ и обективнитѣ днешни и бѫдащи стопански интереси на страната. Законътъ за разширението ж. п. мрежа у насъ отъ 1924 год. е поскоро единъ планъ предполага се, предварително добре обмисленъ, съ огледъ

да се задоволятъ назрѣли економически и общо национални нужди.

И ако при строежа на тия ж. п. линии, като обективна мѣрка винаги се вземаше сѫществующиятъ, добре проученъ, трафикъ между пунктоветѣ, които има да се свързватъ съ желѣзница, нашето държавно ж п. стопанство не би изпаднало въ затрудненията които днесь преживява. Съ основание следователно, тукъ, когато ще има да се осѫществи очертаната само въ проектъ на ж. п. карта срѣднородопска желѣзница, се поставя въпросътъ за рентабилността на тази ж. п. линия

На друго мѣсто по-обширно и съ официални данни на рѫка се спрѣхъ върху поминъка на срѣднородопчани и въ връзка съ него — съ вносътъ и износътъ, ако е позволено така да се изразя, за и отъ срѣдна Родопа. При разглеждането на проблемътъ — шосето Асеновградъ — Чепеларе — Устово, (проблемъ, защото следъ безплоднитѣ усилия на държавата да го поддържа чрезъ шосиране, търсятъ се нови средства и методи за направата му) посочихъ на неговата необикновенна претовареность. Отъ цифритѣ, които тамъ дадохъ и които тукъ ще си позволя да повторя, се вижда, че за прехраната на населението и добитъка въ този отдалеченъ и откъснатъ край, който брои съ бившата Рупчонска околия около 100 хиляди жители, сѫ необходими годишно срѣдно 24,000,000 кгр. зърнени храни и брашно за превоза на които се употрѣбяватъ годишно 48,000 коли. По сѫщото направление, за снабдяването на това многохилядно население съ необходимия колониялъ — солъ, газъ, сапунъ, оризъ и др. стоки; за градивни материали — циментъ желѣзо, керемиди и пр.; за зеленчуци — зеле, пиперъ, домати, дини, грозде и пр; за фуражъ на добитъка — плѣва, ярма и пр.; за пѫтници и багажи – още 35,000 коли. Това е по направление къмъ селищата на срѣдна Родопа. По обратенъ пѫть, къмъ Пловдивъ, Асеновградъ и др. пазарни центрове годишно се превозватъ 70,000 куб. м. дървени строителни материали — дъски, греди, летви, амбалажъ и пр. и 15,000 куб. м. дърва за горене и дървени вѫглища отъ селата: Косово, Нарѣченъ, Югово и Бачково. За превоза на тия материали сѫ необходими 42,000 коли (срѣдно

на кола по 2 куб. м.) Пакъ по това направление се превозва: тютюнъ, картофи, бигоръ, мраморни блокове, плодове и пѫтници, съ не по малко отъ 10,000 коли годишно или всичко 52,000 коли. Общо по двете направления годишно се движатъ 135,000 тежко натоварени коли или дневно срѣдно по 370 коли, което прави 220,000 кгр. т. е. 22 вагона. Достовѣрностьта на тия данни лесно може да се провѣри. Въ мството на съобщенията има за трафика по шосето Асеновградъ – Чепеларе — Устово специално досие по доклада на бившъ министъръ на съобщенията предъ камарата.

По кое друго шосе имаме този трафикъ? Коя локална желѣзница вози дневно 20 - 22 товарни вагони? А нека не се забравя, че съ прокарването на ж. п. линия ще се отпочне и едно широко използуване на миннитѣ, горски и др. богатства въ този край, което ще увеличи трафика още най малко съ една трета. Варь, мрамори, бигоръ, това сѫ тежки и ценни строителни материали, които въ голѣмо количество ще се превозватъ къмъ градоветѣ въ долината на Марица.

Голѣма часть отъ населението въ този край се прехранва отъ своя трудъ като занаятчии: шивачи, зидари, калайджии, тютюневи работници въ градоветѣ. По нѣколко пѫти въ годината тѣ отиватъ въ вѫтрешностьта на царството и се връщатъ обратно въ своитѣ родни селища. Това е единъ буденъ подвиженъ елементъ, който редовно ще използува евтиния и удобенъ превозъ на желѣзницата. Ако днесъ по шосето отъ Асеновградъ за Смолянъ се движатъ ежедневно срѣдно 8 – 10 автомобила и множество конски коли съ пѫтници, при една ж. п. линия числото на пѫтницитѣ ще може да се удвои и утрои.

Трѣбва ли да напомнямъ, че само къмъ известниятъ по своето красиво мѣстоположение Бачковски монастиръ годишно отиватъ десятки хиляди богомолци и туристи? Че по сѫщото дефиле се намиратъ прочутитѣ Нареченски бани, които се посещаватъ вече не само отъ нуждающи се отъ всички краища на нашата страна, но и отъ чужденци? Статистиката при банята, презъ последната 1934 г., е зарегистрирала 68,000 кѫпания за четири месеци! Числото на посетителитѣ на Бачковския монастиръ и

Нареченскитѣ бани, при една желѣзница ще се увеличи многократно. Срѣдна Родопа и днесь съ своитѣ дивни и ненадминати по своята красота кѫтове привлича маса лѣтовници и туристи. Дългиятъ, разнебитенъ и прашенъ пѫть спира мнозина желающи да отидатъ тамъ, да отдъхнатъ и използуватъ здравия планински и мекъ климатъ на този рѣдъкъ по своитѣ хубости край. Желѣзницата ще го направи достѫпенъ. Многохиляденъ свѣтъ тукъ, презъ лѣтото, ще потърси прохлада, почивка и здраве.

Когато е дума за рентабилностьта на тази желѣзница, ще трѣбва да се има предвидъ и увеличението на тарифната стабилность на дървения строителенъ материалъ отъ държавнитѣ гори, което ще се яви като неизбѣжна последица и което ще даде, както поменахъ по-горе, единъ сигуренъ годишенъ доходъ за държавното съкровище не по малко отъ 15,000,000 лв.

Съ огледъ на бѫдащето, тази ж. п. линия, която ще свърже дунавската и тракийската равнини съ Бѣломорието по най кѫсия пѫть, ще има неизбѣжно да привлече превоза не само на нашитѣ стоки, но и тия на Ромъния и Полша, които не преставатъ да търсятъ най-прѣкия пѫть къмъ откритото море.

Въ заключение дължа да подчертая: достатъчно е едно обективно и добросъвестно проучаване и преценяване на даннитѣ, за да не остане никакво съмнение въ трафика и рентабилностьта на срѣднородопската желѣзница.

*

На трето мѣсто дължа да отдѣля нѣколко реда, за да отговоря на въпроса: **отъ кѫде трѣбва да мине срѣднородопската желѣзница** — по течението на Чепеларската рѣка, или по това на Вѫча?

Въ сѫщность този въпросъ е разрешенъ още въ 1924 г., съ закона за разширението на желѣзопѫтната мрежа въ България. И ако ли, пакъ той се повдига отъ известни лица, въ родопския печатъ, това се прави отъ съображения на дребни, локални интереси. Въпросътъ има своя кратка история, върху която, тукъ, не мога да не кажа нѣколко думи.

Следъ войната съ рѣдка упоритость се поде идеята за отдаване на концесия експлоатацията на горитѣ въ Девинско. Яви се и една чуждестранна горска компания, която сериозно заведе преговори за осѫществяването на тази конце-

сия. Едно отъ задълженията на компанията бѣ и това — на свои срѣдства да построи ж. п. линия отъ гара Кричимъ до Девинъ. Наши и чужди комисионери бѣха особено много заинтересовани отъ сключването на тази сдѣлка: тѣ очакваха да получатъ много тлъста комисионна. А тъкмо за това тѣ твърде умѣло бѣха организирали печатна и устна пропаганда, целяща да представи девинскитѣ гори като единъ извънредно богатъ и неизчерпаемъ източникъ на борови и елови материали. Подържаше се тогава упорито, че тия гори иматъ единъ ежегодишенъ етатъ 200—300 хиляди куб метра. Това, безспорно, бѣ твърде съблазнително. Преговоритѣ бѣха напреднали. Въ последнята фаза на тия преговори, обаче, горската компания изпрати въ Девинско своитѣ опитни експерти лесовъди, които кръстосаха наширъ и надлъжъ девинскитѣ гори. Тѣ дойдоха да установятъ, че отъ тия гори въ никой случай не може да се получи годишно по-голѣмъ етатъ отъ 80 хиляди куб. метра. Явно стана, че при тази малка кубатура, концесионера не ще има никаква смѣтка да строи желѣзница за стотици милиона лева и да плаща уговоренитѣ въ договора суми. Така се провали тази концесия. Съ нея заедно пропадна и идеята за прокарването на срѣднородопската желѣзница по течението на рѣка Вжча.

И сега, ей тъй, по инерция, нѣколцина явно заинтересовани, продължаватъ да си служатъ съ този отдавна изгубилъ всѣкакво значение аргументъ—за огромнитѣ запаси отъ дървени строителни материали въ Девинско, които само чрезъ една ж. п. линия би могли да бждатъ използувани. Това е въ сжщность и най-главниятъ имъ, ако не и единствениятъ имъ аргументъ. Интересното въ случая е и това, че покжсно, едни по-основни проучвания на тия гори, дойдоха официално да потвърдятъ заключенията на тия чуждестранни експерти.

И за да ликвидирамъ съ този въпросъ, ще си позволя да дамъ тукъ една сравнителна официална табличка за

Редовнитѣ годишни етати.

Лесничейства	Държ. гори куб м.	Общ. гори куб. м.	Частни гори куб. м.	Всичко куб. м.
Чепеларско	3600	7395	40613	51608
Смолянско	3400	5020	16005	24425
Девинско	45000	20000	5000	70000
	52000	32415	61618	146033

Видно е, че отъ района на Девинското лесничейство, т. е. отъ горитѣ въ коритото на Вжча и притоцитѣ ѝ, имаме редовенъ годишенъ етатъ 70 хиляди куб. м., когато въ района на Чепеларското лесничейство—по течението Чепеларската рѣка и нейнитѣ притоци годишниятъ етатъ е 51,608 куб. м. и въ горното течение на Арда и притоцитѣ ѝ (Смолянско лесничейство) — 24,425 куб. м.

Не бива да се забравя, че часть отъ Девинскитѣ гори — тия на западъ отъ Доспатъ сж по-близо до Чепинската ж. п. линия, а други - отстоящи по хребета на старата турско-българска граница, къмъ Персенкъ и на югъ—сж по-близо до коритото на Чепеларската рѣка. Най-голѣмитѣ пъкъ Девински гори—Шабаница и др. сж на разтояние 30—40 клм. отъ Девинъ на юго-изтокъ.

Въ бждаще, използуването на горитѣ въ басейна на р. Вжча, ще има да се подложи на единъ изключителенъ режимъ. **Въ Кричимъ се построи най-голѣмата и най-скжпата централа електрическа у насъ.** Вложиха се въ тази инсталация надъ 700 милиона лева държавни и обществени средства. За малката и бедна България това е единъ непозволенъ и неоправданъ луксъ, ала връщане назадъ нѣма. Колкото и скжпо, това дѣло, ще се запази и продължи. Това стопанско предприятие, обаче, ще успѣва до толкова, до колкото дебита на р. Вжча ще се запази и, евентуално, увеличи. И тъкмо съ огледъ на това, въ скоро време неизбѣжно ще се наложи едно голѣмо ограничение въ използуването на всички ония гори, които лежатъ по стръмнитѣ скатове отъ двѣтѣ страни на Вжча и притоцитѣ ѝ. Фатално ще се наложи обявяването на много отъ горитѣ въ Девинско за **строго охрани-**

телни. Една нормална сѣчь въ тия гори ще бѫде за напредъ изключена. Това изискватъ интереситѣ на голѣмото държавно и обществено предприятие — Електрич. Централа „Вѫча“. Така ще се дойде безпорно и до едно чувствително намаление годишния етатъ отъ тия гори, които, по преценката на вещи лица, ще слезе къмъ 30—40 хиляди куб. м. годишно.

Изтъква се, на второ мѣсто, като преимущество на дефилето по р. Вѫча, **по-малкия наклонъ.** Специалиститѣ ще има тукъ да си кажатъ думата. Ще си позволя, обаче, да цитирамъ по този въпросъ само даннитѣ, които ни дава г. Ст. Н. Шишковъ въ своята брошура »Централната презродопска желѣзница“, които данни, като се знае надморската височина на населенитѣ й пунктове, всѣки може да провѣри.

„Наклонъ по р. Вѫча

а) Кричимъ до Девинъ 12‰;
б) Девинъ--Шир.-лѫка 25‰;
в) Шир.лѫка-Еш.кула 50‰;
г) Ешек кула-Смолянъ 60‰;
д) Смолянъ-Устово 28‰;
или отъ Кричимъ до Устово *срѣденъ* наклонъ 35‰.

Наклонъ по Чепел. рѣка

а) Асеновградъ-Хвойна 12‰
б) Хвойна-Чепеларе 18‰;
в) Чепеларе-Роженъ 38‰;
г) Роженъ-Устово 35‰;
или отъ Асеновградъ до Устово срѣдния наклонъ е 25‰.

Длъжа тукъ, макаръ и на кратко, да скицирамъ предимствата, които има дефилето на Чепеларската рѣка, въ сравнение на това по Вѫча, когато е дума за прокарването на ж. п линия.

1. Ако вземемъ за крайни пунктове Пловдивъ—Устово, *разстоянието* по течение на Чепеларската рѣка е 103 клм. Отъ тѣхъ 20 клм. — до Асеновградъ ж. п. линия е построена. Остава, следователно, едно протежение отъ 77 клм. Разстоянието пъкъ отъ гара Кричимъ по течението на Вѫча презъ Девинъ за Устово е 119 клм. Линията, следователно, по течението на Вѫча *ще бѫде съ 42 клм. по-дълга* Това за днешното положение на държавнитѣ ни финансии, не е безъ значение. По това направление не само, че ненуждно ще удължиме ж. п. линия, но ще я приближимъ и твърде много до южната ни граница. Пѫтя Пловдивъ — Асеновградъ — Устово--Бѣломорието е най кѫсия. Това е стариятъ римски пѫть. Историческиятъ опитъ на безброй поколения го е посочилъ, за да нѣма нужда сега да търсимъ нови пѫ-

тища.

2. Дефилето на р. Вѫча е необикновено тѣсно. За него проф. Радевъ въ книгата си: „Рѣка Вѫча и нейната долина“ пише: „Отъ Кричимъ нагоре, по едно протежение отъ 8—10 клм. долината представя тѣсно планинско ждрело, при което и страничнитѣ вододѣлни била се приближаватъ силно“ (стр 7). „Като се изключи малкото разширение при Забралъ, въ всичкитѣ останали части тя (долината) е твърде тѣсна и съ стръмно падащи склонове“ (стр. 12). „Отъ с. Лѣсково надоле склоноветѣ на тази долина ставатъ все по-стръмни и къмъ изхода си тя е съвсемъ непроходима“ (стр 16).

Не сѫщия строежъ има долината на Чепеларската рѣка: тя е сравнително широка при всѣко населено мѣсто, като почнете отъ Бачковския монастиръ до Чепеларе, ще срѣщнете широки и удобни мѣста за постройката на гари и спирки.

3. Въ долината на р. Вѫча и нейнитѣ притоци срѣщаме тукъ-таме малки помашки селища. Девинската околия е най рѣдко населената у насъ. Българо-мохамеданското население, знае се, има крайно ограничени нужди. За много години още не ще почувствува нуждата отъ използуване на желѣзницата. Бившата рупчоска околия, въ долината на Чепеларската рѣка е сравнително гѫсто населена съ множество малки и голѣми селища и то изключително съ българи християни. Тѣ живѣятъ вече повече отъ 50 години свободенъ животъ, здраво сѫ приобщени къмъ нашия държавенъ и общественъ животъ, иматъ едно сравнително по-голѣмо благосъстояние и развити материални и културни нужди. Желѣзницата, следователно, тукъ ще има да обслужва и задоволява настоящитѣ нужди на едно многобройно и сравнително съ повишени изисквания население. Бачковскиятъ монастиръ, Нарѣченскитѣ бани, голѣмата Хвойненска котловина съ близко разположенитѣ въ нея голѣми селища: Павелско, Хвойна, Малево, Орѣхово, Косово, Савтѫще, Забърдо и понагоре — Чепеларската долина съ селата: Чепеларе, което е по скоро едно хубаво планинско градче, Богутево, Зорница, ще има да използуватъ широко една ж. п. линия, още отъ момента на нейната постройка.

4. Споменахъ и по-горе — една ж. п. линия се строи съ огледъ не само на дне-

шнитѣ интереси и нужди. Добриятъ и предвидливъ държавникъ — стопанинъ трѣбва да прозре и по-далечното бѫдаще. Днесъ нашата южна граница е неестествена и насила наложена. Тя откѫсва цѣлиятъ обширенъ родопски лабиринтъ, съ неговото будно и трудолюбиво население, отъ естествения му стопански теренъ—Бѣломорието. Нашиятъ погледъ сега спира само до *Елиджа*. Какво ще стане утре — това никой не може да предрече. Едно, все пакъ, е безспорно — стопанскитѣ интереси, тия могѫщи двигатели, фатално ще наложатъ, рано или кѫсно, да се търси *най-кѫсиятъ пѫть отъ Дунава за откритото море*. А то е по долината на Чепеларската рѣка.

5. Южно отъ Асеновградъ започва срѣднородопския руденъ басейнъ. На друго мѣсто се спрѣхъ по-обширно на тази тема*). Оловно-сребърната държавна мина „Лѫкавица“, руднитѣ залежи „Бѣлица“ и мината „Царь Асень“ сѫ по течението на Чепеларската рѣка. Първата се усилено разработва съ средствата и техническия персоналъ на държавнитѣ мини „Перникъ“, къмъ които е предадена. Последната, въ която сѫ вложени десятки милиони за сгради, инвентаръ и откриване галерии, стои неизползувана поради мѫчниятъ и скѫпъ превозъ. Желѣзницата ще направи възможна тѣхната експлоатация. По течението на рѣка Вѫча, не сѫ открити до сега никакви рудни богатства.

6. Докато ж. п. линия по по Вѫча би засѣгнала само нѣколко малки и много бедни селища, населени изключително отъ крайно бедни българи-мохамедани, тази отъ Чепеларската рѣка ще има да обслужва, първо, множество села съ чисто българо християнско население. Тукъ по течението на тази рѣка е известниятъ въ цѣлата страна *Бачковски монастиръ*, а на 12 клм. южно отъ него многопосещаванитѣ и втори по своята радиоактивность — *Нареченски бани*. Желѣзницата тукъ ще мине презъ една отъ най гѫсто населенитѣ, хубава и сравнително богата *Хвойненска котловина*. А по-нагоре ще обслужи прочутия у насъ и днесъ много посещаванъ рѣдъкъ по своя здравословенъ климатъ курортъ *Чепеларе* и близкитѣ до него красиви лѣтовища *Пампорово* и *Проглѣдъ*.

7. По този въпросъ — кѫде трѣбва да мине срѣднородопската ж. п. линия — сѫ казали вече своята тежка и авторитетна дума нашитѣ най добри познавачи на Родопа: *Ст. Н. Шишковъ* и *Христо Караманджуковъ*. Едва ли има кѫтъ въ родопския масивъ, кѫдето тѣхниятъ кракъ да не е стѫпилъ. Тѣ и двамата съ завидна ревность сѫ се отдали на всестранно изучване бита и стопанскитѣ нужди на този край.

Г-нъ Шишковъ е издалъ вече две брошури по въпроса за Срѣднородопската желѣзница, а и нѣма другъ, който да е писалъ толкова много за Родопа. Неговата втора брошура „Централната презродопска желѣзница и презъ кѫде да се прокара“, е единъ много цененъ трудъ. Въ 48 страници г. Шишковъ ни дава едно рѣдко по своята обективность и познаване на въпроситѣ изложение. Книгата му е изпъстрена съ фотографии, цифрови данни и придружена отъ географическа карта на двѣтѣ долини — тази на Чепеларската рѣка и Вѫча и една подробна сравнителна таблица, пакъ за тия две направления.

На края въ книгата си, г. Шишковъ заключава:

„... А тая именно область, басейнътъ на Чепеларската рѣка, държи първо мѣсто по значение въ всѣко отношение за една прѣка желѣзопѫтна линия, чрезъ която ще да може и трѣбва да се внесе българската икономическа, национална и държавно — политическа мощь въ обширния родопски край“.

Другиятъ родопчанинъ — г. Хр. Караманджуковъ, редакторъ на сп. „Родопа“ — София, въ страницитѣ на което вече отъ 15 години насамъ съ рѣдка упоритость изнася проблемитѣ на своятъ роденъ планински край, разглежда и въпроса — отъ кѫде трѣбва да мине срѣднородопската ж. п. линия*). Той сочи на основно измѣнилитѣ се фактически и отношения отъ нѣколко години насамъ, мотивира се и дебело подчертава необходимостьта отъ неотложното и бързо прокарване на ж. п линия по дефилето на Чепеларската рѣка.

8. Не бива да се изпуща изъ очи, най-после и, следното съображение. Днесъ, когато при еднакво килом. разстояние много често *автомобилитѣ конкуриратъ и застрашаватъ да отнематъ трафикътъ на ж п. линии*, ще бѫде една грѣшка съ много фатални последици постройката на ж.

*) Вижъ „Срѣдна Родопа — български Руръ.

*) сп. „Родопа“, бр. 2 год. XIV.

п линия по долината на Вжча. Видѣхме, че разстоянието между гара Кричимъ и Устово е съ 42 клм. повече отъ това — Асеновградъ—Чепеларе — Устово. Шосето, което свързва тия последнитѣ селища, неизбѣжно ще бжде подобрено и редовно поддържано То въ никой случай не ще остане въ днешното му състояние А щомъ това шосе е съ ⅓ по близо до Пловдивъ. по него, естествено, ще се насочи, съ автомобили пжтнишкия и товаренъ трафикъ отъ Смолянско. Никой не ще има смѣтка да отиде, макаръ и на желѣзница, да обикаля презъ Девинъ за Пловдивъ, пазарниятъ центъръ, къмъ който е насочено цѣлото движение. Желѣзницата тукъ ще бжде винаги и много сигурно конкурирана отъ автомобила, като превозно средство. Примѣритѣ съ трафика на ж. п. линии Хасково-Кърджали и Пловдивъ-Карлово сж твърде поучителни. Тамъ при равни разстояния автомобила конкурира желѣзницата. Тукъ, при една разлика отъ 42 клм. последнята ще остане безъ пжтнишки и сточенъ трафикъ.

И, най-после, на четвърто мѣсто, ще трѣбва да кажа нѣколко думи и върху въпроса:

Отъ где ще се вэематъ срѣдства за тази желѣзница?

1. Мнозина отъ нашитѣ държавници и общественици иматъ съзнанието, че прокарването на срѣднородопската ж. п. линия е една необходимость, както за задоволяване крещящитѣ нужди на този откжснатъ планински край и използуването на голѣмитѣ надземни и подземни богатства, които той крие, така и отъ общо национално гледище. Не може да се успорва, сжщо тъй сигурниятъ сточенъ и пжтнишки трафикъ, който я прави, видимо, рентабилна. Смущава ги въпросътъ — отъ где ще се вэематъ 300 милиона лв. или приблизително толкова — за нейната постройка, днесъ, когато държавата се намира въ тежки финансови затруднения и съ мжка посреща своитѣ ежедневни нужди? Забравя се, че у насъ за никоя ж. п. линия не сж предварително приготвени суми по постройката ѝ, освенъ въ случаитѣ, когато за цельта е билъ сключванъ външенъ заемъ. Както въ много други случаи, така и тукъ, строежа на ж п. линия ще продължи години. Имаме въ случая всичкитѣ благоприятни условия да се строи и използува тя на етапи: до Бачковския монастиръ, до Нарѣченскитѣ бани, до Хвойна, Чепеларе, Устово и т. н. Държавата не ще ангажира годишно отъ бюджета си повече отъ 20—25 милиона лева, а такава сума, колкото и голѣми да сж бюджетнитѣ затруднения, всѣкога може да се намѣри.

2. Касае се не до единъ непроизводителенъ разходъ, който ще се погълне безъ да донесе нѣщо за националното ни стопанство. Сумитѣ, които за тази цель ще се изразходватъ, ще бждатъ износно пласирани отъ финансово-стопанско гледище. Самото широко разработване на руднитѣ богатства въ този край, неизбѣжно ще създаде нови богати обекти за данъчни облагания, каквито сега сж невъзможни, ала независимо отъ това, отъ момента, когато държавата се реши да отпочне строежа на тази ж. п. линия, притежателитѣ на тия рудни залежи, които непосрѣдствено сж заинтересовани и търсятъ начини да изнесътъ рудата отъ своитѣ мини, ще се явятъ щедро да подпомогнатъ държавата въ това ѝ начинание. Какъвъ ще бжде размѣра на тази помощь, това ще има да се установи при преговоритѣ, които въ тази посока ще трѣбва да се подематъ. Моето убеждение е, че тази помощь не ще бжде малка. Знае се, че д-во „Гранитоидъ", което притежава голѣмитѣ мини Маданъ—Боево—Печинско бѣ готово да хвърли десятки милиони лева, за да направи въздушна линия къмъ гара Мастанли, по която да изнася своята руда.

3 Желѣзницата ще засѣгне иглолистнитѣ гори въ бившата рупчоска околия, тия въ Смолянско и значителна часть отъ горитѣ въ Девинско — „Шабаница", „Мурсалица" и тия южно и около Персенкъ. Надъ 100 хиляди куб. м. борови и елови строителни материали, съ факта на прокарването на желѣзницата, ще добиятъ една увеличена стойность отъ около 250—300 лв. на куб. метъръ. независимо отъ това че ще се използуватъ и хиляди куб м. амбалажни материали и дърва за горение, които сега, поради скжпия превозъ гниятъ въ горитѣ. А, това прави единъ увеличенъ доходъ въ полза на държавата, общинитѣ и частнитѣ лица годишно отъ около 30,000.000 лв. Половината отъ тия доходи ще постжпятъ въ държавното съкровище отъ увеличената тарифна стойность на материалитѣ въ държав

нитѣ гори. За покриване на разходитѣ, които ще се направятъ по постройката на тази желѣзница, държавата, съ основание, би могла да обложи, следъ прокарването на ж п. линия, всѣки отсѣченъ куб. метъръ материалъ по 40—50 лева, което ще даде въ полза на държавн. съкровище единъ сигуренъ годишенъ доходъ отъ 4 – 5 милиона лева. Увеличената стойность пъкъ на тарифната цена на иглолистния строителенъ материалъ отъ тия гори ще даде такъвъ доходъ, че само отъ него ще може да се плаща лихвата на капитала, който ще е необходимъ за постройката на тази ж. п. линия.

4. Селата: Хвойна, Павелско, Малево и Орѣхово, които иматъ борови гори съ готовность ще дадатъ необходимия материалъ отъ който ще се изработятъ траверси за ж. п. линия. Това е едно значително перо, което ще улесни твърде много задачата на държавата.

5. Всички общини, които желѣзницата ще има да обслужва и презъ чиито землища ще мине, биха могли да предвиждатъ въ бюджетитѣ си значителни суми, всѣка година, отъ деня въ който се реши строежа на тази ж. п. линия.

6. Горовладѣлскитѣ и трудови горски кооперации въ този край, които не сѫ малко, тоже ще се ангажиратъ да сътрудничатъ въ това особено полезно за тѣхъ дѣло, като сѫщо ежегодно въ своитѣ бюджети предвиждатъ суми за постройката на желѣзницата.

7. Ще има да постѫпи и една значителна сума отъ желѣзопѫтния данъкъ, който ще се събира редъ години отъ жителитѣ на ония общини, въ чийто районъ ще мине ж. п. линия.

8 Населението въ този край е особено трудолюбиво. Мнозина сѫ отлични майстори-зидари. Отбивайки нѣколко години подъ редъ своята временна трудова и пѫтна повинность, тѣ ще допринесатъ извънредно много за строежа на желѣзницата. Така ще се извърши безплатно не само значителна часть отъ землената работа, но и много отъ мостоветѣ и другитѣ зидарски работи по постройката. Тѣ ще сѫ доволни, защото наредъ съ повинноститѣ, които има да отбиятъ, ще иматъ, по този голѣмъ строежъ и платена работа. Малки, много малки сѫ днесъ тѣхнитѣ надници, но при голѣмата безработица и тежкото положение въ което сѫ изпаднали, тѣ добросъвестно и съ радость ще вложатъ своя трудъ въ строежа на тази ж. п. линия.

9. Най-после, голѣма часть отъ работата по строежа ще има да се извърши отъ трудовитѣ бригади.

У насъ трудовацитѣ, следъ войната извършиха голѣми дѣла и допринесоха неоценими услуги на нашето народно стопанство: пресушиха се блата, канализираха се рѣки, откриха се и построиха нови шосета. Тукъ тѣ ще има да регистриратъ още единъ подвигъ за стопанското съвземане и благоденствие на единъ тъй много отдалеченъ, откѫснатъ и хронически гладуващъ край.

*

Въ заключение дължа дебело да подчертая — *срѣднородопската желѣзница стои въ центъра на всички проблеми, засѣгащи стопанскиятъ и културенъ животъ на населението въ обширния срѣднородопски лабиринтъ.* Безъ нея всички усилия да се използуватъ ценнитѣ рудни и горски богатства; да се създаде работа и поминъкъ на изнемогващитѣ и поставени въ страшна стопанска безпѫтица планинци; да се осъзнае народностно и приобщи къмъ нашия държавенъ и общественъ животъ голѣмата маса българи-мохамедани, които сѫ болшинство въ този планински масивъ и изобщо да се повдигне и закрѣпи стопански и културно цѣлата тази, отъ голѣмо значение покрайнина на нашата родна земя — ще останатъ безъ особенъ резултатъ. Желѣзницата за живота въ този край е conditio sine qua non. Това трѣбва да знаятъ всички, които по своето обществено и служебно положение сѫ призовани да се грижатъ и работятъ за него.

Срѣдна Родопа—лѣтовище

Използуването на разнообразнитѣ природни богатства, съ които тъй щедро е надарена нашата страна, е една отъ належащитѣ и непосредствени стопански задачи на рѫководнитѣ фактори у насъ. Въ това направление — ще си позволя да направя тази констатация — много малко се е правило и прави. Стопанскитѣ начинания, време е това да се разбере, трѣбва винаги да стоятъ на първъ планъ. Всичко, което се иждивява, за да се подпомогне и придвижи напредъ поминъка на населението, взетъ въ всич-

ката негова сложность, неизбѣжно, въ близко време, ще се възмезди многократно.

Общо признато е, че България изобилствува съ лѣковити минерални извори. Едва ли има друга страна въ Европа, която да има толкова много и съ такова разнообразно целебно съдържание бани. Рѣдко се среща сжщо тъй страна, която да е дарена съ такива красиви планини, които би могли да задоволятъ и най-взискателниятъ любитель на природата и които по своя мекъ и свежъ климатъ представляватъ отъ себе си много благоприятни условия за установяването на климатични лѣчебни и изобщо, здравни станции. Ала какво направихме до сега, за да откриемъ и направимъ достжпни за нашия и чуждестрания свѣтъ тѣзи редки богатства на нашата страна?

Мнозина отъ нашитѣ държавници, общественици, па дори и стопански деятели не спиратъ погледа си и се отнасятъ съ една неоправдана небрежность къмъ всичко това. А всички държави на западъ отдавна сж уредили специални институти, задачата на които е — да привлекатъ посетители и туристи къмъ своитѣ термални извори и къмъ своитѣ планински и морски курорти. Нищо не се жали за постигането на тази цель. Правятъ се най-различни улеснения въ тази посока. Швейцария живѣе предимно отъ огромнитѣ средства, които й донасятъ чужденцитѣ—туристи. Милиарди франка получава Франция ежегодно отъ тия, които идватъ отъ всички краища на свѣта и най-вече отъ Америка. за да видятъ и използуватъ природата на тази благоустроена държава. Русия има своятъ „Интуристъ".

Варна у насъ прави едно щастливо изключение. И резултатитѣ сж на лице. Единъ градъ, който следъ войната изгуби своя хинтерландъ и бѣ обреченъ на загиване, се спаси и напредва, благодарение неуморимата и похвална енергия на своитѣ мѣстни деятели, които не пожалиха трудъ и средства да изнесатъ широко предъ нашия и чуждия свѣтъ хубоститѣ и здравния климатъ на този нашъ крайморски градъ и да направятъ отъ него едно, наистина, образцово морско лѣтовище.

Когато става дума да се намѣрятъ пжтища за стопанския подемъ на изнемогващия срѣднородопски край, трѣбва да спремъ погледа си и върху ония възможности, които ни открива този юженъ и рѣдко красивъ планински масивъ, за превръщането му въ масово посещавано планинско лѣтовище.

У насъ, въ последно време, нуждата отъ туризъмъ и търсене въздуха на планината за отмора и почивка, се съзнава вече отъ всички обществени слоеве. Всѣки търси възможность за кжсо или подълго време да подиша свежия планински въздухъ. Факта, че застрахов. д-ва, професионалнитѣ организации, популярнитѣ банки, наредъ съ държавата и общинитѣ се надпреварвать да строятъ, изъ хубавитѣ кжтове на страната, почивни станции за деца и възрастни, говори достатъчно за размѣра на това съзнание.

До като на многобройниятъ свѣтъ отъ градоветѣ и полскитѣ селища, изобщо, планината доставя удоволствие съ своето разнообразие и картини и отмора, и здраве, съ своя климатъ, за планинскитѣ лѣтовища това посещение създава благоденствие; за тѣхъ то е жизненъ стопански проблемъ.

Много сж планинитѣ въ България, но когато е дума за лѣтовища, Родопа изобщо и по-специално срѣдна Родопа, заема първо мѣсто. Още когато се раздѣляте съ полето и поемате пжтя за този планински лабиринтъ, вие наблюдавате особено красивото разположение на нашия исторически **Асеновградъ.** Нѣма пжтникъ, който да не е възхитенъ отъ рѣзко издигащитѣ се къмъ небето скалисти върхове, на единъ отъ които приказно е кацнала старата Асенова крепость. Асеновградъ ще си остане за дълго най близкото и най-лесно достжпното мѣсто, кждето многолюдниятъ Пловдивъ ще идва да търси празничната почивка и свежия въздухъ на планината. Управницитѣ на този градъ трѣбва да иматъ грижата и амбицията часъ напредъ да покриятъ неговата гола околность съ хубава гора, предимно борова. Въ тази посока се работи, ала има още твърде много да се пожелае. Интереситѣ на града налагатъ съ залесяването да се бърза.

На югъ отъ града, на около 1600 м. надморска височина, се издига най-близкото и достжпно лѣ-

товище до върха Безово—**Гонда-вода**, покрито съ иглолистни гори, прохладно лѣтовище на асеновградчани. На юго-западъ сѫ възвишенията, които водятъ къмъ **Юрукаланъ** и **Бѣла-черква**, известно у насъ лѣтовище, гдето, между стара борова гора, се издигатъ 50 – 60 красиви вили. Рѣдко ще намѣрите лѣтовище, което да има такъвъ широкъ просторъ. Отъ тамъ—една височина 1500 м. надъ морето—се оглежда като въ блюдо цѣлата широка Тракийска равнина.

Десеть клм. южно отъ Асеновградъ, нагоре по течението на Чепеларската рѣка е с. **Бачково** и близо до него известниятъ **Бачковски монастиръ**.

Много зеленина, изобилна вода, красива околность. Мѣсто за молитва и почивка. Това привлича не малко лѣтовници, които нѣматъ възможность да отидатъ по-далече въ планината. Още петнадесеть клм. на югъ по рѣката и ние сме въ **Нареченскитѣ минерални бани**. Едно щастливо съчетание на планински климатъ и бани. Температурата на водата е 29·7—30·5° С. Вкусъ малко солено-алкаличенъ, радиоактивность 385 милимикрокюри. Количеството на солитѣ въ литъръ е 1·3397 гр. Не далече отъ банитѣ е **„Соленото изворче“**, съ темпер. 23° С и радиоактивность 1130 милимикрокюри. Най-радиоактивниятъ изворъ въ България. Това е най реномираната у насъ баня, за стомашни и нервни заболявания. Чудеса се разказватъ за нейната цѣлебность. Тя е съ голѣмо бѫдаще. И сега тя се много посещава. Презъ последната 1934 г. сѫ регистрирани 62,000 къпания презъ сезона.

Южно отъ банитѣ, на 7 клм. е „Ропката“. Една отъ най-широкитѣ котловини въ нашата планина. Тукъ сѫ селата: **Хвойна, Павелско, Малево и Орѣхово** и въ страни – **Савтжще и Косово**, скжтани въ котловината като огромни птичи гнѣзда. „Ропката“ е на височина 650—800 м. Мекъ климатъ, запазена отъ вѣтрове, много слънчева. Множество овощни градини. Отлични мѣста за санаториуми и здравни станции. Ако голѣма часть отъ необработенитѣ земи се залесятъ съ борови дървета, „Ропката“ ще добие много красивъ видъ. Западно, надъ Орѣхово, е гребена на старата Турско българска граница съ върха **„Персенкъ“**, въ подножието на който има

туристическа хижа. На близо е **Ерь-кюприя.** Персенкъ и Ерь-кюприя, това сѫ любимитѣ мѣста на нашитѣ туристи отъ Пловдивъ и Асеновградъ.

На северо-западъ отъ Бѣла-Черква е селото Дѣдово, надъ което е лѣтовището **Равнища.** То има надъ 40 постройки, на лѣтовници отъ Пловдивъ и другаде, хубави борови гори, слънчеви поляни и студена вода. Близо е до Пловдивъ. Това е лѣтовище съ бѫдаще. Само на 4 клм. западно отъ Равнища е познатия курортъ **Бойково.** Самото село е не благоустроено. Намира се на 1000 м. надморска височина. Много е посещаванъ отъ пловдивчани.

И все пакъ, когато разглеждаме срѣдна Родопа като лѣтовище, ще трѣбва да се съгласимъ, че найкрасивитѣ и най-издържанитѣ климатични мѣста сѫ ония, които сѫ разположени по вододѣла на рѣкитѣ Марица и Арда — старата турско-българска граница и които започватъ източно с. Манастиръ, минаватъ на югъ, юго-западъ и западъ последователно. Имаретъ-дере, Касъмъ-дере, Момина вода, Роженъ, Прогледъ, Чепеларе, Пампорово, Караманджа, Стойкитѣ, Сулища, Гела и свършватъ съ Широка-лжка, въ подножието на Карлъкъ.

Това е планински гребенъ отъ двeтѣ страни на който погледа обгръща безкрайния лабиринтъ отъ безред но нахвърлени върхове, вериги, долини, била, напомнящи безбрѣжно бурно море, огромнитѣ вълни на което, по единъ капризъ на провидението, сѫ замръзнали. На югъ отъ нѣкои високи върхове се виждатъ островитѣ и Бѣлото море, на северъ и изтокъ — Тракийската равнина и Одринъ.

Отъ **Имаретъ-дере**, при дъскорѣзницата на Пею Шишмановъ, презъ **Касъмъ-дере** и Калъчъ Борунъ до Роженъ, това сѫ заоблени хълмове и широки била, хубави валози, голи и обрасли съ мека, гъста трѣва, по която краката потъватъ, като че спжпвате по персийски килимъ.

Роженъ.

Тукъ става познатиятъ въ този край съборъ на св. Пантелеймонъ. Въ миналото, когато край него е била граничната линия между Турция и България, Роженъ бѣ много посещаванъ. Тукъ на събора, масово идваха българитѣ отъ поробена Родопа, да се срещнатъ съ тия отъ освободена България. Широка котловина, само отъ красиви пъстроцвѣтни ливади и заобиколена съ китна ело-

ва гора. На три клм. югозападно отъ Роженъ е

Пампорово.

най-красивиятъ кжтъ на срѣдна Родопа, на 1400 м. надморска височина За него *Федя Чорни* (Т. Кожухаровъ) въ бр 3353, г. 12. на в. *„Слово“*, пише: . . . „Въ този исполински гръбнакъ на Родопа, покритъ съ величествени пасища и безкрайни иглолистни гори, се намира едно отъ най хубавитѣ кжтчета на България, което сега чепеларци искатъ да рекламиратъ като едно отъ нашитѣ най-хубави лѣтовища. И много основателно, защото Пампорово, тъй се нарича тази прелестна мѣстность, действително представлява единъ голѣмъ скъпоцененъ камъкъ, който Господъ е извадилъ отъ короната си и го е поставилъ като украшение върху зелената мантия на Родопа. Единъ истински Божи даръ, който Великия архитектъ на вселенната е хвърлилъ тука, за да засвидетелствува своята любовь към тия царствени планини.

. . . . „Картината, която се открива отъ високитѣ плата, е ненадмината и мжчно се забравя отъ този, който е ималъ щастие веднажъ да я види“.

Този красивъ кжтъ е обърнатъ въ лѣтовище. Отъ нѣколко години тамъ сж построени красиви вили за собствени нужди и за отдаване подъ наемъ на лѣтовници Тукъ е откритъ и голѣмъ пансионъ съ множество стаи, нареденъ по образеца на западно европейскитѣ пансиони. Това, което прави този планинскн курортъ особено привлекателенъ, то е водата. Това е у насъ единственото за сега планинско лѣтовище, закжтано всредъ дивно хубави гори, което има вода подъ налѣгане отъ водопроводъ и затова лесно могатъ да се устроятъ бани, душове и пр. Тази вода е отъ чепеларския изворъ т. е. тя е природно дестилирана и, следователно, лѣкува жлъчни и бъбречни заболявания. Мѣстото иначе е безводно, съ варовитъ теренъ, затова пъкъ никакъ не е влажно. Полянитѣ и ливадитѣ, обагрени съ пъстри цвѣтя сж слънчеви, запазени отъ вѣтрове и особено красиви.

Прогледъ.

Малко, спретнато и чисто селце, терасовидно сложено на южень слънчевъ скатъ. Срещу него очитѣ ви гали меката и сочна зеленина на гъста елова гора. Посещава се отъ много лѣтовници. Има хубави чисти жилища. Снабдено е съ бистра, планинска вода.

Чепеларе.

Познато у насъ първостепенно лѣтовище Всѣка година тукъ идватъ множество лѣтовници отъ всички краища на България. Закжтано въ една сравнително, широка котловина, то е запазено отъ силни въздушни течения. Селото е пръснато и прошарено съ зелени, сочни ливади Непосредствено до селото сж еловитѣ гори. Макаръ и на една височина отъ 1105 надъ морето, климатътъ му е мекъ. Бѣлото море, което по въздушна линия не е по далече отъ 70 – 80 клм., има своето отражение и прави климата, изобщо въ този планински край особено мекъ и приятенъ.

Едно отъ най-благоустроенитѣ лѣтовища. Това е по скоро едно хубаво планинско градче. Има кооперативна електрическа инсталация, прави, шосирани улици и модерна канализация, това което градове като Пловдивъ още нѣматъ. Огчуждени сж близкитѣ гори и обърнати въ паркове. Сравнително живия стопански животъ въ това село и добритѣ и сигурни доходи на общината му даватъ възможность, да предприема благоустройствени начинания, които въ скоро време ще направятъ отъ него едно образцово лѣтовище.

Ала наредъ съ свежия и здравъ климатъ, съ който се отличава това лѣтовище, то притежава и едно особено ценно природно богатство, което тепърва ще бжде оценено и широко използувано. Общината хвърли 5 мил. лева за да доведе въ селото единъ голѣмъ изворъ, който близка въ подножието на снѣжния връхъ »Карамаджа“. Указа се, при изследването, че това е *природно дестилирана вода (метеоритна).*

Професоръ Д-ръ Ас. Златаровъ имайки предъ видъ официалнитѣ анализи на тази вода, пише:

„Анализата на водата отъ Чепеларе, указва на крайно интересни дани. Соли само 0·0397 за литъръ, приближава тази вода до метеоритната. Такава вода би могла да се приложи при случаи за лѣкуване на редица заболѣвания, като бъбречни и чернодробни камъни, подагра, нѣкои форми ревматизъмъ, тамъ дето се прилага дестилираната вода като терапевтично срѣдство.“

Д-ръ Глезнеръ, професоръ при Виенския университетъ, въ статията си върху лѣкуването съ дестилирана вода, пише:

. . . „Приета отъ нормаленъ човѣкъ, чрезъ пиене по единъ литъръ на день въ продължение на 10 дни измива отъ кръвьта остатъцитѣ отъ азотъ, пикочна киселина и хлоридитѣ (сольта). Съ тия и редица други опити се доказва по единъ положителенъ начинъ освобождаващето въздействие на дестилираната вода отъ разни *соли* и *отрови*, особено при сегашния „цивилизованъ« начинъ на живѣене и то само като се поема чрезъ пиене . . . “

„Дестилираната вода се указа особено полезна при нефрити (бъбречни страдания) и при увеличено кръвно налѣгане. При уремии дестилираната вода е резултатна и при отчаяни случаи. За промивката на бъбрецитѣ при бъбречни камъни и пикочни камъни, тя се оказва особенно полезна поради деминерализующето си действие“ . . .

Д-ръ Ханишъ, виенски лѣкарь, въ статията си (вижъ наржчникъ по природно лѣкуване и живѣене отъ П. Димковъ, часть I стр. 126-128), пише: „Когато кръвьта е замърсена, тя се нуждае отъ прочистване, което може да стане чрезъ промиване, а именно чрезъ употрѣбата на ***дестилирана вода***, която не съдържа никакви химикалии, живи организми и пр. За да се постигне нуждния натискъ трѣбва да се пиятъ винаги по две чаши отъ по 100 гр едната наведнажъ; така, че на день да се изпива по 2—2·5 литри“.

До тия лѣчебни свойства на чепеларската вода се дойде по следния пжть. Мѣстниятъ лѣкарь Д-ръ Ст. Златаревъ още първата година отъ докарването на тази изворна вода въ селото, констатира 17—18 случая на кризи отъ бъбречни и жлъчни заболѣвания, нѣщо което по-рано не се е случвало. Наредъ съ това въ селото се знаеше, че нѣколко месеци следъ прокарването на тази вода всички казанчета отъ машинитѣ за готвене и чайници сж се очистили отъ вжтрешната варовита глечъ. Сжщото е станало и съ казанитѣ на мѣстната баня, кждето глечьта всѣка година по-рано се е изкъртвала съ чукове.

Това дава поводъ на г-на лѣкаря да спре вниманието си върху водата и да поиска нейното анализиране, което е станало първо, отъ химикътъ при Пловдивската община г. Малѣевъ, а следъ това и въ Софийската държавна лаборатория. До като обикновенната вода за пиене съдържа 2—2·5 гр на литъръ вода твърди минерални вещества, такива въ Чепеларската вода има само 0·0397. *Момина вода* въ Хисаря, която се слави тоже по своята чистота отъ минерални соли и затова се препоржчва за бжбречни и жлъчни заболѣвания, има 0·193 гр. твърди вещества въ литъръ, т. е. тя е близо 5 пжти съ повече соли отъ Чепеларската.

Чепеларската природно дестилирана вода, когато нейнитѣ лѣчебни свойства се популяризиратъ, ще добие масово употрѣбление, защото изкуствено дестилираната вода мжчно се добива и при това е твърде скжпа, продава се по 10 лв. литъра.

На юго западъ отъ Чепеларе, въ горното течение на единъ отъ притоцитѣ на Вжча, сж селата: *Стойкитѣ, Сулица, Гела и Широка лжка.* Тѣ лежатъ въ подножието на величествения и високъ аръхъ *Карлъкъ*. Гледани отъ Чалътъ, отъ високо, тия селища по нищо не се отличаватъ отъ алпийскитѣ селца въ Швейцария. Бѣли, спретнати кжщички, потънали всредъ широки, тъмно зелени ливади и около тѣхъ китки отъ елови гори. Тѣ лежатъ въ една закжтана между две високи планински вериги долина, съ мекъ и здравъ планински климатъ. Това сж рѣдки по своята красота лѣтовища, които въ бждаще, при удобни пжтища, ще бждатъ широко използувани.

Оттатъкъ гребена на бившата турско-българска граница, на югъ отъ Чилътепе, Роженъ и Караманджа, сж разположени, въ коритото на Арда, селата: *Устово, Райково, Смолянъ, Чокманово*, а на северъ — *Карлуково, Петково и Долно и Горно Дерекьой.*

Тѣ сж на една по-малка височина отъ 600—800 метра. Иматъ разположението и климата на „Ропката“. Всѣко селище има условията на здравна климатическа станция. Тритѣ села — Райково, Устово и Смолянъ сж по брѣговетѣ на Черна рѣка, притокъ на Арда. Тѣ иматъ особено красиво разположение, изобилна вода, зелени ливади и срещу тѣхъ хубави борови и елови гори. Отъ къмъ северъ високиятъ планински гребенъ ги запазва отъ вѣтрове. Тукъ зимата е мека, а лѣте е прохладно. Смолянъ, обкрженъ съ високи, отвесни скали, е приказно красивъ. Надъ него на тераси се изди-

гатъ широки сочни ливади съ множество красиви езерца.

Ако се прокара *железница* къмъ този красивъ планински край или пъкъ се *павира и бетонира* шосето Асеновградъ — Чепеларе—Смолянъ, хилядень свѣтъ ще се стича лѣтно време тукъ да търси прохлада, здраве и се радва на чудно хубавитѣ гледки. А това, безспорно, *ще създаде поминъкъ на много отъ тия села, които сега страшно изнемогватъ.* Днешното състояние на шосето — разнебитено и прашно—убива всѣко желание на туриститѣ и лѣтовницитѣ да дойдатъ въ Срѣдна Родопа, да използуватъ благодатния ѝ климатъ и съ това да подпомогнатъ стопанското повдигане и донесатъ благоденствие и радость въ тази бедна покрайнина.

Българо—мохамеданскиятъ проблемъ

Много и най-разнообразни средства е използвала турската държава, за да наложи своето господство надъ поробенитѣ отъ нея народи. Въ тази посока не е била лека задачата на турскитѣ държавници. Колкото и добре организиранъ, храбъръ и фанатиченъ, турскиятъ народъ не е билъ тъй многоброенъ, за да може лесно да установи своята власть и задържи обширнитѣ области, завладени отъ него презъ XV-то и последующитѣ столѣтия и чиито владения надхвърляли границитѣ на Балканитѣ и сж стигнали дори до Виена.

Щедро раздавани имоти, права, облаги и привилегии на боляри, държавници и главатари на племена; заселване голѣмъ брой чисто турски елементъ въ градоветѣ и въ лесно-достжпнитѣ и плодородни полета; създаване еничарскиятъ корпусъ; поединично привличане къмъ мохамеданизма отдѣлни влиятелни лица отъ други народности и религии—всичко това, наредъ съ много други средства, е ставало, за да закрепи Турция своето господство въ тѣзи гжсто населени съ чужди народи земи.

И ако въ равнинитѣ, поради сравнително добритѣ съобщения, турската власть все пакъ лесно се е поддържала, въ планинскитѣ

области тази задача на управляващитѣ е била една отъ най-тежкитѣ. Родопа е нѣколко стотици клм. на длъжъ и 150—200 клм. на ширъ. На мѣста тя е два пжти по-широка отъ Тракийската равнина. Този необятенъ планински лабиринтъ отъ древни времена и до днесъ е сравнително гжсто населенъ. Тукъ сж живѣли племена отличаващи се съ своя свободолюбивъ и бунтарски духъ. Недостжпностьта на планината и суровия животъ създаватъ условия за това. Дълги години Турция е трѣбвало да воюва, за да подчини тия упорити планинци. И днесъ въ тоя край се пѣятъ пѣсни за Момчила, който години подъ редъ се е борилъ и не се е предавалъ на турцитѣ. И следъ завладяването, тукъ, въ планинитѣ, турската власть едва се е чувствувала. Националнитѣ чувства и стремежи на тия смѣли, свободни и корави планинци сж останали незасѣгнати При най-малко насилие, тѣ сж реагирали. Властьта не е могла да се справя лесно съ тѣхъ.

И тъкмо затова турскитѣ държавници, въ онази тъмна епоха на безправие, на незачитане човѣшката личность, човѣшката съвесть и свобода, прибѣгватъ къмъ тази крайна мѣрка — масовото

помохамеданчване

на планинското население.

Кога е започнало това грубо посѣгателство надъ съвестьта на християнитѣ планинци и до кога то е продължило, за сега нѣма положителни дани. Въ всѣки случай, то ще е станало преди 300, а може би и повече години, защото иначе биха се запазили нѣкакви спомени за него. По единствената писмена бележка, която е оставена отъ свещеника Методи Драгановъ отъ с. Корва, Чепинско, помохамеданчването на този край е станало къмъ 1656—1661 г.

По преброяването презъ балканската война въ родопския масивъ е имало 109,984 българи—мохамедани, които по околии се разпредѣлятъ: Девинска—16218; Арденска — 6324; Златоградска 12,024; Смолянска — 20,880; Крумовградска—2620; Неврокопска—27,164; Разложка — 8508; Гюмюрджинска — 8468; Ксантийска—1660 и Софлийска—2148*)

Броятъ на българитѣ мохамедани е билъ много по-голѣмъ, ала презъ различни времена, следъ освобождението, тѣ сж се

*) Сп. Отецъ Паисий— Хр. Карамандjуковъ

изселвали въ Турция. Така се изселиха тия българи отъ селата: Хвойна, Савтжще, Малево, Орѣхово, Павелско, Чепеларе и др. на бившата рупчоска околия. Отъ Чепинско сжщо тъй се изсели много свѣтъ.

Насилственото отнемане религията, безспорно, не е минало безъ по-голѣма или по-малка съпротива. Не тъй лесно тѣ сж се подали. Упражнявани сж жестокости. Останало е едно слабо и далечно предание въ нѣкои села, гдето има голѣми и високи скали, че отъ тамъ, отъ върха на тия скали, сж хвърляни ония християни българи, които не сж желаели да приематъ мохамеданството.

Мнозина сж намирали спасение отъ голѣмата опасность въ бѣгството. Тѣ сж отивали въ най-недостжпнитѣ и най-отдалеченитѣ мѣста, гдето турската власть по мжчно се е решавала да проникне и се наложи. Такива мѣста, естествено, сж били горнитѣ течения на рѣкитѣ.

Така може да се обясни сжществуването на едно значително множество на чисто християнски селища въ горнитѣ течения на рѣкитѣ: Арда, Вжча и Чепеларската рѣка. Всредъ едно море отъ българо-мохамедански села, ние виждаме, събрани въ единъ не особенно голѣмъ районъ и та въ най-горното течение но тия рѣки редица села, каквито сж: Райково, Смолянъ, Устово, Чокманово, Левочево, Горно и Долно-Дерекьой, Петково, Карлуково, Чепеларе, Стойкитѣ, Широка-лжка, Хвойна, Павелско, Малево, Орѣхово и др., населени изключително отъ българи християни. Никжде другаде въ мѣстата, гдето насилието е упражнявано, не ще намѣрите такъвъ голѣмъ брой събрано християнско население. Допущамъ, че тукъ, въ тия откжснати отъ съобщения и мжчнодостжпни планини, това множество българи сж се настанили и сж указвали продължителна съпротива, която турската държава не е могла да сломи и, съ течение на времето, се е отказала отъ желанието си да продължава тази си насилническа акция, считайки направеното за достатъчно да й осигури онова спокойствие, което тя е целила съ помохамедан-чването.

Отъ где иде наименованието помакъ.

На българо-мохамеданитѣ казватъ **помаци.** И до днесъ не е достатъчно изяснено отъ где се е взело това наименование. Християнитѣ въ Родопа, живущи

въ съседство съ българитѣ мохамедани, ги наричатъ **ахрене.** Нѣкои наши народоуци мислятъ, че името помакъ иде отъ помжчени, измжчени, мжчени да си дадатъ вѣрата. Други намиратъ, че иде отъ измѣнили, промѣнили, помѣнили, помѣняци на вѣрата си. Това последното като че ли ще е по-правдоподобно, като въ течение на времето отъ помѣняци, се е обърнало въ помаци. Въ всѣки случай ще трѣбва да се потърси това наименование и въ турския езикъ. Може би тамъ има дума, която ще изясни това наименование. Това ще направятъ тия, които добре познаватъ турскиятъ и арабскиятъ говоръ.

Едно, обаче, е безспорно — това наименование крие въ себе си нѣщо обидно. Самитѣ българо мохамедани се именуватъ турци. Помаци ги наричатъ християнитѣ и истинскитѣ турци. И наричатъ ги така, когато искатъ да ги унижатъ, да ги обидятъ. Нека оставимъ народолозитѣ и филолозитѣ да изследватъ и изяснятъ произхода на това наименование.

Смѣната на християнската съ мохамеданската религия е засѣгнала много повърхно живота на родопчани. Имамитѣ и ходжитѣ сж били единственитѣ **турци** въ това море отъ българи. Съ течение на времето тѣзи духовни лица били замѣнени отъ мѣстни българи-мохамедани, които сж се учили въ духовни турски училища. И понеже турскиятъ и арабскиятъ езици сж били чужди на тия нови мохамедани, тѣ сж заучавали само отдѣлни непонятни тѣмъ молитви отъ корана, извършвали сж известни, посочени имъ обряди и въ това, за тѣхъ, се е състояла и новата мохамеданска религия. Тя и до днесъ за тѣхъ е останала неразбираема, тайна, мистична. Никой не може да ви обясни смисъла и значението на думитѣ, които машинално, молейки се, произнася. На моитѣ нееднократни молби да обяснятъ смисъла на своитѣ молитви, съмъ получавалъ винаги единъ и сжщъ отговоръ: „Не знамъ, тъй е наредено, това сж молитви аллахтанъ (отъ Бога)". Коленичи, кланя се, обръща очи къмъ небето, простира ржце изговаря незнайни, непонятни, тайнствени думи. И, може би, тъкмо защото тѣ сж за него съвсемъ неразбираеми, чужди и пълни съ мистицизъмъ, той, новиятъ последователь на Мохамеда, е толкова фанатично привързанъ къмъ религията си.

Въ своя всѣкидневенъ

животъ българинътъ мохамеданинъ, следва традициитѣ на племето си. Той прави жертвоприношенията си на Гергьовдень и други праздници, както това вършатъ мѣстнитѣ християни. Въ своитѣ обичаи и нрави, той е останалъ незасегнатъ отъ мохамеданизма. Той не възприе многоженството. Остана чуждъ на духътъ и манталитета на турчина.

До като наименованията на мѣстноститѣ въ полето сж въ голѣмото множество турски, въ Родопа, въ чисто българо мохамеданскитѣ села, съ рѣдки изключения, имената на мѣстноститѣ и селата сж чисто български. Дори единственитѣ две села въ Срѣдна Родопа, гдето отъ незапомнени времена сж заселени турци отъ Анадола, носятъ български имена — Борово и Бѣлица. Въ много селища сж запазени наименования на черковища — Св. Георги, Св. Спасъ и пр. Останалъ е споменъ въ нѣкои села на далечно родство между отдѣлни християнски и мохамедански семейства. Въ с. Славейно, Арденско, има вѣковни орѣхови дървета, плодоветѣ на които и до днесъ се дѣлятъ отъ семействата на християни и мохамедани, които, вѣроятно, още преди помохамеданчването сж били въ общо ползуване на тия семейства.

Едва ли има другъ край въ нашата земя, гдето тъй добре да сж запазени старославянскитѣ форми на говора. По общо признание на нашитѣ езиковедци, тукъ, въ срѣдна Родопа най-добре може да се чуе старата кирило-методиевска речь. У насъ, въ села и градове сж добили гражданственость думитѣ: **юларъ, ашлама, ишликъ** и др. Въ Срѣдна Родопа употрѣбяватъ: **поводникъ, оглавникъ, присадъ, разсадъ, кузня.** Последнята цума замѣства употрѣбяваната навредъ у насъ **ковачница** (ишликъ). Срѣднородопчани казватъ вмѣсто ковачница — **кузня**, у руситѣ — **кузнецъ.** Специалиститѣ ще има за дълги години да черпятъ материали отъ тази неизчерпаема съкровищница на нашата стара, родна речь. Единственитѣ турски думи, които днесъ българитѣ мохамедани употрѣбяватъ, това сж: поздравитѣ и числата. Тѣ иматъ чудно хубави и по съдържание и по стихъ пѣсни. Ще процитирамъ само два откжслека.

„Бѣла самъ, бѣла юначе,
Цѣла сьмъ свѣта огрѣла.
Единъ бѣ Карлакъ останалъ
И той не щеше остана,
Ами бѣ въ могла утоналъ".
— — — — — — —

Другъ:

„Торнало ми е торнало
Смиленско бѣло момиче.
На срощу дуе бѣлъ вѣтеръ.
Снашкана му са люлеше,
Кайно въ горона елине.
Дюлбенчекъ му са рѣеше,
Кайно на Карлакъ маглона.
Плитчици му сж **ройкаха,**
Кайно въ Арда рибкине.
Полици му са бѣлкаха,
Кайно въ мурено пенона.
— — — — — — —

Какви хубави сравнения, каква чиста, цвѣтиста речь!

И обяснимо. Обширниятъ и недостжпенъ родопски лабиринтъ е останалъ на страна отъ историческитѣ пжтища, по които е ставало нахлуването на разнитѣ чужди племена и народи и които презъ различнитѣ времена на нашето минало сж кръстосвали земята ни. Въ тази пресѣчена, гориста и лишена отъ пжтища планина, която представлява едно безбрѣжно море отъ стръмни вериги и високи върхове, тия чужденци, сж отбѣгвали да навлѣзатъ и, следователно, тѣ не сж могли да упражняватъ каквото и да било влияние върху живота, езика и културата на тия самобитни планинци.

Затворенъ въ своитѣ планински селища, откжснатъ и отдалеченъ отъ културнитѣ центрове на страната, българинътъ мохамеданинъ е лишенъ отъ най-елементарна просвѣта. Едва въ последно време се замисли за една по-широка и системна просвѣтна политика въ този край. И тъкмо поради своето невежество, тия чистокръвни, стопроцентови българи, не сж въ положение да направятъ разлика между

вѣра и народность.

Тѣ, за нещастие, упорито отождестяватъ тия основно различни понятия. За тѣхъ само турцитѣ сж мохомедани. Тѣ и не подозиратъ, че мохамеданството обгржща десятки най-различни народности, нѣмащи нищо общо по езикъ, мѣсто и култура и че турцитѣ, като народъ, сж едва десеть на сто отъ сторонницитѣ на мохамедовата религия.

И за това тѣ хранятъ добри чувства къмъ турската държава, къмъ турската народность. Знае се, че тамъ, кждето религиозниятъ фанатизъмъ е вече твърде много пречупенъ подъ влиянието на едно по-продължително въздействие на околната срѣда и на училището, какъвто е случаятъ въ Чепеларе и нѣкои околни села, това чувство на симпатии къмъ турцитѣ е значително отслабнало и съзнанието за народностния имъ произходъ твърде укрепнало.

Турскитѣ държавници, въ миналото и днесъ, предчувствуватъ, че този

здравъ елементъ скоро ще бжде загубенъ за тѣхъ и затова тѣ турятъ въ ходъ цѣла една мрежа отъ най-различни средства, за да ги приберать по-скоро въ границитѣ на своята държава, въ източна Тракия, да ги асимилиратъ и утре, евентуално, да ги противопоставятъ на своитѣ кръвни братя. Турската общественость и турската преса сж особено чувствителни къмъ сждбата на това българско племе. По поводъ станалата престрелка, не отколе, на южната ни граница, въ Девинско, поради опита на нѣколцина българи — мохамедани нелегално да минатъ границата за Гърция, при която престрелка биде убитъ единъ отъ тия българи, турскиятъ печатъ откри една страшна кампания противъ България и българското правителство. Турцитѣ се престараватъ въ своята защита. Ако е въпросъ за *вѣротърпимость* — единствената область, която тѣхъ, като едновѣрци съ българитѣ — мохамедани, може да интересува. България е дала изобилни доказателства. Турцитѣ въ България се ползуватъ съ пълна религиозна свобода. Мохамеданитѣ — българи пъкъ иматъ и една привилегия въ това отношение, каквато не ще срещнете въ никоя друга държава, а най малко въ Турция. Българската държава плаща отъ своя бюджетъ на учители, които учатъ децата на българитѣ мохамедани на коранъ (вѣроучение). Тя подпомага тѣхнитѣ имами и мюфтии и поправя и строи джамии, тамъ гдето стане нужда. Могатъ ли турцитѣ да посочатъ на такова третиране друговѣрскитѣ общини въ своята държава? Напротивъ. Кемалъ забрани расото на християнитѣ свещеници. Тамъ брутално се посегна върху чуждитѣ училища и се ограничи религиозната свобода.

Целитѣ, следователно, които Турция и турската преса преследва, като взема подъ свое покровителство това чисто българско племе, сж твърде прозрачни. Ще успѣе ли, обаче, турската пропаганда, съ своитѣ агенти и емисари, които кръстостватъ българо-мохеданскитѣ селища и щедро обещаватъ имоти, пари и инвентаръ, да изсели тия планинци и ги прибере въ Одринско, това ще зависи, преди всичко отъ нашето отношение къмъ този голѣмъ **националенъ проблемъ.**

Ние сме малъкъ народъ,

наброяващъ едва шесть милиона. Ще бжде следователно, истинско престжпление да оставимъ да отрежатъ отъ нашето национално тѣло единъ такъвъ голѣмъ кжсъ отъ близо 100,000 души. Голѣми нации правятъ всичко възможно да поощрятъ и увеличатъ прирѣста на населението си. Дори самата Турция си е поставила за цель да удвои населението си въ единъ периодъ отъ нѣколко десятки години. Това сж повеленията на — нейниятъ реформаторъ — Кемалъ Ататюркъ. За отбелезване е факта, че турската пропаганда, въ своята емиграционна политика, има за обектъ не турското население въ Кърджалийско и Делиорманско, а българитѣ — мохамедани въ Родопа. Има случаи, когато бежанци турци отъ Кърджалийско, които нелегално сж минавали границата, да бждатъ връщани отъ турскитѣ гранични власти обратно въ България. Това, обаче, никога не става съ прибѣгналитѣ презъ границата българи мохамедани.

Не бива да се забравя отъ друга страна, че това българско племе населява голѣмиятъ родопски масивъ, по който минава нашата южна граница. Нѣколко стотици километра на длъжъ и 100—150 клм. на ширъ е тази обширна планинска погранична зона. Ще бжде едно необоримо нещастие за страната ни, съ огледъ на нашето бждаще, ако този пограниченъ лабиринтъ се изпразни и опустѣе. Никой другъ, това нека се запомни, не ще дойде тукъ да се засели. Само това планинско племе може да живѣе при тия тежки и сурови условия на животъ. Съ вѣкове тѣ сж живѣли тукъ и сж се приспособили къмъ климата, географския и стопански строежъ на тази планина. Нито единъ бежанецъ не дойде, нито пъкъ за напредъ ще дойде да се настани въ Родопа.

Да задържимъ и здраво закрепимъ това планинско племе къмъ неговитѣ родни огнища, това трѣбва да бжде нашата първа грижа. Да подпомогнемъ, наредъ съ това, то да се **осъзнае народностно** и се приобщи къмъ нашата държава и общественость — къмъ това ще трѣбва да насочатъ вниманието си и усилията си нашитѣ държавници и общественици.

Въ тази насока до сега почти нищо системно и разумно не е направено. Напразни сж останали пи-

санията и апелитѣ на голѣмия родопчанинъ г. Ст. Н. Шишковъ. Ние сме свидетели на едно пълно безразличие, на тѫпо нехайство и престѫпно безгрижие къмъ този отъ първостепенно значение националенъ проблемъ. Никакво държавно становище. Никаква програма. Никаква задача. Каквото се е правило, то е било необмислено, случайно и е давало, почти винаги, отрицателни резултати. На 1912—1913 год. ние се опитахме да ги върнемъ къмъ християнската вѣра чрезъ масово и повсемѣстно **покръстване.** Тръгнахме по пѫтя, по който турската държава преди 3—4 вѣка бѣ минала. Това бѣ едно осѫдително кѫсогледство, една фатална грѣшка. То не даде и не можеше да даде никакъвъ резултатъ. Онова, което можеше да стане въ една историческа епоха на пълно безправие и незачитане човѣшката личность и съвесть бѣ вече съвсемъ невъзможно и неосѫществимо за днешния вѣкъ на култура и цивилизация. Това дойде да отекчи положението: направи тия, инъкъ довѣрчиви българи, по-затворени, по-страхливи и по-голѣми пазители на религията си. Отчуждихме ги. Тѣ и днесъ живѣятъ съ убеждението и страхътъ, че можемъ да посѣгнемъ отново на вѣрата имъ.

Злото е, че и до днесъ нашето общество и органитѣ на властьта по специално, не сѫ въ положение да направятъ разлика между турци и българи мохамедани. Заради религията имъ, ние ги таксуваме като турци. Често ги ненавиждаме. Гонимъ ги. Заинтересувани пъкъ спекуланти въ желанието си да имъ закупятъ имотитѣ на безценица, правятъ всичко да раздухватъ умразата противъ тѣхъ, да ги злопоставятъ, да ги заплашватъ, съ цель да ги изселятъ. И винаги, въ такъвъ случай — отъ опитъ знаятъ това — тѣ успѣватъ за смѣтка на тия нещастници да спечелятъ добри пари и ценни имоти. Тамъ дето се забелѣзва антагонизъмъ между българи-християни и българи-мохамедани, той е на тази почва.

Единъ личенъ споменъ. Българитѣ-мохамедани отъ с. Богутево — Чепеларско, следъ покръстването, обидени, се бѣха изселили. Следъ войната тѣ отново се върнаха въ роднитѣ си огнища. Имотитѣ имъ, за щастие, не били продадени. Срещнахъ ги на Бачковския монастиръ, на пѫть за Богутево. Окѫсани, голи,

изтощени — приличаха на тълпа просеци. Бѣше лѣтенъ день. Насѣдали на групи до бликащитѣ изобилна студена вода монастирски чешми, тѣ сияеха отъ радость и възнасяха благодарствени молитви къмъ Аллаха, че ги е оставилъ живи да видятъ пакъ планината, въ която сѫ се родили и израсли и да пиятъ студенитѣ ѝ, бистри води.

—Тежъкъ ни бѣ тамъ живота—обясняваха ми тѣ. Ние не можехме да си вадимъ хлѣба отъ земитѣ, които ни дадоха. Трѣбваше по 4—5 пѫти да ги оремъ, а добитъцитѣ ни бѣха слаби. Водата е кладенчева тежка и гѫста. Боледувахме отъ малария. Половината измрѣха. Всѣко семейство остави 2—3 гроба. Избѣгахме съ мѫка. Тамъ турцитѣ отъ околнитѣ села ни гледаха съ криво око. Всички говорятъ турски. Езика имъ не разбирахме. Гонѣха ни отъ мерата. Бияха ни. Наричаха ни **гяури** (българи). Не давдаваха свои момичета за жени на наши момчета. Живѣехме откѫснати, чужди. И властитѣ ни гледаха съ недовѣрие.

Незавидна е, наистина, сѫдбата на това българско племе. Ние, унасъ, поради едно пакостно недоразумение, ги третираме като турци. Въ Турция тѣхъ ги ненавиждатъ, защото сѫ българи (гяури).

Но, да продължа. Моята задача на това мѣсто е — да посоча или по-скоро — да изброя на кратко още нѣкои отъ по-сѫщественитѣ причини и обстоятелства, които сѫ прѣчили, — прѣчатъ и днесъ на тия здрави българи, да се почувствуватъ въ нащата държава като у дома си и окончателно да се приобщатъ къмъ нашия националенъ и държавенъ животъ.

По време на балканската война цѣли села избѣгаха на югъ съ турскитѣ войски и само 1—2 месеци по-кѫсно се върнаха обратно по домоветѣ си. Други, следъ покръстването, се изселиха въ Турция. Имотитѣ си много отъ тѣхъ оставиха непродадени. Следъ нѣколко години се завърнаха, ала държавата бѣ влѣзла въ владение на тѣхнитѣ имоти. Въ първия случай — за тия, които бѣха избѣгали съ турскитѣ войски и следъ това се върнаха — думата ми е за българитѣ-мохамедани въ Девинско, — държавата по силата на едно правило въ международното право, споредъ което ставатъ държавни имотитѣ на онѣзи, които избѣгатъ съ неприятелскитѣ войски — задържа имотитѣ на цѣли села и ги обяви за държавни,

И тия кротки, трудолюбиви и винаги подчинени на законъ и власть българи, намѣриха кѫщитѣ си, градинитѣ, нивитѣ и ливадитѣ си въ рѫцетѣ на държавата. **Цѣли двадесеть години** тѣ мълчаливо, търпеливо и безропотно плащаха скѫпъ наемъ на държавата, за да живѣятъ въ собственитѣ си домове и да обработватъ собственитѣ си имоти! И едва въ последнитѣ години нашиятъ гжпъ бюрократизъмъ превъзмогна най после себе си, разбра, макаръ и кѫсно, че това сѫ наши еднокръвни братя и имотитѣ имъ бидоха върнати. Привеждамъ този случай, защото той най-добре ни дава картината, за онова безгрижно, нехайно, или поправо, престѫпно отношение, което сѫ заемали до сега нашитѣ управници къмъ този голѣмъ български проблемъ.

А и онѣзи, които следъ доброволно изселване се завърнаха—думата ми е за селата: Зорница, Богутево и Забърдо и др. и които сѫщо намѣриха имотитѣ си въ рѫцетѣ на държавата, трѣбваше много години подъ редъ да чакатъ, да молятъ и да преживѣватъ голѣми разочарования докато имъ се върнатъ имотитѣ. Финансови агенти, бирници и други чиновници въ нашата бюрократическа иерархия дълго и по най-различенъ начинъ тормозеха и използуваха тия нещастни, простички и наивни българи, докато имъ предадатъ въ ползуване неотдавна напустнатитѣ, при изселването недвижими имоти.

Чл. 2 отъ закона за горитѣ въ срѣдна Родопа биде приложенъ по единъ начинъ, който издава липсата на най-елементарно разбиране и държане смѣтка за нуждитѣ и живота на планинското население. Специални комисии по чл. 3 отъ цитирания законъ имаше да опишатъ и разграничатъ горитѣ яйлаци въ този край. И комисиитѣ опредѣлятъ за държавна собственость—яйлаци—горитѣ, пашата и водопоя така, че много села—най-вече въ Девинско, оставатъ *безъ никаква общинска мера*. Смѣтка не се е държало за миналото, за живота и поминъка на населението. Сега множество села сѫ безъ своя мера. Държавна е пашата до самитѣ жилища и обори! И тия и безъ това бедни и гладуващи планинци плащатъ на държавата за всѣка глава отъ своя добитъкъ такса съ множество връхнини, за да иматъ право да пасатъ добитъцитѣ си вънъ отъ селото,

И което е още по-интересно — плащатъ не само лѣтна, но и *зимна паша*. Тукъ падатъ дълбоки снѣгове. Никаква паша, разбира се, нѣма зимно време. Добитъцитѣ цѣла зима сѫ вързани на ясла. Но нали ще отидатъ на рѣката да се напоятъ? Ще минатъ значи, презъ държавни земи и споредъ хитритѣ пресмѣтания на нашитѣ изобретателни фискални и горски власти, ще плащатъ паша и за зимата!

Никѫде другаде у насъ нѣма село безъ своя общинска мера. Дори и ако би имало село безъ такава, държавата ще се погрижи да му я създаде. Тукъ—въ Девинско—държавата чрезъ своитѣ органи е имала добрата и похвална грижа да ги отнеме и да остави селата безъ мери — чуждъ елементъ, защо ще се грижимъ за него? — Да си отиде въ Турция! Така съмъ слушалъ да говорятъ не единъ отъ нашата тежка горска и административна бюрокрация.

Знаятъ се и днесъ границитѣ на селскитѣ землища. И ако стане убийство, напр. въ нѣкое отъ тия землища, селото, по силата на закона за ограничение кражбитѣ, грабежитѣ и пр. ще плати обезщетение отъ 10 или 15 хиляди лева на близкитѣ на убития когато дойде редъ, обаче, до използуване на сѫщото това общинско землище, тамъ държавата се намѣсва, то е нейна собственость, следователно, селянитѣ немогатъ да го използуватъ, ще плащатъ наемъ за пашата и водопоя. Селскиятъ добитъкъ гладува, а има огромни пасища въ които трѣвата остава неизползувана — мѣстата сѫ обявени за охранителни или строго охранителни. Често безъ никаква нужда. За най-малкото и невинно нарушение—актове. Много често актове се инсценират за изнудване. Има села съ стотици хиляди лева горски глоби.

Тази откѫсната отъ свѣта покрайнина бѣ до скоро истинска Калифорния за мнозина чиновници и кариеристи. Тукъ се пращаха за наказания негоднитѣ и провиненитѣ държавни служители. Други искаха служба въ този край съ явното намерение на бързо да забогатеятъ и следъ това да напуснатъ. И това покорно, довѣрчиво и беззащитно племе, дълги години подъ редъ бѣ подложено на систематично изнудване съ най-ловки и прикрити способи,

То бѣ плячка на корумпирани и алчни за бързо забогатяване обществени служители. Горски и акцизни чиновници и днесъ тукъ сѫ истински плашила за тия простички и покорни българи. Така се уби вѣрата у тѣхъ въ държавата, закона, справедливостьта.

Голѣмо природно богатство въ този край сѫ иглолистнитѣ елови и борови гори. Разумно и съ огледъ нуждитѣ на мѣстното население използувани тѣзи гори биха създали благоденствие на тия планинци. Ала тѣ живѣятъ край тия богатства бедни, дрипави, гладни. За да се ползуватъ отъ горитѣ властьта чрезъ своитѣ органи ги *застави* преди 7—8 години да образуватъ трудови горски кооперации. Обнадежди се този гладенъ свѣтъ. Формираха се кооперациитѣ. Много отъ тѣхъ, за да имъ се дадатъ трупи, построиха дъскорѣзници по за 100—200—400 хиляди лева. И току що се почна работа въ горитѣ, макаръ и въ крайно ограниченъ размѣръ, ето, че се измѣни начина на използуването на държавнитѣ гори. Въведе се стопанската експлоатация. Държавата отсича материала, изнася го вънъ отъ гората и тамъ го продава на търгъ. Разбира се, че той—материала—ще падне по-лесно въ рѫцетѣ на търговцитѣ отколкото въ тия на кооперациитѣ, както и става. И всичкиятъ спестенъ трудъ на тия бедни хора, какъвто представляватъ отъ себе си построенитѣ дъскорѣзници, сега отива по вѣтъра. Кооперациитѣ ще ликвидиратъ при това положение, съ тежки задължения, които неизбѣжно ще легнатъ пакъ върху немощнитѣ плешки на членоветѣ.

Спирамъ се на този фактъ, за да подчертая—колко малко се държи смѣтка, при нашитѣ чести стопански експерименти, за нуждитѣ и поминъка на населението въ този планински край, за което като добри българи, дължимъ спесифични грижи. Горитѣ, като обществено богатство, безпорно, трѣбва да бѫдатъ пазени, ала не бива да се забравя, че не по-малко богатство сѫ и не по-малка стойность иматъ ония живи сѫщества, които населяватъ тия планини и които сѫ единъ необходимъ елементъ за всѣка държава: Нѣма държава безъ народъ, безъ население. Не бива да се изпада въ крайности. Трѣбва да се поставятъ въ хармония интереситѣ на горското стопанство сѫ тия на хората, на които сѫдбата е отредила да се раждатъ и живѣятъ край тѣзи гори.

Поставени да живѣятъ при тези тежки условия, затруднени въ своятъ поминъкъ и много пѫти дразнени и тормозени, у тѣхъ, естествено, често се поражда идеята да потърсятъ другаде по-добри условия за преживѣване, да мислятъ за изселване. Това не бива да ни изненадва. За това ние нѣмаме право да ги упрекваме. Не отъ липса на любовь къмъ родната земя, къмъ роднитѣ планини, тѣ сѫ готови да напустнатъ роднитѣ си огнища. Планинецътъ е особенно много привързанъ къмъ своя домъ къмъ своитѣ планини. И само тази безгранична обичь

къмъ планината,

въ която сѫ се родили и израстнали, имъ дава сили търпеливо и безропотно да понасятъ тежкитѣ несгоди на своя толкова много омѫченъ животъ.

Нека се знае, че съ идеята за изселване и търсене другаде поминъкъ, живѣятъ и много чисто християнски села въ този край. Не веднажъ населението на тези села се е обръщало къмъ държавата съ молби да му се намѣрятъ мѣста да се пресели. Селото Соколовци (Долнодерекьой) Смолянско, отдавна прави постѫпки да му се позволи да се пресели въ нѣкое отъ селата въ Девинско. До колкото ми е известно, това имъ е отказано. Посочени имъ сѫ землища въ Дели-ормана. Ходила е и комисия отъ селото да преговаря за закупване на имоти и мера.

По този случай ще си позволя тукъ да открия една скоба.

Никакъвъ държавнически разумъ нѣма въ това—да се преселватъ срѣднородопчани въ вѫтрешностьта на царството, щомъ има възможность тѣ да бѫдатъ настанени пакъ въ нѣкои села на Родопа. Държавата има интересъ да не се обезлюдва тази обширна планинска гранична зона. Девинско има само около 12,000 жители. Почвата е сравнително добра. Има обширни гори, които могатъ да дадътъ добъръ поминъкъ на още толкова население, следъ прокарването на шосето Кричимъ — Девинъ, което усилено се работи и което за още година — две ще се прокара и използува. Това шосе ще повдигне бързо стопанскиятъ животъ въ този край и ще

създаде възможности за едно сравнително широко благоденствие на жителитѣ отъ тази сега откжсната отъ свѣта покрайнина. Съ огледъ именно на този утрешенъ день, на тези сигурни добри переспективи, ще трѣбва да се позволи притѣсненитѣ въ своя поминъкъ християнски села въ Смолянско да се преселятъ въ Девинско. Това разселване на християни българи по селата населени съ българи мохамедани ще бжде полезно и отъ друга страна — съжителството имъ неизбѣжно ще подпомогне много за по-бързото народностно осъзнаване на българитѣ мохамедани.

А и не бива да се излага на рискъ живота на тия планинци: Мжчно ще се приспособятъ тѣ къмъ климатическитѣ условия на полето. Мнозина отъ тѣхъ още първитѣ години ще се разболѣятъ. Имаме направени опити въ тази посока, които трѣбва да ни послужатъ за добъръ урокъ.

Въпросътъ за задържането и закрепването изобщо на срѣднородопчани, били тѣ българи-християни или българи-мохамедани, къмъ тѣхнитѣ родни огнища, е, както казахъ, единъ голѣмъ национа元 ленъ проблемъ. Нѣма нужда човѣкъ да има качествата на държавникъ за да разбере това. Излишно е дори да се навеждатъ и аргументи въ тази посока.

Преди да мина къмъ разглеждане конкретно на въпроситѣ — какво трѣбва и какво би могло да се направи за закрепването на българитѣ мохамедани къмъ тѣхнитѣ планински селища и какъ биха се, въ едно по-кратко време, народностно осъзнали, ще трѣбва съ две думи да отбележа онова спесифично стопанско положение, което се създаде следъ откжсването на Бѣломорието и което дойде обективно да влоши и препречи нормалния стопански животъ въ този край.

Хлѣбътъ, насжщниятъ хлѣбъ, той, на първо мѣсто, трѣбва да бжде осигуренъ на едно население, за да може то спокойно да живѣе и да се привърже къмъ своята земя, къмъ своятъ домъ.

Населението въ необятниятъ родопски масивъ се откжсна отъ приморието. Това се знае, ала никой отъ нашитѣ държавници не си постави за задача да проучи и разбере какви страшни последици донесе този печаленъ исторически фактъ за нашата обширна планинска покрайнина. Тя живѣеше съ приморието. Тя дишаше чрезъ него. Голѣми и изобилни поминъчни източници наведнажъ пресъхнаха.

Скотовъдството, което прехранваше едва ли не половината отъ този планински свѣтъ, следъ загубването на зимната паша, на бързо, въ нѣколко години, западна и днесъ имаме само печални остатъци отъ него. Разбира се, че и нашата педантична горска политика, дойде да подпомогне въ не малка степень неговото по-скорошно погребение.

Занаятчийството, което носеше благоденствие на множество български християнски села въ този край, сжщо угасна. Това доведе стопанската безпжтица. Отъ тукъ иде и трагедията въ живота на тѣзи планинци. Положението не би било така безизходно и гладътъ не би свилъ зловещо гнѣздо въ тѣзи красиви планини, ако нашата държава, респективно нейнитѣ ржководители, не бѣха лишени отъ най-обикновенната предвидливость и инициатива. Родопа можеше и може да изизхрани своитѣ гладни чада. Тя е тъй богата съ подземни и надземни природни дарове! Ала никой не пожела да ги използува. Тукъ, въ Срѣдна Родопа, се откриха и подъ носа на държавата разработиха петь богати минни залежи. Частната инициатива хвърли десятки милиони лева, откри сърдцето на Българския Руръ, ала инертната наша държавность, апатично и съ непростено равнодушие се отнесе къмъ тия голѣми стопански блага и не пожела да подпомогне тѣхното широко използуване, чрезъ прокарване на една ж. п. линия, за да се облекчи сждбата преди всичко, на изнемогващитѣ и гладуващи родопчани, да създаде стопански животъ въ този край.

А ето — цѣли 23 години стоятъ безъ горски пжтища най-обширнитѣ гори на Родопа, каквито сж „Герзовица“, „Шабаница“ и др. въ Смолянско и Девинско. Материалитѣ въ тѣхъ гниятъ, а планинцитѣ, живущи край тия гори гладуватъ, живѣятъ като просѣци и подаватъ къмъ държавата ржка за подаяния. Наистина, държавата често е милостива — отпуща имъ по нѣколко крини царевица, ала като че по нѣкаква ирония на сждбата, бирникътъ никакъ не иска да се проникне отъ тия високо хуманни чув-

ства на нашитѣ държавни ржководители, затова въ сжщото време бърза да продаде и последната вещь отъ бедното домакинство на тия гладуващи хора . . .

Дайте да подпомогнемъ прехраната на срѣднородопчани, ала не съ подаяния, а съ създаване работа, чрезъ широко използуване руднитѣ и горски богатства въ този край и тогава всѣка помисъль у тия планинци за изселване, ще изчезне.

***

Остава да се спра и разгледамъ, накратко, два въпроса — първо, какво може и какво трѣбва да се направи, за да привържемъ и закрепимъ българитѣ-мохамедани къмъ тѣхнитѣ родни огнища и второ, мероприятията, които биха подпомогнали тѣхното по-бързо народностно осъзнаване.

I.

Отбелезахъ по-горе стопанската безпжтица, въ която, следъ загубването на Бѣломорието, е изпаднала цѣлата тази родопска покрайнина. Когато е дума за едно здраво привързване на родопчани и по специално на българитѣ мохамедани къмъ тѣхнитѣ родни планини, ще трѣбва да подчертая, на първо мѣсто, като предпоставка, необходимостьта отъ едно бързо и ефикасно подпомагане стопанскиятъ животъ на тия планинци. Нѣма спокоенъ животъ безъ осигуренъ хлѣбъ. Това подпомагане не може и небива да се изрази въ отдѣлни, откжслечно взети, инициативи. То трѣбва да представлява една цѣла система отъ добре обмисляни и съобразени съ мѣстнитѣ условия и нужди мѣроприятия. Безъ претенции за едно изчерпателно разглеждане, ще си позволя тукъ да набележа нѣкои отъ тѣхъ.

1. **Миннитѣ богатства** въ Срѣдна Родопа, по мнението и преценката на меродавни лица и специалисти, могатъ да бждатъ единъ неизчерпаемъ източникъ на благосъстояние. Цѣлата область отъ височинитѣ южно отъ Асеновградъ до днешната гръцко-българска граница е осѣена съ множество добре проучени рудни залежи, разработени и открити оловно-сребърни и цинкови периметри, нѣкои отъ които днесъ слабо се използуватъ, а други чакатъ да бждатъ широко разработени и използувани.

Хилядenъ свѣтъ, който днесъ живѣе край тия богатства и гладува, би намѣрилъ тукъ приложение на своя трудъ. Частната инициатива, както това изтъкнахъ и на друго мѣсто, е безсилна и неможе сама да преодолѣе препятствията, които се изпречватъ по пжтя на едно успѣшно и рационално използуване на тия природни дарове на нашата земя.

Намѣсата на държавата, въ една или друга форма, е належаща и необходима. Да се свържатъ тия рудни залежи съ удобни пжтища — условие безъ което тѣ никога не биха били рентабилно използувани — е една крещяща необходимость, която мнозина наши ржководни лица сж вече разбрали, но като че нѣматъ време и воля да пристжпятъ къмъ разрешаването веднажъ за винаги на този проблемъ. Наредъ съ задоволяването нуждитѣ на нашия вжтрешенъ пазарь отъ метали, които днесъ внасяме отъ вънъ, експлоатацията на тия подземни богатства ще създаде поминъкъ и благосъстояние въ този хронически гладуващъ планински край.

2. **Използуването на иглостнитѣ гори** въ срѣдна Родопа не може и не бива да остане въ положението, въ което днесъ се намира. Това използуване е много ограничено и то главно поради липса на **горски пжтища.** Обширни обекти отъ тия ценни богатства още не сж засѣгнати. Достатъчно е да посоча на две отъ най-голѣмитѣ гори въ горнитѣ течения на р. Вжча, а именно: „Шабаница“ и »Герзовица«, които и до днесъ нѣматъ удобни горски пжтища и затова стоятъ незасѣгнати, за да се потвърди тази моя мисъль. Търсимъ да подпомогнемъ прехраната на голѣмото множество българи-мохамедани, които живѣятъ въ съседство съ тия гори, пращаме имъ царевица, за да ги изхранимъ, а нищо по-лесно отъ това — да бждатъ ангажирани срещу малка надница да прокаратъ горски пжтища отъ тия гори до Чепеларе и други пунктове, където има гатери за обработката на тази голѣма дървесна маса и съ това да имъ създадемъ, първо, платена работа и, второ, да откриемъ и направимъ възможно използуването на голѣмитѣ запаси отъ ценни иглолистни материали, които всѣка година гниятъ, оставени неизползувани. Тамъ, въ тия гори, ще закипи работа. Стотици и хиляди сѣкачи, дѣлачи, колари и др. ще намѣрятъ своята прехрана, а и държавата ще прибере въ своята каса зна-

чителни суми отъ повишената тарифна цена на тая обезценена днесъ, поради липса на пжтища, дървесна маса. Посочвамъ тия две гори само като примѣръ. Такова е положението и въ другитѣ гори. У насъ се говори много често за рационалното използуване на горитѣ. И само се говори, защото може ли да става дума за едно разумно и доходно използуване на нашитѣ горски богатства, при липсата на удобни горски пжтища? А такива вие не ще намѣрите въ никоя отъ държавнитѣ гори въ нашия край.

3. Да се ревизиратъ всички протоколи по чл. чл. 2 и 3 отъ закона за горитѣ, съ огледъ да се даде на всички села, на които е отнета или е недостатъчна пашата, необходимото пространство селска мера за паша на добитъка. Не бива да се забравя, че скотовъдството въ този планински край е единъ отъ основнитѣ поминъчни източници на населението. Ще трѣбва да се направи всичко възможно да се приведатъ въ съгласие интереситѣ на горското стопанство съ тѣзи на скотовъдството.

4. Да се насърдчи и организира обработката и продажбата на тютюневото производство въ ония села, гдето то има благоприятни условия да вирѣе. Ароматния джебелски тютюнъ, който тукъ се произвежда, ще трѣбва, подъ грижитѣ на държавата, да намѣри пласментъ. Необходимо е да се направи всичко щото и самата обработка на тютюня да става тукъ, въ по-голѣмитѣ селища. Така ще намѣрятъ стотици семейства приложение на своя трудъ и ще осигурятъ своята прехрана. Добъръ примеръ въ тази посока ни дава дейностьта на тютюневата кооперация „Български джебелъ“ въ Райково. Тамъ почти презъ цѣлата година работятъ по 400—500 мѣстни работници по обработката на тютюня и съ това твърде много подпомагатъ прехраната на своитѣ семейства.

Тамъ гдето има благоприятни условия за овощарство, пчеларство и изкуствено развъждане на риба, ще трѣбва да се положатъ незабавно грижи за насърдчение и подтикване развитието на тия поминъчни отрасли. За цельта ще трѣбва да се откриятъ и поддържатъ въ всѣка централна община разсадници и да се назначатъ вещи и преданни специалисти, които да дадатъ необходимитѣ познания и практическа подготовка въ тази посока.

5. Да се уреди въпроса съ собственостьта на недвижимитѣ имоти на българитѣ мохамедани по начинъ, който да имъ даде възможность да се почувствуватъ обезпечени и привързани къмъ своитѣ огнища.

6. При известната вече беднота, въ която е изпаднало изобщо населението въ Срѣдна Родопа и което е предизвикало систематичното отпущане храни за изхранването на това гладуващо планинско население, явява се наложително то *да се освободи, за единъ периодъ отъ петь години, отъ плащане на данъци.* Това не ще има нѣкакво особено отражение върху държавния бюджетъ. Така, обаче, ще се даде възможность на българитѣ мохамедани да се съвзематъ, ще се избѣгне аномалията — държавата да имъ отпуща храни, а бирника да имъ продава котлитѣ и чергитѣ и, най-после, ще имъ се дадатъ непосредствени доказателства за това, че държавата полага майчински грижи за тѣхъ и тѣхнитѣ деца.

7. Едва ли другаде у насъ партизанството, въ най-лоша смисъль на тази дума, е направило такива опустошения, както то е сторило въ този откжснатъ и забравенъ край. Фискалнитѣ закони много често сж служили тукъ като едно удобно орждие за печелене на гласове и за изнудване. Има села, които сж обременени съ стотици хиляди лева глоби по закона за горитѣ и закона за акцизитѣ. Това страшно влошава положението на тия бедни хора. То отчайва. Повечето отъ тѣхъ нѣматъ никаква възможность да ги платятъ. Това ги угнетява. Актъ на справедливость и на държавническа мждрость ще бжде *опрощаването изцѣло на всички тия глоби.*

8. И все пакъ, когато е дума за мѣроприятия, целящи създаване стопански животъ въ този отдалеченъ край, въ центъра остава да стърчи проблемътъ за *една модерна съобщителна артерия* която да свързва тази откъсната покрайнина съ вжтрешностьта на страната. Безъ такава, стопанското и културно повдигане на Срѣдна Родопа, ще остане само едно пожелание. И ако радикалното разрешение на този проблемъ — постройката на една желѣзница — не би могло днесъ да се предприеме, налага се *паважа*

на шосето Асеновградъ—Чепеларе - Смолянъ, който е отпочнатъ, да се завърши въ 2—3 години. Така само хронически гладуващото население въ Родопа, ще има възможность да получи отъ Тракийската равнина евтини зърнени храни, ще изнесе по него своитѣ рудни и горски богатства и ще се свърже по-здраво стопански и културно съ пазарнитѣ и културни центрове на страната.

Голѣмата роля, която има да изиграе тази съобщителна артерия за задържането и приобщаването на българо мохамеданитѣ къмъ нашия общественъ и държавенъ животъ, струва материалнитѣ жертви, които се правятъ и ще се направятъ за нея.

II

Това, което характеризира днешното време, е непрестатниятъ стремежъ на народитѣ къмъ масова просвѣта. Всѣка държава изразходва огромни средства за подържане училища, читалища, театри и пр. Животътъ днесъ е толкова много усложненъ въ всички направления, че само интелектуално издигнатия индивидъ може успѣшно да се справи съ него. Тежко на простиятъ, невежиятъ. Това инстиктивно усещатъ всички съсловия. И най-бедниятъ се стреми да даде образование на своето дете. Така той смѣта, че е изпълнилъ своятъ родителски дългъ: снабдилъ го е съ най-мощното оржжие въ тежката борба за по сносно сжществуване.

Тежка е сждбата на нашитѣ българи мохамедани. Тѣ тънатъ въ непроходимо невежество. Чуждо е тѣмъ днешното време на култура и прогресъ. Тѣ с... още съ манталитета на срѣдновѣковието. Тѣхниятъ религиозенъ фанатизъмъ не имъ позволява да разбератъ своя националенъ произходъ. Историческиятъ опитъ е доказалъ, че мъглата на религиозния фанатизъмъ се пръска само отъ топлитѣ лжчи на просвѣтата. Дайте широка просвѣта на тия забравени и отксжснати отъ свѣта българи и тѣ неизбѣжно и бързо ще се осъзнаятъ народностно. Вината не е тѣхна. Едва въ последно време се замисля и се подема една планомѣрна и широка просвѣтна политика въ този откжснатъ край. Длъжа тукъ да отбележа —днешниятъ м-ръ на Народната просвѣта, *г генералъ Радевъ*, поставя здрави основи на една нова просвѣтна политика въ Родопа, която системно при-

ложена и продължена, ще ни даде, сигурно, разрешението на този голѣмъ националенъ проблемъ.

И тукъ, когато е дума за народностното осъзнаване на тия планинци българи, ще трѣбва да се предприематъ и приложатъ една цѣла система отъ мѣрки и инициативи, които, методично използувани, ще могатъ да ни доведатъ до единъ положителенъ резултатъ. Не бива да се ограничимъ само съ откриване на училища, както това правимъ въ християнскитѣ села.

Ще се спра, накратко и схематично, да посоча на онова, което, по мое разбиране, е необходимо да се направи въ тази посока.

1. **Училища** ще трѣбва да се откриятъ не само въ голѣмитѣ, но и въ най-малкитѣ селища. Тукъ не бива да се прилага общата наредба за необходимия минимумъ ученици, за да се добие право на училище. Основното образование далечъ не е достатъчно. То дава само една обикновена грамотность. Всички по-голѣмички селища ще трѣбва обезателно да иматъ прогимназия.

Тукъ, въ този край, не бива да се пращатъ случайни, млади и неолегнали учители. Да се учителствува въ българо-мохамеданскитѣ села е подвигъ. Условията, при които има да живѣе и работи, учительтъ, сж неописуемо тежки. Учительтъ, обикновенно, е принуденъ да живѣе въ мизерна квартира, да се храни съ овесенъ и царевиченъ хлѣбъ и много често да гладува. Училищата, въ повече отъ селата, сж полусрутени и паянтови бивши килийни турски мехтепи, съ прогнили подове и разнебитени стени, или пъкъ бивши яхъри, въ които сж задържали общинскиятъ добитъкъ. Съ тия импровизирани училищни сгради ще трѣбва въ най-близко време да се ликвидира. Въ всѣко село тукъ ще трѣбва да се издигне модерна училищна сграда, която да импонира и бжде храмъ на просвѣта и култура. При училището да се построи и жилище на учителитѣ, читалище и трапезария за ученицитѣ. Средства за тази цель не бива да се жалятъ. А и постройката на тия сгради, при наличностьта на евтини строителни материали, а сжщо тъй евтини работни ржце, ще струва, сравнително, много малко. На учителя трѣбва да се гарантира едно удобно жилище. За предпочитане е да се изпращатъ въ тия

села учителски двойки. На учителитѣ трѣбва да се подсигури прехраната или пъкъ да имъ се плаща допълнително възнаграждение.

Задължителното образование ще следва тукъ да се приложи въ неговата пълнота. Бившиятъ м ръ на Народната просвѣта г. Муравиевъ съ едно окржжно отмѣни закона за народната просвѣта, като освободи момичетата българо-мохамедани отъ задължително учение. Това, безпорно, бѣ една грѣшка. То бѣ сторено за да се получатъ избирателнитѣ гласове на тия простички и фанатизирани българи.

Ала не е достатъчно да се спази формата на закона, като се прибѣгне до крути мѣрки и глоби. Не бива да се забравя, че наредъ съ липсата на съзнание за ползата отъ учението, българитѣ мохамедани, съ рѣдки изключения, сж крайно бедни, и затова, за да бжде приложенъ тукъ принципа на задължителностьта, необходимо е:

а) Държавата или общината да набавя всички учебници и учебни помагала на ученицитѣ отъ тия училища. Това се практикува вече вь нѣкои училища въ страната.

б) Да се откриятъ трапезарии при българо-мохамеданскитѣ училища, где-то да се хранятъ беднитѣ ученици. Това особено е необходимо за колибаритѣ. Често децата за да отидатъ въ училище трѣбва да изминатъ до колибитѣ си много километри, а това ги затруднява и става причина закона да не намѣри приложение.

2. **Допълнителни вечерни училища** трѣбва да се откриятъ въ всички по-голѣмички българо-мохамедански селища за възрастнитѣ, гдето да имъ се дадатъ елементарни познания по бълг. езикъ, аритметика, история и география. Тия допълнителни училища да бждатъ задължителни за младежи до 17 год. възрасть.

3. **Пансиони**. Едно отъ средствата, което би дало най-добри резултати е уреждането на пансиони, въ които да се прибиратъ ежегодно сирацитѣ и беднитѣ, но способни и трудолюбиви деца. И понеже мжчно е да се уреждатъ сега, при днешната криза, нови пансиони, тия деца — отъ двата пола — да се настанятъ въ сжществуващитѣ сега пансиони за сирацитѣ отъ войната, за да следватъ въ основнитѣ училища, прогимназиитѣ,

гимназиитѣ и нашитѣ висши училища, споредъ своитѣ дарования. Нѣкои отъ тѣхъ да отидатъ и въ нашитѣ добре уредени промишленни училища.

Тукъ тѣ ще се намѣратъ въ непосредственъ допиръ съ нашия културенъ животъ и ще се приобщатъ къмъ него. Разбира се, тѣхната религия ще бжде строго запазена. И когато тия деца завършатъ своето образование въ нашитѣ училища, усвоили нашата култура и напоени съ единъ другъ духъ, държавата ще има грижата да ги изпрати въ роднитѣ имъ села — едни като учители и учителки, други като кметове, секретари, бирници и пр. въ общинитѣ и държав. учреждения. Тамъ тия интелигентни хора ще отнесатъ едно ново съзнание, една нова българска култура. На тѣхъ, тѣхнитѣ близки и едновѣрци ще гледатъ съ уважение, съ голѣмо довѣрие и тогава широко ще откриятъ тия заблудени българи своитѣ души, и ще се приобщатъ къмъ насъ, къмъ нашия общественъ и държавенъ животъ, ще нѝ обикнатъ.

Трѣбва да се сжжалява, че това до сега не е направено. На пръсти се броятъ българитѣ-мохамедани, които на свои средства сж добили у насъ срѣдно образование. Двама отъ тѣхъ сж отъ Чепеларе, съ срѣдно търговско образование и единъ отъ Смолянъ, свършилъ Райковската гимназия.

И което е много характерно за нашето отношение къмъ тѣхъ — дълги години тѣмъ не е дадена никаква държавна или общинска служба. Едва миналата година първитѣ двама бидоха назначени — единия за инспекторъ по корана, а другия — учитель въ Чепеларе. Този отъ Смолянъ, живущъ въ центъра на българо мохамеданскитѣ села, макаръ, че наредъ съ своето срѣдно образование, е и запасенъ подпоручикъ и днесъ е безъ работа. А селата въ този край иматъ множество чиновници отъ далечни краища на България, които никакъ не познаватъ бита на тия планинци. Давамъ тия конкретни случаи, за да подчертая колко малко у насъ се мисли по този националенъ проблемъ.

4. **Учители по коранъ (вѣроучение)** трѣбва да има при всѣко училище. Такива и сега има, ала тѣ по едно недоразумение вмѣсто *заплата* получаватъ *възнаграждение* тѣх-

нитѣ длъжности следва да се предвидятъ въ бюджета. Сегашното имъ положение е една аномалия. Заплаща имъ се едно мизерно възнаграждение и, обикновенно, не могатъ да го получатъ и следъ 8—10 месеци. А тѣ сж, често, хора съ тежки семейства. Това унизително състояние, въ което сж поставени, не бива да продължава. Тѣмъ найнапредъ трѣбва да се даде да почувствуватъ бащинскитѣ грижи на държавата.

За учители по коранъ трѣбва да се назначаватъ само българи-мохамедани. Никога турци. Държавата ще трѣбва да поеме грижата да се подготвятъ такива учители. За цельта ще е добре да се изпратятъ нѣколцина изъ между свършилитѣ нашитѣ срѣдни училища, *въ виситѣ духовни училища въ Босна,* гдето ще могатъ да добиятъ едно по-широко духовно образование и следъ това тѣмъ да се повѣри откриването въ Родопа едно духовно училище, въ което да се подготвятъ просвѣтени учители по корана. Тѣ, добре подготвени, ще могатъ въ училищата да преподаватъ, вънъ отъ корана и други предмети.

Така веднажъ за винаги, ще се внесе успокоение всредъ масата българи-мохамедани, които живѣятъ постоянно съ страхътъ, че може да се посѣгне на религията имъ. Тѣ трѣбва да разберагъ и се убедятъ, че държавата не само нѣма да посегне върху тѣхната вѣра, но полага грижи тѣ да си останатъ добри мохамедани. Наредъ съ добритѣ българи православни, католици и протестанти, въ нашия националенъ букетъ ще имаме и добри българи мохамедани.

5. **Въ тѣсна връзка** съ казаното по горе стои и въпросътъ съ *молитвенитѣ домове (джамиитѣ)* въ българо-мохамеданскитѣ села. Централната община, а гдето трѣбва и държавата, ще следва да поематъ грижата и авансиратъ необходимитѣ суми за постройката и поправката на джамиитѣ въ тѣзи села. Въ много селища, поради познатата беднота на населението, молитвенитѣ домове сж полуразрушени и изпаднали въ едно крайно плачевно състояние. Да се подпомогне тѣ да бждатъ поправени и подобрени, е една належаща нужда. Психологическиятъ ефектъ отъ това ще бжде, безспорно, много голѣмъ.

Духовнитѣ лица (имамитѣ) съ голѣма мжка се поддържатъ. Тѣмъ, обикновено се плаща въ натура отъ населението, като имъ се даватъ храни. И понеже последното хронически гладува, имамитѣ не получаватъ и това малко възнаграждение, което имъ е обещано. Интервенцията на държавата тукъ е необходима. Едно възнаграждение само отъ 10 лв. дневно на тия бедни духовни служители, би ги напълно задоволило. Това не ще струва на държавата, за всички българо-мохамедански села, повече отъ 300,000 лв. годишно. Така ние ще изпълнимъ единъ дългъ и ще закрѣпимъ вѣрата у тия българи въ нашитѣ добри намерения и братски отношения къмъ тѣхъ. А и самитѣ тия духовни лица, чието влияние надъ маситѣ е безспорно, ще се почувствуватъ привързани къмъ държавата, която подпомага тѣхната прехрана.

6. Всички младежи, вмѣсто да отбиватъ трудова повинность, *да бждатъ вземани въ редоветѣ на армията.* Тамъ, ония, които, по една или друга причина, сж останали неграмотни, да се научатъ да четатъ и пишатъ на майчиния си езикъ. Способнитѣ, които получатъ нѣкакъвъ чинъ, следъ уволняването имъ отъ служба, да се назначаватъ за стражари и, изобщо, да имъ се дава съответна държавна служба, било въ гражданското или пъкъ въ военното ведомство. Така ние ще имъ дадемъ да почувствуватъ, че ги третираме наравно съ всички други българи.

7. Българитѣ мохамедани, които иматъ образование, ще трѣбва да бждатъ предпочитани при назначаването на каквато и да било служба, въ райони на българо - мохамеданскитѣ общини и околии.

За сега, докато нашитѣ училища ни дадатъ достатъченъ кадъръ отъ образовани българо мохамедани, ще трѣбва при назначаването на последнитѣ, за тѣхъ специално, цензътъ, предвиденъ въ съответнитѣ закони, да не е задължителенъ. Това ще следва, да се предвиди въ закона за бюджета съ забележка или отдѣленъ членъ, както това се практикува въ много други случаи.

Съ това ще се развържатъ ржцетѣ на отдѣлнитѣ ведомства за назначаването на служба по-издигнатитѣ българо-мохамедани. Така ще се уреди и положението на назначенитѣ до сега учители българо-мохамедани по коранъ и др.

служители по ведомството на народната просвѣта, които вмѣсто заплата, сега получаватъ възнаграждение.

8. Да се учреди единъ институтъ при м-вото на Народната просвѣта, къмъ който да се делегиратъ по единъ чиновникъ отъ всички други министерства. Задачата на този институтъ ще бжде:

а. Да събере данни за положението на българитѣ мохамедани у насъ.

б. Да проучи тѣхнитѣ стопански и културно просвѣтни нужди и препоржча мѣрки за тѣхното навременно задоволяване.

в. Да проследи дейностьта на турскитѣ агенти и емисари, които подбуждатъ тия наивни българи къмъ емигриране и вземе съответнитѣ инициативи за париране на тази пакостна агитация.

г. Да внесе единство въ разбиранията и действията на различнитѣ органи на властьта по този голѣмъ националенъ проблемъ и установи една строга последователность и приемственость изобщо въ стопанската и културно-просвѣтна политика, засѣгащи живота на тия българи.

* * *

Турция и българитѣ мохамедани.

Следъ като балканскитѣ народи единъ следъ другъ извоюваха своята свобода и се обособиха въ отдѣлни, самостоятелни държави, много естествено, за Турция изникна и се постави на разрешение голѣмиятъ емиграционенъ въпросъ. Тя бѣ принудена да прибере въ границитѣ си голѣми маси турско население, което по едни или други причини, не искаше или не можеше да остане повече въ новообразуванитѣ християнски държави. А Турция, макаръ и намалена, остана все пакъ обширна държава, рѣдко населена и, следователно, имаше и има интересъ да прибере въ границитѣ си турскиятъ елементъ отъ другитѣ държави.

Още следъ освобождението голѣмъ брой турски села се изселиха въ Турция. И отъ тогава непрекъснато — повече или по-малко — този процесъ на емигриране продължава. Следъ войнитѣ, особено следъ последната война, настжпиха времена на усилена национална дислокация. Политиката на турскиятъ националенъ реформаторъ, Кемалъ Ататюркъ, въ тази посока е ясно очертана. Той иска

да създаде една мощна държава. И затова си е поставилъ за непосредствена задачата да увеличи, на всѣка цена, турското население, първо, като прави всичко, за да улесни емигрирането на турския елементъ отъ други държави и, второ, като съ премии и др. средства насърдчи и засили раждаемостьта въ Турция.

Наредъ съ турцитѣ и не малко българи мохамедани, по едно национално недоразумение, се изселиха отъ България. Тѣ бидоха заселени между турски села и тамъ тѣ бързо и лесно се асимилираха и загубиха своя езикъ и своитѣ расови особености. Много отъ тѣхъ, поради лошитѣ климатически условия, при които бѣха поставени да живѣятъ, измрѣха.

Турция, както въ миналото, така и днесъ, проявява

особенъ интересъ

къмъ българитѣ мохамедани. До неотдавна турската държавна власть имаше грижата, всѣка година, по време на рамазана, да изпрати въ всѣко село, дори и въ най-отдалеченото и затънтено българо-мохамеданско селище, по единъ имаминъ, който да извършва религиозната служба. Мѣстни имами тѣ винаги сж имали и, следователно, нужда отъ духовници не се е чувствувала. Изпратенитѣ бѣха фанатизирани турци, добри оратори и вѣрни проводници на турската държавна политика. Тѣ величаеха исляма, насъскваха, фанатизираха тия прости и наивни българи и насаждаха систематично въ душата имъ ненависть и умраза къмъ тѣхнитѣ еднокръвни братя и родната имъ държава. Тѣ допринесоха извънредно много за изселването на българитѣ мохамедани. Тѣ бѣха необезпокоявани отъ никого, тия агенти на турската държава.

Ала и когато Турция се лиши отъ тия свои официални представители, тя не престана да държи, по най-различни пжтища, контактъ съ тия българи, да ги подбужда и да прави опити да ги прибере въ своитѣ граници. Турскитѣ държавници и турската преса сж особено чувствителни, когато стане дума за това наше племе. Тѣ винаги сж готови да проявятъ спрямо него, никому ненуждни покровителствени грижи.

Съ турцитѣ, по този въпросъ, трѣбва да бждемъ на чисто. Това е едно здраво българско

племе, което не е и не може, въ никой случай, да се третира като турско малцинство у насъ.

Срещу всѣко домогване на турската държава, общественость и печатъ, ще трѣбва да се реагира ясно, открито и твърдо. Никакво колебание. За сѫдбата на тия стотина хиляди българи, пръснати изъ гънкитѣ на Родопа, заслужава, ако стане нужда, да влеземъ и въ откритъ конфликтъ съ Турция. Ние дължимъ смѣла и непосредствена защита на тия наши еднокръвни братя. Тѣхната сѫдба е близка намъ. Ние дължимъ да парираме и осуетимъ всички домогвания на Турция въ тази посока, да се погрижимъ да просвѣтимъ и издигнемъ тия планинци, да засилимъ тѣхното благоденствие и здраво да ги привържемъ къмъ тѣхнитѣ родни планини, къмъ тѣхната родна страна.

* * *

Заключавамъ. Само широка и всестранна просвѣта и една висока култура — ще събуди съзнанието на тия българи за тѣхната народность. А ето, едва въ последно време, се грижливо трасира този широкъ и сигуренъ пѫть. По него сѫ минали **сърбитѣ мохамедани.**

Тамъ, въ Босна и Херцеговина, 60 — 70 години се работи въ тази посока. На 1885 год. се формира патриотическиятъ центъръ около в. „*Босанска вила*" (Босненска кѫща) въ Сараево. Въ него ратуватъ за освобождението на сръбското племе отъ австрийското иго. Тамъ се подема и борбата противъ *турцизма*. Сътрудничатъ сърбитѣ мохамедани: *Османъ Джикичъ, Авдо Карабеговичъ, Риза бей Капитановичъ, Омеръ бей Сюлеманъ Пашовичъ, Бетъ Башогичъ, Салихъ Казазовичъ. Джазимъ Джатичъ, Аливеричъ Тузлакъ и др.*

Османъ Джикичъ подъ псевдонимъ Абдулахъ Заде, въ пѣснитѣ си, озаглавени „Сръбска вила" (сръбска кѫща) възпѣва свободата на сръбския народъ, който се обединява, за да счупи веригитѣ на робството. Другъ поетъ сърбинъ мохамеданинъ — *Алиеричъ Тузлакъ*, въ своитѣ стихове въ в. „Босанска вила", проклина ония сърби християни, които отричатъ и ненавиждатъ сърбитѣ-мохамедани.

Той пише:

„Вјера ми е, вјера вамъ е,
Ал зар зато, брачо, смјете,
Да нас турцим назовете!
Ево руке, стисните је,
Ево груди, прислушните,
Ево душе ево лица,
Та зар ништа ни видите?
Ево песне није вјешта,
Ал за своејм лети јатом.
Немојте ме више врјечат,
Зовите ме србом брачом".

(Вѣра ми е, вѣра вамъ е,
За това ли, братя, смѣете
Нази турци да зовете!
Ето рѫка, стиснете я,
Ето гърди, прегърнете,
Ето душа, ето лице,
Нима нищо не виждате?
Ето пѣсень, не е кръшна,
Но за свойто трепти мило.
Повече не ме тровете
Зовете ме сърбинъ, свой братъ.)

Джазимъ (Кязимъ) Джатичъ въ стихотворението „Сръбска гордость", вдъхновено пѣе за сръбското име, за сръбскиятъ народъ.*)

Позволихъ си да направя горнитѣ цитати, за да се види какво може да даде образованието, културата.

Отъ петдесеть години насамъ ние какво направихме, за да издигнемъ и просветимъ нашитѣ простички българи мохамедани, запратени отъ сѫдбата въ планинскитѣ усои на Родопа?

Отъ година едва ние имаме голѣмата радость да четемъ хубавитѣ и вдъхновени статии на единствения въ тази область, за сега у насъ, българинъ-мохамеданинъ *Арифъ Садъковъ* отъ Чепеларе. Той е младъ. Сега започва. Неговото перо за славянство и българщина е правдиво и силно. Въ вестницитѣ: Слово, Миръ, Нови дни, Утринна победа, Красногоръ и др. той описва положението на своитѣ едновѣрци българи и сочи пѫтя за тѣхното народностно осъзнаване.

А трѣбватъ много, трѣбватъ стотици такива просвѣтени, смѣли и открити българи мохамедани, съ перо и слово да заработятъ всрѣдъ своитѣ близки, за да се сломи невежеството и коравия религиозенъ фанатизъмъ и огрѣе умоветѣ и душитѣ на тия планинци зарята на едно ново съзнание, на една нова мисъль, на единъ новъ духъ.

*) Сп. „Родопа", год. XIV, бр. 8.

Договори и конвенции съ Гърция.

Когато е дума да се търсятъ пжтища за облекчение тежкото стопанско положение на срѣднородопчани, въ връзка съ установената наша южна граница, неизбѣжно се натъкваме на отношенията ни съ нашата съседка — Гърция.

Родопа, въ голѣмата си часть, географически и стопански е неразривно свързана съ Бѣломорието. Това е било въ далечното и близко минало, това е и днесъ. Границата, видимо, неестествено сложена, раздѣли онова, което, историята е доказала, че е едно цѣло и недѣлимо. И затова еднакво сж злопоставени и страдатъ както родопчани така и населението въ приморието. Хинтерландътъ на Бѣломорието, това е широкиятъ родопски масивъ. А естествениятъ изходъ на последниятъ си остава южното, топло море.

Никоя граница не е вѣчна. Ще се корегиратъ ли тия грѣшки на миналото отъ единъ международенъ институтъ, какъвто е днесъ Обществото на Народитѣ или това ще стане по досегашнитѣ методи за разрешаване на международнитѣ спорове, това ще оставимъ да ни каже бждащето.

Следъ войната отношенията между държавитѣ се необикновенно много затѣгнаха. Тенденцията е — всѣка държава да намалява до минимумъ вноса на стоки отъ вънъ. Всѣка нация се стреми да се обърне, по възможность въ една самозадоволяваща се стопанска единица. И затова виждаме какъ земледѣлски страни развиха въ голѣми размѣри своята индустрия и обратно — индустриални държави направиха всичко за да иматъ интензивно земледѣлие.

Наредъ съ това войната остави толкова много вражда и такова множество спорни въпроси, за преодоляването на които е потрѣбно много време и твърде много добро желание и тактъ.

Гърция, като държава отъ групата на победителкитѣ — по договора за миръ — до 9 августъ 1925 г. се ползуваше съ клаузата на най-облагодетелствуваната държава.

Следъ това съ „Временна търговска спогодба между България и Гърция" (27 февруари 1927 г.) тази клауза — за най-облагодетелствуваната държава — биде продължена. Ала Гърция, по-кжсно, безъ сериозенъ поводъ, съ писмо отъ 16 юли 1930 г. на гръцкия пълномощенъ министъръ въ София, денонсира тази спогодба и отъ тогава — 16 октомври 1930 год. ние съ Гърция се намираме фактически въ

митническа война.

Като последица, нашия търговски балансъ съ тази наша съседка спадна до необикновенно нищоженъ размѣръ, което се вижда отъ следната сравнителна таблица на

Външната търговия на България съ Гърция*)

Години	Вносъ	Износъ	Търговски балансъ
	Въ милиони лева кржгло		
1922	127	304	+177
1923	118	213	+ 95
1924	111	461	+349
1925	148	743	+595
1926	92	977	+885
1927	94	980	+885
1928	78	501	+423
1929	94	485	+390
1930	48	273	+ 53
1931	43	97	+ 53
1932	32	13	— 18
1933	14	3	— 11

До като на 1927 г. нашия износъ за Гърция е възлезълъ на 980 милиона лева, на 1933 год. той е спадналъ на 3 мил. лева. Търговскиятъ ни балансъ е дефицитенъ.

Това неестествено стопанско отношение между съседни държави, не може и не бива повече да продължава. Спороветҍ между дветҍ страни не сж неразрешими. Следъ като се уреди въпросътъ съ Доспатскитѣ гори отъ арбитъръ и следъ като и конвенцията Молловъ — Кафандарисъ е въ една фаза на благоприятно урежддане, би трѣбвало да се направятъ усилия и отъ дветҍ страни за намиране база на едни нормални търговски отношения. Това ще подпомогне, еднакво, стопанскиятъ животъ и на дветҍ съседни държави и особено много ще улесни живота на онова население, което живѣе отъ дветҍ страни на границата.

Животътъ на срѣднородопчани днесъ би билъ значително по другъ, ако се открие широко границата за износъ и вносъ къмъ нашата съседка.

Знаемъ, че не сж локалнитѣ нужди на единъ или другъ край, които тежатъ и иматъ решаващо значение, при уреждането

*) Ив. Гжбенски — „Търговски отношения съ Гърция".

на отношенията между отдѣлнитѣ държави, ала все пакъ нуждата да се живѣе, да се подпомогне благоденствието на маситѣ, налагатъ една по-гъвкава и по-примирителна политика

И тъкмо съ огледъ и на тежкото стопанско положение на населението въ Срѣднородопскиятъ лабиринтъ, ще трѣбва да пожелаемъ, часъ напредъ, да се сключатъ търговски договори и конвенции между България и Гърция, които да направятъ възможенъ единъ широкъ търговски обмѣнъ, еднакво необходимъ и полезенъ и за дветѣ съседни страни.

Послесловъ

Нѣмахъ намѣрение да пиша и издавамъ книга. Следилъ отъ близо живота, нуждитѣ и мжкитѣ на моя роденъ, откъснатъ отъ свѣта планински край, бѣхъ решилъ да излеза въ пресата съ единъ малъкъ цикълъ отъ статии, да изнеса предъ нашата общественость и отговорнитѣ фактори въ страната, бедственото положение, въ което е изпаднало населението въ тази наша покрайнина, да набележа богатствата, които тя крие въ своитѣ планински недра и посоча стопанскитѣ възможности за единъ по-сносенъ и по-човѣшки животъ.

За тия ми статии азъ имахъ широко открити колонитѣ на в. „Родопско ехо". Ала когато започнахъ да обмислямъ и разработвамъ материята, указа се твърде много общирна, за да може да се помѣсти въ нѣколко статии.

Използувайки радушното гостоприемство на вестника, азъ продължихъ своята работа. И, предъ видъ локалниятъ характеръ на в. „Родопско ехо", намѣрихъ за умѣстно да се нанесе набора отъ тия статии въ ограниченъ брой отдѣлни отпечатъци, за да ги прочетатъ и ония, които не сж следили вестника и за които тия статии, предимно, сж предназначени.

Лишенъ бѣхъ отъ възможностьта редовно да следя и корегирамъ отпечатването и затова въ книгата има не малко технически и правописни грѣшки.

Проблемитѣ, които засѣгамъ, заслужаватъ едно по-основно и по-широко разработване. Азъ ги поставямъ и разглеждамъ накратко, въ схематична форма.

Видно мѣсто въ живота на нашия край заема и **българо-мохамеданскиятъ проблемъ.** *Спрѣхъ си и на него. Крайно време е да уеднаквимъ своитѣ схващания по този въпросъ и да установимъ една последователна и строго приемствена политика по него.*

Отговорнитѣ лица у насъ иматъ повелителниятъ дългъ да се опознаятъ отблизо съ стопанскитѣ и културни нужди на тия забравени и изнемогващи планинци, които сждбата е пожелала да стоятъ непрекжснато на вѣрна стража въ този пограниченъ, безбрѣженъ планински масивъ. Тѣ заслужаватъ повече внимание, повече грижи и една по-добра участь.

Пловдивъ, октомври, 1935 г.

АВТОРА.

СЪДЪРЖАНИЕ: